

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

NINA MAVSAR

**OD NACIONALNIH KULTURNIH IDENTITET K EVROPSKI
POLITIČNI IDENTITETI**

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA 2007

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

NINA MAVSAR

MENTORICA: ASIST. DR. KSENIJA ŠABEC

SOMENTORICA: ASIST. DR. SABINA KAJNČ

**OD NACIONALNIH KULTURNIH IDENTITET K EVROPSKI
POLITIČNI IDENTITETI**

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA 2007

OD KULTURNIH NACIONALNIH IDENTITET K EVROPSKI POLITIČNI IDENTITETI

V današnjem času intenzivnih globalizacijskih procesov je poskus konstrukcije evropske identitete zagotovo legitimen in dobrodošel način vzpostavitve tesnejših vezi med članicami Evropske unije in njenimi državljani. Intenzivnejša evropska integracija, ki pomeni tudi večji neposreden vpliv na življenje ljudi, je Evropsko unijo pripeljala do točke, ko sta njen nadaljnji obstoj in učinkovito nastopanje odvisna predvsem od podpore njenih državljanov. Vendar pa se način, na katerega se je Evropska unija lotila projekta oblikovanja evropske identitete, ni izkazal za učinkovitega. Kljub temu, da je nacionalna država postala nezadostna, še vedno ostaja nepogrešljiva entiteta, nacionalne identitete pa še naprej primarni fokus evropskih državljanov in državljanek. Evropska unija bo tako morala odkriti svoj lasten inovativen način vzpostavljanja skupne evropske identitete, pri čemer bo morala svoje napore usmeriti predvsem v to, da postane bolj demokratična in legitimsna v svojem delovanju in tako svojim državljanom dokaže, da ni zgolj birokratski projekt političnih in gospodarskih elit, temveč politična tvorba s 'človeškim obrazom'.

Ključne besede: nacionalna identiteta, evropska identiteta, legitimnost, pluralizem.

FROM NATIONAL CULTURAL IDENTITIES TO EUROPEAN POLITICAL IDENTITY

At the present time of intensive globalisation processes, an attempt to create a European identity seems to be a legitimate and welcome approach to craft closer links amongst the members of the European Union and their citizens. Intensive European integration which means also greater influence on people's life, has brought European Union to the point, where its further existence and effective performance depend mostly on the support of its citizens. However, the method in which the European Union tackled the project of moulding a European identity, proved unsuccessful. In spite of the fact that the nation state has become insufficient, it still remains an indispensable entity, with national identities remaining the prime focus of European citizens. The European Union will have to invent its own innovative manner in implementing a common European identity, focusing in particular on efforts to become more democratic and legitimate in its function, thus proving to its citizens that it is not merely a bureaucratic project of political and economic entities, but a political formation with a 'human face'.

Key words: national identity, european identity, legitimacy, pluralism.

Kazalo

SEZNAM UPORABLJENIH KRATIC	5
1. UVOD	6
2. OPREDELITEV POJMA IDENTITETE	9
2.1 Kolektivne identitete	11
2.2 Nacionalne identitete	12
2.3 Nadnacionalne identitete	15
3. ZGODOVINSKI RAZVOJ IDEJE O EVROPI	18
3.1 Obdobje antike – Evropa kot mit	18
3.2 Obdobje srednjega veka – Evropa in krščanstvo	20
3.3 Obdobje novega veka – ideja o Evropi	21
3.4 Začetek evropskih integracij	26
3.5 Poskusi oblikovanja evropske identitete od osemdesetih let 20. stoletja dalje	30
4. PROBLEMATIZACIJA PRISTOPA K OBLIKOVANJU EVROPSKE KULTURNE IDENTITETE	37
5. EVROPSKA POLITIČNA IDENTITETA – KORAK NAPREJ K RESNIČNI ‘EVROPI DRŽAVLJANOV’?	43
5.1 Demokratični primanjkljaj na ravni Evropske unije	46
5.2 Federalizem kot politična organiziranost Evropske unije	55
5.3 Evropska ustava ob pluralizmu političnih kultur	62
5.4 Evropska javna sfera	72
6. ZAKLJUČEK	78
7. LITERATURA	82
7.1 Sekundarni viri	82
7.2 Primarni viri	90

Seznam uporabljenih kratic

EGS	Evropska gospodarska skupnost
EMU	Ekonomska in monetarna unija
ESPJ	Evropska skupnost za premog in jeklo
EU	Evropska unija
EURATOM	<i>European Atomic Energy Community</i> (Evropska skupnost za atomsko energijo)
SES	Sodišče Evropskih skupnosti
SVEP	Svet za vzajemno ekonomsko pomoč
SZ	Sovjetska zveza
SZVP	Skupna zunanja in varnostna politika
VB	Velika Britanija
ZDA	Združene države Amerike

1. UVOD

Trend evropskih integracij je zlasti v zadnjih letih, ko so Evropsko unijo (EU ali Unija) napolnile vsebine, ki daleč presegajo zgolj ekonomske, v ospredje postavil vprašanje skupne evropske identitete. Zagovorniki evropskih integracij namreč že več kot desetletje kot enega izmed temeljnih političnih ciljev vidijo promocijo evropske zavesti in oblikovanja evropske identitete.¹ Evropska integracija je bila desetletja grajena kot stvar elit in je svoj obstoj, delovanje in širjenje dejavnosti opravičevala predvsem z ekonomsko učinkovitostjo. Intenzivnejša evropska integracija, ki pomeni tudi večji neposreden vpliv na življenje posameznika, je Evropo pripeljala do točke, ko sta njen nadaljnji obstoj in učinkovito nastopanje odvisna od podpore njenih državljanov² in od vzpostavitve tesnejših povezav med članicami Unije v smislu večje identifikacije z Evropo oziroma EU (Walkenhorst 2004: 7).³ Izziv, ki se nahaja pred Evropsko komisijo (Komisija), je kako preoblikovati tehnokratsko Evropo v 'Evropo ljudi'. Zato pa potrebuje jasnejše razumevanje tega, kar je, oziroma k čemur stremi. S širitvijo na sedemindvajset držav članic je EU dosegla kritično maso tako v smislu ustvarjanja socialno-politične kohezije kot tudi oblikovanja kolektivne evropske identitete. Povečanje članstva Unije in populacije namreč prinaša večjo heterogenost nacionalnih interesov in nacionalnih identitet. Pri vzpostavljanju evropske identitete se postavlja vprašanje, kakšna bo njena narava in v kakšnem odnosu bo do obstoječih nacionalnih identitet. Globalizacija je pričela spodkopavati moč nacionalnih držav kot suverenih političnih entitet, prav tako se v zadnjem času bolj pogosto pojavljajo bodisi zaskrbljeni bodisi evforični glasovi, da je vendarle napočil čas, ko bodo takšni pojavi, kot so nacionalna država in nacionalna identiteta, prepustili mesto kozmopolitski kulturi in nadsocijalnemu vladanju, pa vendar ostajata nacionalna država in nacionalna identiteta vir politične legitimnosti v večini modernih demokracij (Shore 2001, Rizman 2000: 177). Postavljajo se vprašanja kot npr.: kako sem lahko hkrati Evropejec in državljan države članice? Kaj je evropska identiteta v primerjavi z nacionalno identiteto? Kaj hočem postati? Vsa ta vprašanja še nimajo

¹ Pred tem je 14. decembra leta 1973 devet držav članic takratne Evropske gospodarske skupnosti (EGS) v Kopenhagnu sprejelo Dokument oziroma Deklaracijo o evropski identiteti, s čimer so želele bolje opredeliti odnose z ostalimi državami in deliti svojo odgovornost in mesto, ki ga v svetu zasedajo. Z njo so hotele predvsem opredeliti evropsko identiteto v odnosu do zunanje politike in ne notranje politike EGS (European Navigator 2006a, Kajnič 1999: 44). Deklaracija o evropski identiteti. *Declaration on European identity*, sprejeta 14. decembra 1973 v Kopenhagnu. Dostopno na: <http://www.ena.lu/mce.cfm> (6. 6. 2007).

² Pri tem mislim na moški in ženski spol, torej evropskih državljanov in državljanek.

³ Izraza Evropa in EU ne razumem kot sinonima, temveč z Evropo mislim predvsem geografsko-historično ime cele polceline, z izrazom EU pa institucionalizirano politično-ekonomsko skupnost.

odgovora, to pa zato, ker je evropska identiteta še v fazi nastajanja. Koncepta evropske identitete ni mogoče opredeliti kot statičen pojav in kot zgolj rezultat zgodovinskega procesa (Rizman 2003: 120–1). Mikkeli (1998: 214) pravi, da je Komisija v svojem poročilu o širitvi, pustila odprto vprašanje definicije evropske identitete in Evrope. In sicer v njem pravi, da ne obstaja uradna definicija izraza 'Evropa'. Poudarja, da jo sestavljajo geografski, zgodovinski in kulturni elementi, ki prispevajo k evropski identiteti. Po mnenju Komisije namreč skupnih izkušenj bližine, vrednot, idej in zgodovinskih interakcij ni mogoče strniti v neko enostavno formulo, ampak so le-te predmet ponovne revizije oziroma pregleda vsake naslednje generacije. Zato se Komisiji zdi nemogoče kot tudi neprimerno določiti nove meje EU, saj se bodo le-te v prihodnosti še oblikovale.

Cilj mojega diplomskega dela bo ugotoviti, zakaj EU do danes še ni uspela pri evropskih državljanih vzpostaviti evropske identitete oziroma močnejše identifikacije z Evropo ali Unijo. Kje je torej problem pristopa, ki ga je izbrala v ta namen? Evropski državljani namreč še naprej ostajajo zvesti svojim nacionalnim državam in tako nosilci nacionalnih, regionalnih ali lokalnih identitet. Čustveni naboj oziroma manko še vedno ohranjajo nacionalne države kot nosilke kulturnih identitet. V prvem delu bom zato izhajala iz sledeče teze:

Zgodovinski razvoj ideje o skupni Evropi kaže na problematičnost oblikovanja skupne evropske identitete, ki bi potekalo na način formiranja nacionalnih (kulturnih) identitet zaradi jezikovne in širše kulturne raznolikosti evropskega prostora, abstraktnosti koncepta evropske kulturne identitete, njenih nedefiniranih fizičnih in simbolnih meja ter odsotnosti skupnega kolektivnega spomina kot pomembnih elementov konstrukcije kolektivnih kulturnih identitet, zato bodo nacionalne identitete še nekaj časa ohranile primat nad ostalimi, v mojem primeru nad evropsko identiteto, saj je nacionalna država tako s svojo fizično kot simbolno geografijo bliže posamezniku kot EU oziroma Evropa.

Ker bodo identitete v središču mojega diplomskega dela, bom zato v prvem delu najprej opredelila temeljne pojme identitete, ki mi bodo v pomoč v nadaljevanju diplomskega dela. V tem okviru bom s predstavitvijo zgodovinskega razvoja 'evropske ideje' oziroma 'ideje o Evropi' poskušala odgovoriti na vprašanje, ali je sploh smiselno in tudi upravičeno govoriti o skupnem evropskem spominu, oziroma ali je bila Evropa sploh kdaj

politično in kulturno združena. V okviru zgodovinskega razvoja evropske ideje bom predstavila poskuse oblikovanja evropske kolektivne identitete vse od osemdesetih let prejšnjega stoletja dalje, čemur bo sledila predstavitev problematičnosti tovrstnega pristopa Unije za oblikovanje evropske kulturne identitete.

V drugem delu diplomskega dela pa bom s pomočjo različnih teoretičnih pristopov poskušala ugotoviti, kako Evropo približati evropskim državljanom, oziroma katere so tiste vsebine in atributi, na podlagi katerih bi se lahko razvijala skupna evropska identiteta in ki bi jim EU morala posvetiti največ pozornosti. EU danes predstavlja svojevrstno nadnacionalno politično tvorbo, ki prevzema številna politična in družbena področja, ki so bila tradicionalno domena nacionalnih držav članic, in kot takšni se ji (predvsem s strani evropskih državljanov) očita pomanjkanje legitimnosti in demokratičnega nastopanja. Da bi odpravila to pomanjkljivost, se je pojavila potreba oziroma zahteva po večji in učinkovitejši pripadnosti skozi identifikacijo s politično skupnostjo, ki jo EU kot nadnacionalna politična tvorba predstavlja. Tako bom poskušala ugotoviti, ali bi lahko vodilno vlogo v procesu legitimizacije in demokratizacije Unije odigrala močnejša evropska politična identiteta, ki ne bo obremenjena z etničnimi in kulturnimi določili, temveč bo izhajala iz prakse državljanov, da aktivno izvajajo državljanske pravice ob zavedanju, da so del multikulturne družbe.⁴ Pri tem bom izhajala iz sledeče teze:

Oblikovanje kolektivne evropske identitete bo ob upoštevanju kulturne pluralnosti držav članic EU, ki se kaže tudi v pluralizmu političnih kultur v evropskem prostoru, potekalo na osnovi političnih vsebin, ki bodo omogočale večje oziroma intenzivnejše vključevanje evropskih državljanov v procese odločanja in oblikovanja politik na način odpravljanja demokratičnega primanjkljaja, in sicer z uvajanjem federalne politične organiziranosti, morebitne evropske ustave in evropske javne sfere kot zgolj nekaterih izmed načinov, s katerimi bo Unija v svojem delovanju postala bolj demokratična in legitimna, obenem pa nemara uspela prepričati svoje državljane, da ni zgolj projekt evropskih družbenih in političnih elit.

⁴ Tudi Hansen pravi, da gre na nacionalnem nivoju za kulturne identitete, na nadnacionalnem nivoju pa za politične identitete (Hansen v Kajnič 1999: 45).

V drugem delu bom zato predstavila problem demokratičnega primanjkljaja, ki v veliki meri zavira proces oblikovanja evropske (politične) identitete in v poglavjih, ki sledijo, poskušala ugotoviti, kakšne so rešitve za njegovo odpravo in kakšna politična oblika za EU vodi k bolj demokratični in ljudem prijaznejši Evropi. Ker so mnenja o tem različna in ker ni soglasja tako znotraj Unije kot med različnimi teoretiki, bom predstavila različne možnosti oziroma teoretične pristope ter v poglavjih, ki sledijo, poskusila ugotoviti, ali sta evropska ustava, ob upoštevanju pluralizma političnih kultur, in evropska javna sfera ključ do bolj demokratične Evrope in posledično do vzpostavitve evropske identitete.

Za preučevanje tematike diplomskega dela bom uporabila različne raziskovalne metode družboslovnega raziskovanja. V osnovi bom izhajala iz analize in interpretacije primarnih virov (dokumentov, pogodb in poročil) in sekundarnih virov (knjig in člankov). V pomoč pa mi bodo tudi analize (uradnih) statističnih podatkov ter viri iz medmrežja.

2. OPREDELITEV POJMA IDENTITETE

V prvem poglavju bom predstavila pojma individualne identitete in kolektivnih identitet. V okviru kolektivnih identitet bom podrobneje razdelala predvsem nacionalne in nadnacionalne identitete, ki bodo v središču mojega diplomskega dela. V istem poglavju bom prav tako predstavila koncept koncentričnih krogov identitet in njemu podobnih modelov.

Posameznika oblikujejo različne identitete,⁵ saj že od nekdaj ne pripada zgolj eni sami skupnosti, temveč je član večih skupnosti, ki gojijo raznovrstne skupinske izkušnje. Različne ravni identifikacije so poznali že Grki v antični Grčiji s tem, ko so čutili pripadnost do polisa, grške državnice, do različnih sub-etnij in hkrati do helenistične kulturne etnije. Ideja o 'koncentričnih krogih identitet' (Debeljak 2004: 3) ali Žagarjev (2003: 137) soroden koncept 'vraščeni identitet' predpostavljata posameznika kot nosilca številnih identitet (razredne, spolne, verske, regionalne, politične, lokalne, nacionalne idr.), ki se širijo od manj k bolj kolektivnim in katerim je posameznik istočasno vdan,

⁵ M. Nastran Ule (2000: 322) identiteto opredeli kot »okvir za samoprepoznavanje socialne enote kot identične v času in prostoru«. Omogoča jezikovno nanašanje posameznika ali kake druge socialne enote na samega sebe. Identiteta je minimalna socialna institucija, ki definira subjekt za kompetentnega socialnega akterja. Omogoča socialno prepoznavanje posameznika ali kake druge socialne enote kot identične skozi različne socialne situacije. Je presečišče individualnega in družbenega, subjektivnega in objektivnega v in na subjektu. Identiteta tako postane socialni označevalec osebe ali socialne enote.

čepprav z različno mero čustvene intenzivnosti ter eksistencialne prepričljivosti. Identitete nastajajo, se nalagajo druga na drugo in se ohranjajo v obliki koncentričnih krogov. Običajno se takšne različne identitete dopolnjujejo in ne medsebojno izključujejo. Lahko se med seboj ignorirajo, si nasprotujejo, se združujejo ali razdružujejo, odvisno od konteksta, v katerem nastopajo. Kot pravi Debeljak (2004: 100), »/k/oncentrični krogi identitet izvirajo v podobah jaza, vsajenega v izkušnje skupnosti, ki se širijo skozi tokove lokalnih, regionalnih in nacionalnih kultur«. Vire koncentričnih krogov je moč najti v antičnem poudarku na posamezniku in njegovi solidarnosti s preostalim človeštvom. Tudi Smith (1991) v svojem konceptu 'multiplih identitet' pravi, da so različne identitete nenehno v stanju prilagajanja, transformiranja, sporazumevanja, relativiziranja lastnega obstoja, odpiranja simbolnih meja z drugimi identitetami in da je posameznik nosilec multiplih identitet, ki se predvidoma ne izključujejo, temveč nadgrajujejo in dopolnjujejo ter nastopajo situacijsko. Smith opozarja, da se pri obravnavanju vprašanja identitet ne sme razmišljati v smislu 'igre ničelne vsote' ('*zero-sum game*').⁶ Ljudje smo se navajeni prilagajati različnim družbenim vlogam v življenju. Če dopuščamo v sebi več resnic in življenjskih oblik, vsaj na ravni možnih identitetnih projektov, potem lažje razumemo druge ljudi, ki živijo drugače in ki tudi svet razumejo drugače kot mi (Nastran Ule 2000: 307). Gre torej za vprašanje multiplih pripadnosti oziroma multiplih identitet, ki so komplementarne in ne konfliktno. Obstaja namreč veliko zgodovinskih dokazov, ki pričajo o soobstoju koncentričnih krogov pripadnosti (Smith 1992: 67). Vodilna in morda najmočnejša nacionalna identiteta je tako le ena izmed mnogih plasti posameznikovega jaza (Šabec 2006: 147). Razprave o identitetah so postale pogosta tema intelektualnih razprav v zadnjih treh desetletjih, čepprav ideje o identiteti najdemo že v antičnih besedilih. Ideja identitete zadeva mnoge znanstvene discipline, prav tako pa se z njo redno ukvarjamo v naših vsakdanjih življenjih, npr. z ogroženo identiteto, zmedeno identiteto, krizo identitete ali pa izgubo identitete (Nastran Ule 2000: 1–2). '*Identicus*' v latinščini pomeni 'istoveten' v smislu 'eden in isti', kar pomeni, da je cilj identitete kljub spremembam ostati isti v primerjavi z drugimi (Južnič 1993: 10).

⁶ Razumevanje identitete v smislu 'igre ničelne vsote' predpostavlja, da okrepitev evropske identitete avtomatično zmanjšuje pomen bodisi nacionalne, regionalne ali lokalne identitete. In če torej posameznik ne želi, da se pomen njegove nacionalne ali regionalne identitete zmanjša, potem ne pristane na okrepitev evropske identitete. Zato je pomembno identiteto razumeti kot sklop številnih plasti, ki med seboj komunicirajo in se bogatijo in pri čemer ena plast ne odteguje drugih, temveč jim celo nudi vidnejše mesto (Panebianco 1996, Risse 2003a: 3–4, Rizman 2003: 122).

»Identiteta«, kot pravi N. Pagon (2003: 11), »se vzpostavlja zaradi izzvanosti, zaradi fiktivnega ali zaresnega nasprotnika ali sovražnika, vsekakor vedno iz razlike do drugega«. Prav tako Heglova filozofska analiza pojma identitete prepričljivo pokaže, da »sleherna identiteta temelji na razliki, jo vsebuje kot svoj notranji moment in jo proizvede kot svojo resnico, razlika pa se, če jo vzamemo zares, zaostri v nasprotje in nazadnje v protislovje« (Hegel v Dolar 2003: 29). Identitete ni brez razlike in protislovja. Je torej proces razlikovanja bodisi posameznika ali pa kolektiva v primerjavi z drugimi posamezniki ali kolektivi. Njeno formiranje je življenjsko odvisno od 'pomembnega različnega drugega'. Lahko je podobna ali drugačna od identitete drugega oziroma drugih, je živa, aktivna, nikoli končana in konstruirana skozi institucije in interakcije (Nastran Ule 2000: 3). Svojo lastno identiteto ali pa skupinske identitete gradimo z razlikovanjem, kategoriziranjem ali klasificiranjem, s čimer izločimo vse tiste, ki naj vanje ne bi sodili (Šabec 2006: 76).

Človeškega življenja si ne moremo predstavljati brez védenja o tem, kdo smo mi sami, kdo sem jaz sama oziroma kdo so drugi. Ob srečanju s tujci vedno sledi njegova identifikacija in s tem iskanje razlik in podobnosti. Pri tem nam je na voljo velika izbira identitet oziroma pluralnost identitetnih ponudb, zaradi katere posameznik identiteto lahko modificira ali jo zamenja z drugačno, ustrežnejšo identiteto. Individualna ali osebna identiteta je tako samoopredeljiva identiteta. Nanaša se na posameznika in označuje njegove samoidentifikacije, ki izražajo njegove značilne lastnosti, kot so npr. fizični izgled in atributi, osebnostni značaj, zavedne in nezavedne želje in potrebe, osebnostne izkušnje in zgodovina. Opredeljena je z izrazom 'jaz'. Vsak posameznik, vpet v družbeno življenje, pa je hkrati nosilec družbene identitete, ki se nanaša na identifikacije, ki jih posamezniku pripiše družba, v katero je rojen. Gre za določene vloge in kategorije, ki izvirajo iz družbe in so družbeno priznane ali celo vsiljene skozi družbeni položaj, ugled, pravice in dolžnosti. Tako je v nasprotju z individualno ali osebno identiteto, ki je samoopredeljiva, družbena identiteta tista, ki jo opredeli nekdo 'drug' in se izraža skozi uporabo izraza 'ti' (Snow 2001: 4).

2.1 Kolektivne identitete

Kolektivna identiteta je razumljena kot komponenta posameznikove identitete, ki jo ta izraža v skupnosti z ostalimi. Predstavlja občutek pripadnosti določeni skupnosti oziroma

kolektivni entiteti in je pogojena tako z objektivnimi kot subjektivnimi kriteriji, saj je v prvi vrsti odvisno od pripadnikov skupnosti samih, ali bodo sprejeli njene kriterije in jo izkazovali, potrebno pa je tudi priznanje 'drugih', ki niso člani te skupnosti (Žagar 2003: 128). Preko nje posamezniki skupnosti oziroma kolektiva izražajo občutke skupne pripadnosti in se razglašajo za 'mi' ter sledijo skupnim družbenim in političnim ciljem. Ti skupni cilji krepijo občutke solidarnosti med pripadniki skupnosti in kolektivno identiteto ter prispevajo k zavezujočnosti. Ker pa posameznik ni le član ene skupnosti, temveč pripada večim skupnostim, je nosilec večih kolektivnih identitet, ki se med seboj bodisi ignorirajo, si nasprotujejo, se združujejo ali razdružujejo, nadgrajujejo, so situacijske in kontekstualno prehajajo. Konstrukcija kolektivne identitete temelji na izključevanju, ki se izraža s formulo 'mi' in 'vi' in je torej proces inkluzivnosti in ekskluzivnosti. Kolektivna identiteta kot družbeni pojav predstavlja dinamičen družbeni proces in ne stanje. Kolektivne identitete stalno nastajajo, se pojavljajo, spreminjajo, transformirajo in tudi nehajo obstajati (Žagar 2003: 128–9).

Čeprav lahko izvor koncepta kolektivne identitete iščemo pri Marxu in Durkheimu v 19. stoletju, je ta postal sredstvo razprav v sociologiji, zgodovini, filozofiji, mednarodnih odnosih, pravu in literarnih študijah šele pred kratkim. Ideološko različna politična in družbena gibanja v 20. stoletju, kot npr. boljševiška revolucija, nacizem, imperialni japonski fašizem, gibanja za kolonialno neodvisnost po 2. svetovni vojni, feministična gibanja in še bi lahko naštevala, so črpala svojo moč iz kolektivne identitete s tem, ko so ustvarila neko skupno pozicijo glede na spolno pripadnost in usmeritev, versko pripadnost, nacionalni ponos ali zatiranje, iz katere so sledila skupnim ciljem. Gre za zelo raznolika družbena in politična gibanja, kar kaže na raznolikost oziroma kombinacije dejavnikov, ki kolektivno identiteto oblikujejo. Ti so bodisi razrednega, rasnega, spolnega, političnega ali etničnega značaja (Snow 2001: 4–5). Kolektivne identitete so tako lahko etnične, kulturne, politične, nacionalne, regionalne, lokalne, ob prisotnosti kompleksnih globalizacijskih procesov in regionalnih integracij pa tudi transnacionalne ali nadnacionalne.

2.2 Nacionalne identitete

Preden se lotim predstavitve za namene tega diplomskega dela najpomembnejše izmed obstoječih kolektivnih identitet, naj omenim, da je teritorij ali prostor tisti, ki velja za pomemben element identifikacije in definiranja skupine. Bistvo teritorialne identitete je v

človekovi identifikaciji z okoljem, najpogosteje s tistim, v katerem se je socializiral ali v katerem živi. Najbolj uveljavljena od vseh geografsko osnovanih identitet in tudi najbolj izrazita je nacionalna identiteta. Smith (1991: 9) kot pomembno zunanjo funkcijo nacionalne identitete obravnava prav teritorij (bodisi realen bodisi fiktiven), ki prispeva k umestitvi skupne kulture in družbenih vezi med pripadnike naroda. Vendar se teritorij, za katerega pripadniki naroda čutijo, da mu pripadajo, le redko kdaj ujema s politično določenimi mejami nacionalnih držav. Pa vendar še danes, v sodobnem svetu ideal predstavlja nacionalno homogena država, katere teritorij se pokriva s teritorijem naroda. Ideja o njej se je med pisatelji (Montesquieu in Rousseau) pojavila že v 18. stoletju, že pred nastankom narodov in držav (Smith 1991: 75). Kot pravi Smith (1991: 170), »nacionalna identiteta danes predstavlja temeljno obliko kolektivne identifikacije, saj določa dominantni kriterij kulture in identitete ter predstavlja edino načelo oblasti in temeljni fokus socialne in ekonomske aktivnosti«.

Nacionalna identiteta vedno potrebuje svojega nasprotnika in ni konstantna, temveč je spremenljivo gibanje, ki je odvisno od razumevanja različnih gospodarskih, političnih, kulturnih ter drugih dejavnikov, ki so v času in prostoru spremenljivi. Je globoko zasidrana v vsem tistem, kar določa človeka kot družbeno bitje, in ni omejena zgolj na zasebno sfero posameznikovega življenja, temveč je prisotna tudi v širši civilni družbi, saj v njenem imenu posamezniki sodelujejo v družbenih procesih kolektivnega in individualnega samoodločanja (Rizman 2000: 182–4). Je kolektivni družbeni konstrukt, pa tudi individualni, kjer gre za individualno percepcijo nacionalne identitete oziroma za nacionalno zavest. Smith (1991: 14–15) jo opredeli kot eno od kolektivnih kulturnih identitet, ki temelji na politični skupnosti, zgodovini, ozemlju, državljanstvu, skupnih vrednotah ter tradicijah in zavesti o ‘domovini’.

Konstrukcija nacionalnih identitet je potekala vzporedno z oblikovanjem nacionalnih držav in narodov v 18. in 19. stoletju,⁷ pri čemer so se nacionalne identitete opirale na tako imenovane nacionalne simbole, ki so izvirali iz starodavnih tradicij, ki pa so bili velikokrat izumljeni, identitete pa pospremljene s številnimi konflikti in nasiljem. Kolektivni

⁷ V Zahodni Evropi se nacionalna država dojema kot nekaj zavestno skonstruiranega in hotenega, ne glede na to, ali je pogoj za nastanek naroda ali pa jo je narod sam zahteval. Država je bila tista, ki je ustvarila narod, potem ko ga je spravila v svoj okvir, čemur je sledilo oblikovanje nacionalne identitete. Nacionalna identiteta je bila torej rezultat oblikovanja države in ne njegova predpostavka. V Vzhodni Evropi pa je nacionalna identiteta predpostavka oblikovanja držav, saj je slednja nastala kot posledica zahteve ljudi potem, ko so se prepoznali kot suveren narod (Smith 1991: 10–11, Žagar 2003: 132–3).

nacionalni identiteti se kljub njeni kulturnosti pripisuje tudi izrazitejšo politično dimenzijo, čeprav je tudi etnično opredeljena (Žagar 2003: 132).⁸ Konec 19. stoletja je namreč nacionalna identiteta kot posledica prehoda liberalizma v nacionalizem postala razlog za vsakodnevno politično bojevanje. Smith (1991: 153–63) pravi, da je nacionalna identiteta pogoj za družbeni in ekonomski razvoj kot tudi za njegov politični in kulturni produkt: zgodovinska skupnost in identiteta sta tista pojava, ki ju je vrenje ljudstva pripeljalo v ospredje politične pozornosti.

Oblikovanje nacionalne identitete poteka v procesih socializacije in izhaja iz koncepta nacije in nacionalizma, kjer nacija povezuje narod⁹ in njegovo politično suverenost, utemeljeno v nacionalni državi, nacionalizem¹⁰ pa enači zgodovinsko kulturno skupnost s politično skupnostjo (Smith v Šabec 2006: 153). Kolektivna nacionalna identiteta se je izoblikovala z idejo o skupni nacionalni pripadnosti, skupnem jeziku, zgodovini, ozemlju in bodisi fiktivnem ali dejanskem skupnem izvoru in se je vzpostavila kot drugačna od ostalih (Šabec 2006: 45). Omenjeni konstitutivni elementi nacionalne identitete navznoter združujejo in delujejo kot integracijska sila, navzven pa nosilce te nacionalne identitete ločujejo od nosilcev drugih nacionalnih identitet. Njen cilj je legitimno povezati narod z nacionalno državo, s čimer postane nacionalna identiteta podlaga samoozaveščanja naroda v obliki države. Rizman (2000: 180–1) je nacionalno identiteto razčlenil na tri komponente, in sicer na ustavo oziroma ustavna načela, kolektivno predstavo politične skupnosti o sami sebi in posameznikov odnos do te skupnosti. V okviru prve komponente govori o zavezanosti politične skupnosti političnemu kodeksu oziroma ustavnim načelom ('ustavni patriotizem') v določenem zgodovinskem obdobju, s čimer ti izražajo skupno politično voljo in rešujejo nenehno prisotna nasprotja v skupnosti. Drugo komponento, torej kolektivno predstavo, ki jo ima določena politična skupnost o sami sebi, Anderson (1998: 14) imenuje »zamišljena politična skupnost«, saj njeni člani niso v neposrednem stiku in se med seboj ne poznajo, si pa delijo skupni jezik, kolektivni spomin, mite itd.

⁸ Smith (1991: 9) pravi, da nacionalna identiteta vključuje določen občutek politične skupnosti, ki vsebuje vsaj nekatere skupne institucije, pravni sistem za vse člane skupnosti, pa tudi določen razmejen ter vezan družbeni prostor, s katerim se člani skupnosti identificirajo in mu pripadajo.

⁹ Smith (1991: 14) narod opredeli kot »populacijo s skupnim zgodovinskim teritorijem, skupnimi miti in spominom, skupno množično javno kulturo, skupnim gospodarstvom in skupnimi pravicami ter dolžnostmi za vse člane«.

¹⁰ Nacionalizem kot ideologija, politika in gibanje je zlasti v 19. in 20. stoletju odigral pomembno vlogo v procesu oblikovanja modernih evropskih narodov, nacij in njihovih identitet. Zato prav nacionalne identitete sodijo med najmočnejše kolektivne identitete, ki lahko izrinejo in zatrejo ostale kolektivne identitete. Tudi v postmoderni dobi nacionalizem posreduje med posameznikom in kompleksnimi globalnimi procesi, saj so nacionalne države še vedno glavni mednarodni akterji (Žagar 2003: 133).

Posameznikov odnos do skupnosti pa predstavlja osebno identifikacijo s simboli kolektivne identitete, kot so nacionalna himna, zastava, prazniki, rituali in spomeniki, ki pripadajo samo tej skupnosti in ki posameznika integrirajo v življenje politične skupnosti, le-to pa povezujejo z njeno preteklostjo in prihodnostjo, mobilizirajo politične emocije in dajejo 'ustavnemu patriotizmu' globljo čustveno in kulturno oporo. Vsebina nacionalnih identitet se je spreminjala s spremembami zgodovinskih in mednarodnih okoliščin, kljub temu pa bi zanje lahko rekli, da so postale vsakdanja 'rutina', o kateri ne razmišljamo in se je ob izražanju ter izkazovanju ne zavedamo oziroma nanjo nismo pozorni. Postala je trdno zakoreninjena v nas.

V nadaljevanju sledi še predstavitev nadnacionalnih identitet, ki predvsem v zadnjem času močno konkurirajo trdnim nacionalnim, pa tudi regionalnim in lokalnim identitetam.

2.3 Nadnacionalne identitete

V obdobju intenzivnih globalizacijskih procesov in regionalnih integracij nacionalna identiteta tako navzven kot navznoter dobiva močne konkurentke. Tesna prepletenost sodobnih ekonomskih in geopolitičnih sistemov namreč zmanjšuje klasične funkcije nacionalne države. Na eni strani regionalizmi in lokalizmi navznoter močno konkurirajo nacionalnim identitetam, saj postajajo stiki med različnimi lokalnimi, regionalnimi, etničnimi in nacionalnimi identitetami vse pogostejši in izrazitejši, na drugi strani pa globalizacijski in transnacionalni procesi, ki zahtevajo pluralizem identitet, odpirajo nove možnosti oblikovanja nadnacionalnih identitet, pa tudi globalne ali kozmopolitske identitete, če te sploh lahko obstajajo. Čeprav nadnacionalne identitete zgodovinsko gledano niso novost, danes predstavljajo velik izziv nacionalnim, regionalnim in drugim identitetam.

Intenzivnost globalizacijskih procesov je povzročila preoblikovanje nacionalnih identitet in nastajanje alternativnih identitet ter pojav krize identitet ali, kot pravi Rizman (2000: 182), 'identitetno paniko'.¹¹ Mnogi so se začeli spraševati, ali ti globalizacijski trendi

¹¹ S pojavom alternativnih identifikacij in z močno diferenciacijo lojalnosti je v današnjem času prišlo do preobremenjenosti človeka – krize identitete in pogosto 'identitetne panike', in sicer predvsem ko gre za nacionalne identitete. Vzroki so anomični učinki postindustrializacije, zaton tradicionalnih skupnosti, globalizacija, domnevno pretirano vsiljevanje multikulturalizma, imigracije, pogosto pa izvirajo tudi iz ekonomske krize ljudi in materialnih problemov (Rizman 2000: 182).

vodijo v zaton nacionalne države in nacionalne identitete in prevlado nadnacionalnih identitet. Po mnenju mnogih teoretikov nacionalno identiteto sodobni globalizacijski procesi ogrožajo, zato je potrebno identiteto neke nacije nenehno prilagajati družbenim spremembam in vzdrževati, pri čemer ni zadosti le vzdrževanje ter obujanje kolektivnega spomina kot konstitutivnega elementa (ta ponavadi temelji na spominjanju velikih herojskih dogodkov in pozablja negativne, nasilne in brutalne dogodke), temveč so pomembne tudi kontinuirane vsakdanje izkušnje in dogodki (Šabec 2006: 47–8). Med globalizacijske vplive, zaradi katerih je pomembnost nacionalne identitete postala vprašljiva, sodijo: nenehni transnacionalni komunikacijski tokovi (internet), ki povezujejo ljudi s podobnimi interesi, izpostavljenost ljudi istim medijskim izkušnjam (reklame, filmi, TV itd.), nastanek regionalnih blokov moči (npr. komunistični/kapitalistični), nastanek multietničnih družb (naselja imigrantov ustanavljajo svoja kulturna društva, medije itd.), mednarodni turizem, ekološka gibanja, vedno večja odvisnost od tujih podjetij in nastanek številnih mednarodnih organizacij. Nacionalna država je postala premajhna za velike življenjske probleme in prevelika za majhne. Tudi Tindemans je v svojem poročilu¹² leta 1975 dejal, da so nacionalne države postale prešibke, da bi se lahko same spopadale z novimi svetovnimi izzivi, kot so neenakost porazdelitve bogastva, ki grozi stabilnosti svetovnega ekonomskega sistema, izčrpanost virov itd. (Tindemans 1975: 7). Kulturni pluralizem, ki je sicer izgubil oporo pri državi, si je hitro poiskal nove zaveznike. Elektronski kulturni mediji in informacijska tehnologija nedvomno spodbujata in služita globalizaciji. Elektronski mediji pa hkrati odkrivajo tudi stare identitete in izumljajo nove, ki jih dodajajo k obstoječemu 'etničnemu imaginariju' (Rizman 2000: 177).

Evropska identiteta danes predstavlja eno izmed nadnacionalnih oziroma alternativnih identitet, ki bi lahko potencialno nadomestile nacionalno identiteto, ali vsaj prevzele njeno vodilno vlogo.¹³ Ideja o oblikovanju evropske identitete se je pojavila predvsem tedaj, ko je postalo jasno, da sta nadaljnji obstoj in učinkovitost delovanja Unije v veliki meri

¹² Poročilo Lea Tindemansa, belgijskega predsednika vlade, Evropskemu svetu. *Report by Mr. Leo Tindemans, Prime Minister of Belgium, to the European Council*, z dne 29. decembra 1975. Dostopno na: http://aei.pitt.edu/942/01/political_tindemans_report.pdf (4. 6. 2007).

¹³ Glede odnosa med evropsko in nacionalno identiteto Haller ponuja tri možnosti, in sicer nevtralen, komplementaren in kompetitiven oziroma izključujoč odnos, pri čemer se mu zdi druga možnost najverjetnejša, saj predvideva, da bodo nacionalne države ostale temeljne komponente Unije in tako ne bo prišlo do superdržave. Prva možnost, ki predpostavlja, da evropska integracija ne bo imela posledic za identitete posameznih narodov, se mu zdi nemogoča, saj evropska integracija ne more potekati brez vpliva na tem področju (Haller v Kajnič 1999: 44–5).

odvisna od podpore njenih državljanov oziroma obstoja določene stopnje evropske identitete. Tako so razprave o njej postale intenzivnejše predvsem v kontekstu širitve in Pogodbe o Ustavi za Evropo.¹⁴ Ker se je Unija projekta konstrukcije evropske identitete lotila na način vzpostavljanja nacionalnih identitet, od zgoraj navzdol, do danes še ni uspela pri ljudeh vzpodbuditi intenzivnejše evropske zavesti oziroma evropske identitete. Zato bom v nadaljevanju izhajala iz prepričanja, da alternativne identitete, bodisi evropska ali globalna, ne predstavljajo grožnje nacionalnim identitetam, saj imajo slednje, kot pravi Rizman (2000: 185), »/.../bistveno večjo sociološko odzivnost in usposobljenost, da mobilizirajo človeške strasti«. Nacionalne identitete s svojim zgodovinskim značajem, nacionalnimi miti, skupnimi simboli in spomini ostajajo žive in še naprej primarni fokus tako identifikacije, predvsem pa občutka varnosti (Rizman 2000: 184). Globalizacija gre v svojem ekonomskem osvajanju mimo nacionalnih občutkov in zavesti, zato bodo procesi evropskega združevanja in globalizacijski procesi verjetno morali omogočati sožitje, komplementarnost in koncentričnost različnih identitet in tako vzeti v zakup spoznanje o neizogibnosti mnogoterih identitet. Dejstvo je, da Evropa ne predstavlja iste stvari vsem evropskim ljudstvom, zato je kolektivna identifikacija z nacionalnimi simboli, zgodovino in institucijami v nekaterih evropskih državah (zlasti evroskeptičnih)¹⁵ večja kot identifikacija z evropskimi simboli, zgodovino in institucijami. Res pa je, da razvoj globalnih odnosov rahlja tradicionalne občutke nacionalne pripadnosti ter ustvarja potrebo po redefiniciji nacionalnih identitet. Ta je postala nujna in hkrati neizogibna, saj je v današnjem času vedno več povodov in sredstev za ustvarjanje medetničnih konfliktov, vojn ali celo genocida nasproti drugim narodom. Nov model nacionalne identitete mora biti odprt do multikulturnih realnosti in posledično pluralnih identitet, da bo nacionalna identiteta lahko mirno koeksistirala z morebitno evropsko, svetovno ali pa drugimi nadnacionalnimi občutki pripadnosti v vedno bolj etnično heterogeni družbi.

V nadaljevanju bom poskušala prikazati, zakaj še ni enotnega odgovora o tem, ali obstaja zgodovinska kontinuiteta povezanosti evropskega območja, torej ali je sploh kdaj obstajala kakršnakoli kolektivna identiteta celotnega evropskega območja. Ko govorimo o Evropi,

¹⁴ To je uradno ime dokumenta, vendar pa v praksi prihaja do različnih poimenovanj kot npr. Evropska ustava, Ustavna pogodba, Pogodba EU oziroma Ustava EU.

¹⁵ Evroskeptično 'razpoloženje' mnogih držav članic EU je relativno mlad fenomen. V poznih 80. letih, ko je bila temeljna naloga Unije oblikovanje enotnega trga, je njena popularnost v večini držav članic narasla. Po letu 1992, ko so Danci na referendumu zavrnili Maastrichtsko pogodbo, je evroskepticizem narasel. Med evroskeptične države uvrščamo predvsem VB, Švedsko, Dansko, Češko republiko in Poljsko, ki na Unijo v precejšnji meri gledajo kot na neučinkovit, nerazumljiv in aroganten birokratski aparat (Grant 1999).

moramo namreč razlikovati med idejo, identiteto in zgodovinskimi dogodki ter projekti v procesu razvoja evropskega prostora ter poleg geografskih meja Evrope upoštevati tudi simbolne, mentalne in ideološke meje (Šabec 2006: 204). EU je z motom 'Združeni v različnosti' (*'United in diversity'*), ki je prišel v rabo leta 2000 in bil formalno prvič omenjen v preambuli Ustavne pogodbe, hotela poudariti, kako pomembno je, da evropska ljudstva gojijo lastno zgodovinsko tradicijo in nacionalne identitete, hkrati pa presežejo medsebojne delitve in tako združeni bolj kot kdaj koli krepijo in gojijo skupno usodo.

3. ZGODOVINSKI RAZVOJ IDEJE O SKUPNI EVROPI

3.1 Obdobje antike – Evropa kot mit

Ko govorimo o oblikovanju evropske ideje, se moramo najprej vprašati o njenih zgodovinskih koreninah. O Evropi kot skupni ideji lahko razmišljamo samo v okviru pomenov, ki so jih Evropejci, potem ko so se zavedali njenega obstoja, dajali Evropi (Toplak 2003: 19). Sheme evropske zgodovine oziroma razvoja evropske ideje so bile namreč vedno orisane za nazaj, linearno in v njenem središču (Velikonja 2005: 92). Kot pravi C. Toplak (2003: 20), »/v/ zgodovino je vstopila kot mit, antiko preživela kot meglen geografski pojem, se v srednjem veku poistovetila s krščanskim svetom, v novem veku postala kultura, v sodobnosti pa najprej razdeljen in nato vse bolj enoten političen prostor, v prihodnosti politični subjekt brez precedensa«.

Zgodovinarji ideje o Evropi svoje študije pretežno začenjajo že v antiki, ko je izraz 'Evropa' obstajal v mitološkem in geografskem kontekstu. Najprej se je pojavil v antični Grčiji kot ime mitološke princese, ki je bila žrtev boga Zeusa, ki jo je ugrabil in zapeljal v podobi bika. Poleg mitološkega ozadja Evrope pa je za prebivalce antičnega obdobja Evropa predstavljala sicer zelo ohlapen geografski pojem (središče je bilo za Grke Sredozemsko morje), saj ideja o evropskosti v zavesti antičnih prebivalcev ni imela prostora. Ker meje Evrope niso bile znane, je šlo zgolj za geografsko ločevanje od preostalega sveta oziroma od preostalih dveh kontinentov, Azije in Afrike, ki se je do obdobja starih Rimljanov imenovala Libija (Toplak 2003: 33, Mikkeli 1998: 5). Razdelitev sveta na tri kontinente je Grkom služila za vzpostavitev superiornega položaja nad preostalima kontinentoma. V tem kontekstu se je razvil koncept barbarstva, s katerim so Grki označevali tiste, ki niso govorili grškega jezika, v srednjem veku pa je služil za identifikacijo nekristjanov (Mikkeli 1998: 7). Šele v stoletjih, ki so sledila, se je Evropa

začela oblikovati kot ideja, ki je združevala majhen del sveta, ljudi in načinov življenja (Šabec 2006: 204). Evropa je svojo identiteto prvič utemeljila na demokraciji in svobodi neodvisnih grških mestnih držav.¹⁶ C. Toplak (2003: 34) pravi, da je »'evropskost' stare Grčije kot zibelke evropske kulture in civilizacije intelektualni konstrukt 19. stoletja«. Drugi antični temelj v razvoju evropske ideje je predstavljal rimski imperij s helenističnim pogledom na celoten svet kot civilizirano skupnost brez geografske omejitve. Rimski imperij, ki se je razprostiral po Sredozemlju in tudi izven njega, je središče antične civilizacije prenesel na zahod, kjer je Rim namesto Aten postal politični center svetovne sile. Vendar pa je Grčija še naprej ostala imperij duha, znanosti in umetnosti. Prav tako pa je tudi Rim prispeval k razvoju ideje o Evropi, saj so bili prav Rimljani tisti, ki so grške zakone zapisali kot pravo, gradili ceste in akvedukte in ohranjali vojaško moč, ko je rimska vojska neustavljivo korakala po Evropi (Toplak 2003: 33). Rimski etnocentrizem je temeljil na ideji združenega Rima kot centra sveta in ne na ideji združene Evrope. In na vrhuncu rimskega imperija so pripadniki družbe podpirali idejo Rima kot centra svetovne sile (Mikkeli 1998: 10–16).¹⁷ Rimski imperij so zaznamovali notranji razkroji, kot so neenakost porazdelitve virov in dobrin ter omejevanje posameznikove svobode, kar je predstavljalo pomemben vzrok njegovega razpada (Šabec 2006: 221). Pomemben mejnik v razvoju evropske ideje predstavlja čas pozne antike, ko je rimski imperij sprejel krščanstvo in se je krščanska vera začela širiti po Evropi. Takrat se je v literarnih delih delitev na tri kontinente povezovala z zgodbo o treh Noetovih sinovih iz Stare zaveze, pri čemer se je poudarjala superiornost krščanske Evrope nad preostalima dvema kontinentoma (Mikkeli 1998: 16). Za oblikovanje enotnega kulturnega okvira je tako postala ključna povezava med krščanstvom in Evropo, čeprav je znotraj njega prihajalo do diferenciacij. Leta 395 se je tako rimski imperij razdelil na vzhodni in zahodni del.¹⁸ V njegovem vzhodnem delu je cesar Konstantin zgradil mesto Konstantinopol ali 'novi Rim', ki je stal ob grškem mestu Bizanc. Konstantinopol je postal izrazito orientalsko usmerjen in grško govoreči. Izraz 'Evropa' se je v naslednjih stoletjih vedno bolj uporabljal v odnosu do zahodnega dela, medtem ko se je ideja imperija

¹⁶ Pa vendar ne smemo prezreti dejstva, da sta imela demokracija in svoboda v antični Grčiji popolnoma drugačno konotacijo kot danes in da je dejansko stanje vključevalo suženjstvo, odrinjenost kmetov, podložnost žensk, ostro ločevanje bogatih in revnih itd. (Šabec 2006: 220).

¹⁷ Etnični element je bil pri Rimljanih močnejši kot pri Grkih. Rimljani so stereotipno podobo barbarov še podrobneje izdelali in kot zunanje sovražnike opredelili Hune, Germane, Kelte, Gote, druge notranje sovražnike pa so predstavljali vsi tisti, ki so nasprotovali cesarski družbeni ureditvi in se niso hoteli romanizirati (prav tam).

¹⁸ Delitev rimskega imperija na dva dela je prispevala k delitvi krščanstva na zahodno 'rimsko' in vzhodno 'pravoslavno' cerkev.

navezovala bolj na vzhodni, bizantinski del.¹⁹ Tako je vzhodni del pripadal tradiciji imperialnega Rima, identiteta zahodnega dela pa se je utemeljevala na latinskem krščanstvu. Evropa in Zahod sta postopoma postajala sinonima za krščanstvo (Delanty v Mikkeli 1998: 14).

Antična Evropa torej ni bila enotna skupnost in njeni prebivalci se v tem času niso identificirali kot Evropejci. Izraz 'Evropa' je imel izrazito geografsko konotacijo z mitološkim ozadjem, Evropa v političnem smislu pa je bila antiki še neznana.

3.2 Obdobje srednjega veka – Evropa in krščanstvo

Ko je razpadel rimski imperij, so različna plemena zavzela različne dele Evrope. Pomemben mejnik v razvoju evropske ideje v tem obdobju predstavlja 8. stoletje, ko je takratni frankovski kralj Karel Veliki osvojil pretežen del zahodnega imperija.²⁰ Karolinški imperij je na ruševinah rimskega imperija v srednjem veku vzklikal kot prva velika evropska država (Toplak 2003: 39). Z izrazom 'Evropa' se je v času Karla Velikega poudarjala predvsem enotnost karolinškega imperija (Mikkeli 1998: 19), a ideja o Evropi še ni bila definirana. Franki so poskušali doseči neko stopnjo evropske enotnosti, kar je mnoge zgodovinarje vzpodbudilo k razmišljanju, da to obdobje predstavlja rojstvo Evrope in da se začetki Evrope povezujejo s Karlom Velikim, zaradi česar ga mnogi zgodovinarji imenujejo za 'očeta Evrope'. Pa vendar so obstajale določene omejitve evropske enotnosti znotraj karolinškega imperija.²¹ Karolinški imperij so zaznamovali nasilje, vojne in spopadi, pri uresničevanju enotnosti pa sta ga spremljala predvsem dualizem in dihotomija, ki sta se manifestirala tudi v krščanski cerkvi. Franki so hoteli krščansko-

¹⁹ Vendar pa se na tem mestu porajajo pomisleki glede obstoja imperijev zgolj v vzhodnem delu Evrope, namreč tudi zahodno Evropo so kasneje zaznamovali obstoji različnih imperijev. Najbolj prepričljiv dokaz za to je karolinški imperij. Karel Veliki je s pomočjo oboroženih sil in strateškega premisleka uspel upravno združiti velik del sedanje zahodne Evrope. Ta je segala od Pirenejev do Donave, na jugu pa do Sicilije in tudi Istre ter Dalmacije. Osvajalnega združevanja evropskih pokrajin se je lotil, da bi ustvaril rimskemu podobno cesarstvo. V njem bi se navznoter uporabljale poenotene metode nadzora in uprave, navzven pa bi bilo to cesarstvo zadosti povezano za učinkovito obrambo pred barbarsko in islamsko grožnjo (Debeljak 2004: 82–3).

²⁰ Leta 800 ga je rimski papež okronal za svetega rimskega cesarja, kar je pomenilo, da naj bi njegova moč izvirala najprej od boga in šele potem iz grško-rimske tradicije.

²¹ Prva je bila ta, da Franki niso vladali celotni Evropi, saj je zunaj frankovske domene ostalo kar nekaj evropskih območij, in sicer Iberski polotok, Skandinavija, VB, vzhodni del Srednje Evrope in Balkan. Druga omejitev pa je bila, da se je za doseganje enotnosti Karel Veliki posluževal nasilnih sredstev in tako v obdobju med leti 772 in 805 nasilno spreobračal in pokorjeval Sase in obglavil vsakogar, ki je nasprotoval krstu (Mikkeli 1998: 19–22).

rimsko tradicijo omejiti zgolj na zahodni del, vzhodno cerkev in islamsko grožnjo, ki je prihajala iz Španije, pa identificirati kot njenega sovražnika (Mikkeli 1998: 19–22).

Karel Veliki je tako podpiral kristjane po celotnem imperiju. Njegov cilj je bil združiti ljudi v okvirih Cerkve, čeprav lahko o krščanski identiteti Evrope govorimo šele od 11. stoletja dalje. Izraz 'Evropa' se je redko uporabljal, primernejša predvsem za krščanske potrebe je bila raba izraza 'krščanstvo', ki je nosil močan čustveni naboj. Krščanstvo je igralo pomembno vlogo pri razvoju evropske ideje predvsem v kontekstu njegovega nasprotovanja islamu in konflikta med kristjani in muslimani. To je vodilo v križarske vojne, ki so v 11. stoletju postale stalnica krščanskega delovanja. In če odmislimo rimsko cesarstvo, je bila prva transnacionalno oblikovana, čeprav ohlapno dojeta Evropa tista, ki jo je združila duhovniška elita v času križarskih vojn (Debeljak 2005: 71).²²

Čeprav je bilo v srednjem veku krščanstvo močno razširjeno in je širilo širok sistem verovanj ter predstavljalo skupni imenovalec takratnih prebivalcev Evrope, pa o krščanstvu kot o integracijski sili med Evropejci ne moremo govoriti (Dunkerley 2002: 112–5). Kljub njegovemu velikemu vplivu se je uspela ohraniti zapuščina grške in rimske antike, k zapuščini srednjega veka pa so veliko prispevala tudi druga evropska ljudstva, npr. Kelti in Vikingi in kulturno pomembna azijska in islamska ljudstva. Njim gre namreč pripisati zasluge, da so se ohranila staroveška besedila (Van Gerven 2005: 46). Rizman pravi (2007: 15), da bi bil celotni opus antične grške misli (Aristotel, Platon idr.) prepuščen pozabi, če ga ne bi prevedli muslimani v Španiji v arabščino, od tod naprej pa so sledili prevodi v latinščino in druge evropske jezike. To dejstvo seveda evrocentrični diskurz o evropski zgodovini običajno zamolči.

3.3 Obdobje novega veka – ideja o Evropi

V 15. stoletju je Evropa prvič zaživela kot združujoča in osmišljevalna ideja. Pomembno prelomnico je zaznamoval padec Konstantinopla v roke turškemu imperiju leta 1453 in s tem padec vzhodnorimskega imperija. Po tem dogodku je vprašanje islama ponovno

²² Krščanski Zahod je za svojo enotnost vedno potreboval zunanega sovražnika oziroma zunanjo grožnjo, zoper katero se je bojeval z inkvizicijami, sistematičnim mučenjem in drugimi načini izločevanja manjšinskih skupnosti. Poleg islama so zunanega sovražnika predstavljali tudi Bizanc, Rusija in azijsko krščanstvo, notranji pogromi pa so bili usmerjeni proti heretikom, ženskam, Judom, čarovnicam in drugim (Šabec 2006: 223–4).

oživilo problem ideje o evropski enotnosti, ki se je izrazila in aktualizirala na nov način. Izraz 'Evropa' je začel nadomeščati 'krščanstvo', s katerim se je Evropa do tedaj povezovala, in ga do konca 17. stoletja tudi v celoti zamenjal. Evropa kot ideja je presegla geografsko polje in se tako razširila na področje politike in kulture ter postala nosilka skupne politične zavesti Zahoda (Mastnak 1995: 156).²³ Mnogi izobraženci tistega časa so v okviru humanizma, kulturnega gibanja na prehodu iz srednjega veka v renesanso, opozarjali na pomanjkljivosti tedanje družbe, bili izjemno kritični zlasti do duhovniških in kleriških struj in pozivali k pravičnejši družbeni ureditvi. Tako se je začela sekularizacija Evrope, v okviru katere se Evropejci niso več tako eksplicitno identificirali s krščanstvom kot v srednjem veku, temveč so bili prepričani v moralno in razumsko večvrednost evropske civilizacije, kar jih je ločevalo od 'manjvrednih barbarov', ki so jih upodabljali ljudski sloji s svojo marginalizirano kmečko kulturo (Mikkeli 1998: 40).

V 16. stoletju, ko se je začelo obdobje reformacije, se je krščanstvo oziroma zahodna cerkev razdelila na katolike in protestante, prav tako pa je znotraj protestantizma prišlo do delitve na različne religiozne struje, znotraj katerih je stopnja kohezije narasla. Odnosi med katoliki in protestanti so bili zminimalizirani na najnižjo stopnjo tolerance, če je ta sploh obstajala. Evropo so torej, ob koncu 16. in v začetku 17. stoletja, ponovno zaznamovale vojne. Westfalski mir, ki je leta 1648 končal tridesetletne verske vojne, je sicer uresničil načelo verske svobode, ni pa uspel zagotoviti dolgotrajnega miru v Evropi. Tako se je začela razvijati ideja ravnotežja moči kot ideal svobodne Evrope in ideja verske tolerance (Schmidt v Mikkeli 1998: 50). Koncept Evrope je postal široko inkorporiran v politični diskurz v zadnji polovici 17. stoletja, ko se je rodilo kar nekaj predlogov za mir, in sicer Crucéjev, Sullyjev, Pennov, Bellersov, Saint-Pierrov idr. (Mikkeli 1998: 56).²⁴ Razsvetljenstvo kot idejni temelj meščanskih revolucij in modernosti je zajelo precejšen del Evrope sredi 18. stoletja.²⁵ Na evropskih tleh je imelo velik vpliv pri oblikovanju modernega pojma Evrope, ki se v veliki meri odtrga od krščanstva. Z razsvetljenstvom se je najbolj ukoreninila ideja o evropski civilizaciji, ki jo je razvil Voltaire in ostali filozofi

²³ Koncept Evrope se je razvijal skozi tri različne kontekste, in sicer kot vzpodbuda Evropejcem, da razvijejo občutek skupne pripadnosti nasproti zunanji grožnji, predvsem Turkom, kot prepričanost v superiornost evropske civilizacije nad preostalimi civilizacijami in kot potreba po enotnosti in varnosti v Evropi zaradi nesoglasij znotraj nje (Mikkeli 1998: 39).

²⁴ V vseh predlogih je bila predstavljena ideja o ustanovitvi federacije držav, ki bi končala vojne ter pripomogla k vzpostavitvi in konsolidaciji miru v Evropi. Niso si bili pa edini o tem, katere države naj takšno zaveznitvo vključuje in kako naj deluje (prav tam).

²⁵ Razsvetljenci so prvi širili spoznanje, da ima Evropa eno samo, evropsko kulturo in da jo utemeljuje prav zavest o evropski kulturi in civilizaciji (Toplak 2003: 85).

in ki je bila v svojih temeljih nekrščanska (Chabod v Mikkel 1998: 61). S tem se je za evropsko družbo, ne pa tudi za njene kolonije, začelo bolj strpno obdobje, v katerem se je postopoma opuščala latinščina, *lingua franca* Evrope, in v katerem so začeli uporabljati nacionalne jezike. Za Evropo se je pričel tudi izjemen gospodarski razvoj, ki jo je v 19. stoletju popeljal k svetovni prevladi (Toplak 2003: 66).²⁶ V samem vrhu je bila ideja o pomenu verske tolerance, skupnih običajev in morale (Van Gerven 2005: 47).

Francoska revolucija je leta 1789 izbruhnila prav v tisti deželi, iz katere je izhajalo največ razsvetljenskih mislecev. In prav francoski absolutistični vladar je imel za razsvetljenske ideje najmanj posluha. Ideje o združenih Evropi v teh revolucionarnih idejah ni bilo, vendar pa so evropski narodi francosko ekspanzijo sprva pozdravljali, ker so jo razumeli kot ekspanzijo ideje o družbi, temelječi na državljanski enakosti s predstavniško vladavino, ki prinaša osvoboditev (Siedentop 2003: 36). Pohod Napoleona in njegovih imperialnih ambicij je razširil revolucionarne ideje iz Francije po vsej evropski celini, kar je pripeljalo do precejšnjega političnega in socialnega poenotenja Evrope (Toplak 2003: 71). Kljub Napoleonovi viziji 'Evropa je en narod', so pravna poenotenost, tiranija in aroganca francoske uprave na osvojenih območjih Evrope kaj kmalu začeli slabiti moč njegovega imperija in v večini evropskih držav je takšno stanje privedlo k prebujanju nacionalne zavesti in krepitvi nacionalističnih gibanj (Toplak 2003: 72). Združeni evropski narodi, zavedajoč se svoje narodne identitete, so Napoleonu dokončno prekrizali načrte, ko je leta 1815 izgubil bitko pri Waterlooju.

V 19. stoletju je bila Evropa projicirana veliko bolj nazaj v preteklost in začelo se je iskanje korenin evropske civilizacije. Pri številnih romantičnih avtorjih je moč opaziti nostalgichen povratak v obdobje srednjega veka, kjer je glavno vlogo odigrala Cerkev. Med njimi so bili tudi tisti, ki so srednjemu veku in takratni vlogi krščanstva pripisovali superiornost nad antiko. Zgodovinsko vizijo Evrope so močno povezovali s trenutnimi religioznimi, političnimi in družbenimi ideali in razvijali ideje o prihodnosti Evrope. Koncept Evrope je postal ne samo zgodovinsko, temveč tudi politično dinamičen.

²⁶ Razsvetljenstvo in industrijska revolucija (1750–1880) sta pripomogla k bliskovitemu gospodarskemu vzponu Evrope. Začel se je ekonomski, politični, socialni in kulturni proces modernizacije evropske družbe. Novi družbeni potenciali so postale številčne mestne populacije, ki so silile urbano arhitekturo vse bolj proti nebu, roji delavcev na vratih tovarn in revolucionarne množice na barikadah, odpirale pa so se tudi prve borze (Toplak 2003: 66).

Predvsem med romantičnimi pisci so nastale številne vizije Evrope glede na njihove politične pripadnosti (Den Boer v Toplak 2003: 72–3).²⁷

V 19. stoletju je znotraj evropskega prostora mesto, ki ga je do tedaj zasedala monarhija, prevzela nacionalna država. Zlasti leto 1848 so zaznamovala nacionalna gibanja v okviru pomladi narodov, ki so širila idejo o politikah ločenih, neodvisnih in suverenih držav in ne o združenih evropski misiji (Šabec 2006: 226). Vendar pa so v istem obdobju nekateri širili tudi idejo o 'Združenih državah Evrope', ki se je zoperstavljala 'Evropi narodov', in trdili, da bi prihodnja demokratična 'Evropa narodov' nad seboj potrebovala še 'Evropo', učinkovitejšo federativno obliko suverene oblasti, ki bi bila stopnjo nad nacionalnimi državnimi tvorbami, da bi jih lahko 'krotila'.²⁸ Mnogi intelektualci pa so se hkrati zavedali, da evropskim velesilam ne bo mogoče vsiliti federativne ureditve in jim vzeti suverenosti, temveč bo prvi pogoj ohranitev svobode in neodvisnosti držav evropske federacije (Toplak 2003: 80–1). Različne vizije federalnega povezovanja Evrope so tako ostale le tema znanstvenih diskusij vse do konca 1. svetovne vojne, ko so se zanje prvič zavzeli tudi politiki.

Obdobje ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja so velikokrat poimenovali obdobje imperializma v zgodovini Evrope. Čeprav je 19. stoletje znano kot stoletje Evrope, ko je v ospredje zopet stopila 'ideja o Evropi', tokrat kot opravičilo za osvajanje različnih delov sveta, so se zlasti ob koncu stoletja evropske nacionalne države utrdile na zgodovinskem poselitvenem ozemlju ter začele tekmo za razdelitev sveta. Imperialistično politiko je legitimiziralo prepričanje v superiornost zahodne civilizacije in dolžnost 'bele rase', da jo razširi po celotni zemeljski obli (Adas v Mikkeli 1998: 87). Prevladali so ekonomski interesi evropskih držav, saj naj bi Evropo povezal kapital in ne politična volja.²⁹ V začetku 20. stoletja so bile možnosti, da izbruhne vojna, velike. Evropo so končno preplavili dvomi o neomajnem in trdnem napredku človeštva in zahodne civilizacije

²⁷ Romantiki na eni strani so gojili nostalgичne vizije o svobodni, federalni Evropi brez meja, pripadniki konzervativnih realistov na drugi strani pa so v postrevolucijskem času na evropskih tleh gradili vizijo Evrope v luči združenja držav s poudarkom na usklajevanju ravnotežja moči (prav tam).

²⁸ Eden največjih zagovornikov 'Združenih držav Evrope' je bil francoski pisatelj in politik Hugo, ki je trdil, da »/.../Evropa potrebuje evropsko nacionalnost, eno vlado, eno bratsko sodstvo, demokracijo, pomirjeno samo s seboj, vsi bratski narodi pa za prestolnico in sedež Pariz, svoboda ima torej za prestolnico luč. Z eno besedo, Združene države Evrope« (Hugo v Toplak 2003: 80).

²⁹ Evropske države so si v medsebojnih sporih približno v dveh desetletjih razdelile svet. Nadzorovale so okoli 85 % vsega planeta (Mikkeli 1998: 89).

(Mikkeli 1998: 89). Reševanje popolnoma razkrhanih odnosov med imperialnimi silami³⁰ po diplomatski poti ni bilo več mogoče, zato je izbruhnila 1. svetovna vojna, ki je zaznamovala vrhunec nacionalizma, imperializma in rasizma ter predsodkov. Tekmovanje za ozemlja in za njihovo izkoriščanje se je tako izrazilo s srhljivo silovitostjo na stari celini sami (Debeljak 2004: 64).

Tudi obdobje po vojni je zajel val pesimizma. Porajalo se je vprašanje o nadaljnji ekonomski, politični in duhovni vlogi Evrope v svetu. Mnogi evropski filozofi in literati so pisali o medvojni Evropi kot o zatonu Zahoda. V Evropi je vladala socialna beda in politični kaos, ki se je sprevrgel v vzpon nacizma in fašizma. Evropa je tako izgubila svojo prevlado v svetu, ki jo je do tedaj utemeljevala v ideji svoje superiornosti nad preostalim delom sveta (Toplak 2003: 90–1). Opustošenje, ki ga je prinesla 1. svetovna vojna, pa je prebudilo zavest o skupni usodi Evropejcev in možnosti preporoda Evrope. Porajalo se je vprašanje, kako dolgo lahko Evropa ohrani svojo avtonomijo in na novo vzpostavljeni mir pod naraščajočim pritiskom globalnih držav, ne da bi se združila v neko obliko koalicije. Obstajali sta dve možnosti, in sicer prostovoljno članstvo evropskih narodov v federaciji ali pa vsiljeno zavezništvo pod sovjetsko vladavino. Pobude za evropsko sodelovanje in prekinitev širjenja nacionalnih interesov v medvojnem času so bile številne. Dve viziji o prihodnosti Evrope pa sta bili najbolj vplivni. Prvo je v svojem načrtu Panevropa predstavil Avstrijec Coudenhove-Kalergi, v katerem se je zavzemal za ohranjanje miru v Evropi s pomočjo nemško-francoske sprave in za varovanje pred rusko grožnjo, vzpostavitev evropske carinske unije in ustanovitev evropske federacije. Zagovarjal je idejo o postopni spremembi Evrope v federativno enoto, v kateri bi se njeni državljani odpovedali svoji nacionalnosti in na podlagi kulturne tradicije postali Evropejci (Cabada 2000: 118). Realizacija panevropskega načrta bi potekala v treh različnih fazah. Začetek bi zaznamovala panevropska konferenca, sledila bi ji ustanovitev carinske unije in sprejetje panevropske ustave ter na koncu ustanovitev Združenih držav Evrope (Toplak 2003: 101).³¹ Trdil je, da bi se morali posamezniki identificirati z Evropo in ne narodom, saj je

³⁰ Britanska obramba kolonialnih interesov, nezadovoljstvo Nemčije z imperialno razdelitvijo in novi ruski apetiti po Turčiji in Balkanu so močno zaostri politične odnose v Evropi. Oboroževalna tekma med Nemčijo in VB na eni strani ter nemoč Rusije, da drži korak z modernostjo, za katero bi potrebovala stabilnost v Evropi, so privedli do dokončnega porušenja ravnotežja sil, ki je bilo vzpostavljeno z Dunajskim kongresom leta 1815 (Toplak 2003: 84–5).

³¹ Načrt je vseboval idejo o oblikovanju kolektivne identitete evropskih nacij, ki bi se razvila znotraj federativne ureditve Evrope, kateri bi se Evropa približala postopoma, začetno pozicijo pa bi predstavljala ustanovitev carinske unije za združitev nemškega premoga in francoskega jekla v panevropsko rudarsko-železarsko industrijo (prav tam).

bil prepričan, da v Evropi ni 'čistih ras' in so zato vsi Evropejci. Rusija, v kateri po njegovem mnenju ni bilo evropske civilizacije, ni bila del Panevrope, prav tako VB, ki pa je bila z različnimi kulturnimi in zgodovinskimi vezmi z njo povezana (Coudenhove-Kalergi 1939). Drugo vizijo o združevanju Evrope je francoski politik Briand leta 1925 predstavil v načrtu, imenovanem 'Združene države Evrope', v katerem se je zavzemal za federalno Evropo v okviru Društva narodov. Med evropskimi državami je zaznal skupen 'rasni izvor', skupno civilizacijo in geografsko bližino ter poudarjal pomen ekonomskega sodelovanja. EU, o kateri je govoril, je bila brez pristojnosti, saj naj bi suverenost držav federalne Evrope ostala absolutna, vključevala pa je tudi VB (Den Boer v Toplak 2003: 104). Briandova vizija je bila v javnosti sicer zelo odmevna, a brez velikega navdušenja med evropskimi politikami, zato je bila obsojena na neuspeh.³² Vendar pa velja za »/.../labodji spev medvojne evropske ideje« (Toplak 2003: 110), saj je prispevala dva za prihodnost pomembna elementa. Politika naj bi postala bolj poslušna za manjšinska vprašanja, uveljavil pa naj bi se tudi koncept neposredne jurisdikcije evropske vlade nad državljani združene Evrope.

Fašizem in nacizem, ki sta temeljila na nacionalnih interesih in tako nista kazala zanimanja za idejo združene Evrope, sta v Evropi brez političnega konsenza širila svoj manevrski prostor in svojo moč. Zgodila se je 2. svetovna vojna in prinesla novo prelivanje krvi, kot ga zgodovina civilizacije ne pomni. Tragične posledice, ki jih je pustila za sabo, in zavedanje o možnostih uničenja sveta z jedrskim orožjem so bili zadostno opozorilo Evropejcem, da končno stopijo na pot trajnejšega miru. Začelo se je obdobje sodobnih evropskih integracij.

3.4 Začetek evropskih integracij

Druga svetovna vojna je deloma uresničila predstavo o koncu Evrope kot mednarodne velesile. Del Evrope je zasedla SZ, kar je pomenilo pomik meje ruske regije proti zahodu in spremenilo Zahodno Evropo v trdnjavo pod nadzorom ZDA. Tokratno grožnjo je predstavljal ruski imperializem, ki je širil komunistično ideologijo in Evropo razdelil na

³² Očitani so mu idejo o podrejenosti politike gospodarstvu, zavzemanja za popolno suverenost držav članic združene Evrope in ambicije Francije po prevladi na celini (Toplak 2003: 104). Briandova prezgodnja smrt, nasprotovanje VB, ekonomska kriza in protekcionizem, vzpon fašistov in nacistov in strah birokracije Društva narodov pred EU kot njeno potencialno tekmičico so možnosti za realizacijo tega projekta dokončno pokopali (Den Boer v Toplak 2003: 105).

Vzhod in Zahod. Slednji se je razglasil za njenega edinega naslednika. Ideja o Evropi je bila tako zopet omejena na geografski pojem (Cabada 2000: 118). Grožnja komunizma, šibkost evropskih nacionalnih držav in pa njihova potreba po rešitvi nemškega problema so vzpodbudili zahodnoevropske države k evropskim integracijam. Temeljni cilj evropskega povezovanja je bil preprečiti ponovni izbruh vojne in ohraniti mir v Evropi. Največji zagovorniki evropskih integracij so videli najboljši način v gospodarskem povezovanju. Leta 1951 sta tako Francija in Nemčija, skupaj z Italijo in državami Beneluksa, s Pariško pogodbo ustanovili Evropsko skupnost za premog in jeklo (ESPJ),³³ ki je postavila začetne temelje za nadaljnji razvoj evropskega povezovanja. Leta 1957 sta bili z Rimsko pogodbo³⁴ ustanovljeni EGS in Evropska skupnost za atomsko energijo (*European Atomic Energy Community* – EURATOM). Za pobudnika in idejna arhitekta evropskih integracij veljata Jean Monnet in Paul-Henri Spaak, ki sta uživala podporo treh vodilnih politikov, brez katerih ideja o evropskem povezovanju ne bi obrodila sadov. Ti so bili Robert Schuman, Alcide de Gasperi in Konrad Adenauer (Mikkeli 1998: 115). V Schumanovem načrtu so bili predstavljeni cilji evropskih integracij, ki so bili usmerjeni pretežno v gospodarsko obnovo Zahodne Evrope. V načrtu je razodeval jasno podporo federalni Evropi kot političnemu cilju integracij. Vendar pa politična realnost, in sicer napol izobčen položaj povojne zahodnonemške države, v tistem trenutku ni dopuščala realizacije združene politične federacije. Zato so bili tvorci evropskih integracij mnenja, da bo Evropo k federaciji pripeljalo ekonomsko povezovanje držav. Politične institucije in demokratično odgovornost, ustavne zadeve in politično kulturo so takrat pustili ob strani.³⁵ Je pa Schumanov načrt o politični federaciji oziroma politični in nadnacionalni integraciji Evrope večjo pozornost pridobil predvsem v osemdesetih letih 20. stoletja, v času gospodarskega vzpona in začetku padca socialističnih režimov Vzhodne Evrope (Stirk in dr. v Mikkeli 1998: 117).

³³ Pogodba o ustanovitvi Evropske skupnosti za premog in jeklo. *Treaty establishing the European Coal and Steel Community*, podpisana 18. aprila 1951, v veljavo stopila 25. julija 1952, prenehala veljati julija 2002. Dostopno na: http://www.svz.gov.si/si/zakonodaja_in_dokumenti/temeljni_akti_evropske_unije/ (20. 4. 2007).

³⁴ Rimski pogodbi, ki ustanavljata EGS in EURATOM. *Rome Treaties establishing the EEC and EURATOM*, podpisani 25. marca 1957, v veljavo stopili 1. januarja 1958. Dostopno na: http://www.svz.gov.si/fileadmin/svz.gov.si/pageuploads/Primarna_zakonodaja/Rimski_pogodbiSL.pdf (20. 4. 2007).

³⁵ Pa vendar smo v letih 1951 in 1953 pričali s poskusom vzpostavitve najprej Evropske obrambne skupnosti in nato še Evropske politične skupnosti s federalno ureditvijo, vladajočo upravo, svetom ministrov, demokratično izvoljenim parlamentom in sodiščem, torej institucionalno ureditvijo podobno obstoječi EU. A zaradi pomanjkanja politične volje držav članic sta bili ideji opuščeni (Stirk in dr. v Mikkeli 1998: 117).

Proces evropskih integracij v obdobju od leta 1958 do sedemdesetih let 20. stoletja je zastal s političnim vzponom novo izvoljenega francoskega predsednika de Gaulla leta 1958 (leta 1969 je bil prisiljen odstopiti), ki je nasprotoval nadaljnji širitvi EGS in zavračal nadaljnjo federativno integracijsko politiko ter s tem ščitil francoske interese v Evropi.³⁶ Z njegovim odstopom pa je Evropa ponovno stopila na pot aktivnega iskanja bolj poglobljene integracije. Spremembe je najbolje označil vrh v Haagu 1. in 2. decembra 1969, kjer je bila predstavljena ideja o političnem poenotenju EGS. Takratne države članice so sprejele odločitve o nadaljnji širitvi EGS proti severnem delu Evrope, o ustanovitvi Ekonomske in monetarne unije (EMU) do konca leta 1970 in o nadaljnji poglobitvi EGS (razširitvi pristojnosti in odgovornosti ter okrepitvi institucij). Leta 1973 so se tako EGS pridružile tri kandidatke, med njimi tudi VB, ki pa je do EGS zavzela bolj zadržan odnos (Burgess 2000: 86–91). A nesoglasja in trenja med državami članicami so bila prevelika za realizacijo poglobljene politične integracije, kar je odražalo krizo 'ideje o Evropi'. Občutek skupne evropske pripadnosti zaradi prevlade nacionalnih interesov in politik ter okrepljene nacionalne identifikacije ni bil dosežen, čeprav so države soglašale, da Evropa vendarle potrebuje neko stopnjo politične enotnosti. Vizija o združenih Evropi kot o psihološki in politični entiteti v prihodnosti, kot sta jo promovirala Spaak in Monnet od začetka evropskega povezovanja, je bila tako vsa ta leta v ozadju (Mikkeli 1998: 130).

Zgodnja osemdeseta leta so zaznamovala spremembe znotraj EGS in v zunanjem mednarodnem okolju. EGS se je ukvarjala z nadaljnjo širitvijo, reševanjem težav v zvezi s proračunom in institucionalnimi reformami, hkrati pa je njeno delovanje zaznamovalo dogajanje na mednarodni sceni (Henig 1997: 72). Odnosi med evropskim Zahodom in Vzhodom so se namreč v začetku osemdesetih let ponovno poslabšali.³⁷ Na obeh straneh železne zaves so se pojavila številna civilna mirovniška gibanja, ki so svoje ideje utemeljevala na sklepih Helsinške listine (1975)³⁸ in resolucijah Združenih narodov ter pozivala k razorožitvi in zaščiti človekovih pravic. Gibanja so prav tako okrepila stike med zahodnimi in vzhodnimi intelektualci in literati. Prelomnico pa je predstavljala Gorbačovova perestrojka ali obširne zunanje in notranjepolitične reforme v SZ leta 1986.

³⁶ De Gaulle je z vetom dvakrat, prvič leta 1963 in drugič leta 1967, preprečil vstop VB v EGS. Obstoje Evrope je utemeljeval na sodelovanju neodvisnih nacionalnih držav in ne na nadnacionalnem federalizmu, pri čemer je vodilno vlogo v zunanjepolitičnem odločanju pripisal Franciji (Mikkeli 1998: 120).

³⁷ Vzroki so bili predvsem sovjetska invazija na Afganistan leta 1979, prihod militantnega Reagana na oblast v ZDA leta 1980 in poljska kriza leto kasneje (Toplak 2003: 121).

³⁸ Helsinška sklepna listina. *Conference on Security and Co-operation in Europe Final Act*, ki se je začela 3. julija 1973 in zaključila 1. avgusta 1975 v Helsinkih. Dostopno na: http://www.osce.org/documents/mcs/1975/08/4044_en.pdf (30. 5. 2007).

Na zunanjepolitičnem področju je ta prinesla konec afganistanske krize, razorožitev ter obnovo koncepta 'skupne evropske hiše'.³⁹ Sledilo je tudi gospodarsko sodelovanje med Vzhodom in Zahodom, ki je bilo leta 1988 formalizirano s podpisom sporazuma med (zahodno) EGS in (vzhodnim) Svetom za vzajemno ekonomsko pomoč (SVEP).⁴⁰

Konec osemdesetih let so sledila množična demokratična gibanja v Vzhodni Evropi, novembra 1989 je padel berlinski zid, čemur je sledila združitev obeh Nemčij. Po Evropi so se vrstili razpadi velikih socialističnih evropskih držav – Jugoslavije, Češkoslovaške, Nemške demokratične republike in SZ, iz katerih je nastalo 21 novih držav. Železna zavesa je padla, dvignilo se je nacionalno vprašanje. Leta 1993 je bila s Pogodbo o EU oziroma Maastrichtsko pogodbo ustanovljena EU,⁴¹ ki se je začela širiti proti jugovzhodni Evropi, s čimer je EU nekako uresničila svojo dolžnost reintegracije preostale Evrope, tistega 'drugega', in tako ušla svojim geografskim in zgodovinskim okvirom hladne vojne. S tem pa so meje Evrope postajale vse bolj nejasne, evropske integracije vse bolj kompleksne in napredujoče, vprašanja nacionalne suverenosti držav članic in evropske multikulturalnosti vse bolj pereča. Evropa je v novi preobleki obnovljene diferencirane enotnosti vstopila v novo obdobje evropskega povezovanja.

Če strnem ugotovitve, lahko rečem, da zgodovinski razvoj 'ideje o združenih Evropi' Evropo predstavlja kot pragmatično in spreminjajočo se družbeno konstrukcijo, kot prizorišče spopadanja mnogih različnih interesov, historičnih partikularizmov, težko kompatibilnih vizij prihodnosti, raznih velikosti in pa moči njenih članic. Mit o Evropi je »lesketajoča se zgodba o vrednotah«, kot so svoboda, demokracija, blaginja, solidarnost, sodobna tehnologija in predvsem visoka kultura – njena pozitivnost pa se gradi skozi »antagonistično negacijo vsega drugega«. Skozi vso zgodovino, torej vse od časa klasične Grčije, se je Evropa oziroma ideja o Evropi identificirala kot tisto, kar ni, in ne kot tisto, kar naj bi predstavljala (Velikonja 2005: 90). Tako je 'drugi' oziroma splošni občutek 'drugosti' postal merilo evropskosti. Zgodovinski razvoj evropske ideje zato vseskozi kaže

³⁹ Gorbačov je zahodne politike prepričeval v možnost njegove realizacije, saj je bil prepričan, da je Evropa skupen dom številnih držav in narodov, tudi Rusije, združujeta pa ju krščanstvo in zgodovinski spomin ter vera v sožitje med Evropejci, temelječa na trajnem miru, sodelovanju evropskih držav in razorožitvi (Du Réau v Toplak 2003: 122).

⁴⁰ Leta 1949 je bil ustanovljen SVEP (*Council for Mutual Economic Assistance*). Njegove ustanoviteljice so bile SZ, Bolgarija, Češkoslovaška, Madžarska, Poljska in Romunija. Bil je gospodarska organizacija komunističnih držav vzhodnega bloka in je veljal za ekvivalent (zahodni) EGS. Sedež organizacije je bila Moskva, v njej pa je politično, gospodarsko in vojaško dominirala SZ (Wikipedia 2007a).

⁴¹ EGS je bila z Maastrichtsko pogodbo preimenovana v Evropsko skupnost in tvori njen prvi steber.

na problematičnost oblikovanja določene oblike evropske identitete celotnega evropskega območja.

V nadaljevanju bom predstavila način, kako se je EU lotila projekta oblikovanja evropske identitete potem, ko so se pojavila intenzivnejša razmišljanja o pomembnosti njenega obstoja za nadaljnji razvoj Unije. V naslednjem poglavju pa bom poskušala identificirati probleme takšnega pristopa, ki se je zaenkrat izkazal za precej neuspešnega, saj EU ni dosegla, da bi se evropski državljani resnično identificirali z Evropo oziroma EU.

3.5 Poskusi oblikovanja evropske identitete od osemdesetih let 20. stoletja dalje

Diskurz o ideji o Evropi se je torej intenzivneje začel že v 15. stoletju, ko se je Evropa oblikovala kot politična skupnost in ko so se začeli pojavljati številni evropski projekti, vendar pa je bila sodobna ideja evropske identitete najbolj izrazito artikulirana v osemdesetih letih 20. stoletja. Od takrat predstavlja naknadna oziroma dodatna prizadevanja Unije za vzpostavitev tesnejše povezave med njenimi članicami in državljani in tako večjo identifikacijo z EU kot institucionalizirano obliko Evrope (Delanty v Guerrina 2002: 179). Koncept evropske identitete je obkrožen s številnimi polemikami. Nekateri komentatorji zatrjujejo, da je aktivna konstrukcija evropske identitete potrebna, da se pospeši proces evropske integracije in premaga utrjene družbene in kulturne delitve (Lubkin v Guerrina 2002: 194). Tudi Žagar (2003: 138) meni, da EU potrebuje skupno evropsko identiteto, da bi se ljudje bolj identificirali z Unijo in njenimi institucijami. Na drugi strani pa nekateri trdijo, da evropska ideja in ideja o evropski identiteti še naprej ostajajo domena nacionalne države, po njihovem mnenju je namreč EU kot stvarna entiteta brez nacionalnih držav brez pomena (Delanty v Guerrina 2002: 194). Razlogi proti se iščejo tudi v razmišljanjih, da ni mogoče govoriti o evropski naciji oziroma narodu. Rizman (2003: 114–16) npr. pravi, da lahko pride do oblikovanja evropskega ljudstva, ne pa tudi do evropskega naroda.

Začetek integracijskih procesov po 2. svetovni vojni je bil sprva pogojen z ekonomskimi interesi držav povezave in usmerjen v zagotavljanje in ohranjanje večnega miru. Z njihovim razvojem in širitvijo pa so bile meje zgolj ekonomskega povezovanja presežene in ekonomskim interesom so se postopoma začeli pridruževati še politični in ostali družbeni interesi, ki so porodili idejo o poskusu oblikovanja evropske identitete. Evropske

institucije so tako z oblikovanjem simbolov integracije in skupnosti poskušale portretirati Unijo kot viden družbeni prostor.

Tindemansovo poročilo iz leta 1975 je bilo eno prvih pomembnih določil, ki poudarjajo pomen promocije evropske identitete in približevanja Evrope državljanom. V njem je Tindemans zapisal, da je prišel čas, ko mora Evropa resnično prisluhniti ljudem in tako ugotoviti, kaj Evropejci hočejo in kaj pričakujejo od združene Evrope (Tindemans 1975: 7). Povečana potreba po krepitvi podpore evropskemu projektu s strani državljanov pa se je pojavila predvsem, ko so se pojavile intenzivnejše pobude o političnem nastopanju EGS. Njena politična dimenzija je bila formulirana s Pogodbo o EU oziroma Maastrichtsko pogodbo,⁴² ki je stopila v veljavo leta 1993. Z njo je EU postala tudi politična in ne samo gospodarska in trgovinska skupnost,⁴³ kar je predstavljalo preobrat v procesu evropskih integracij, saj je odprla novo poglavje v procesu povezovanja in združevanja evropskih narodov v Uniji. Postavila je nove temelje Uniji, predvsem pa jo je napolnila z vsebinami, ki presegajo ekonomsko integracijo. Spoznanje, da politične odločitve, ki jih sprejemajo institucije Unije, vse bolj vplivajo na življenje posameznikov, je bilo prebujeno. Čeprav velja, da je bila ideja o EU kot političnem projektu res prvič predstavljena v Maastrichtski pogodbi, pa so bile temeljne vrednote Unije – demokracija, svoboda, vladavina prava in varstvo človekovih pravic in svoboščin – prvič razglašena v Amsterdamski pogodbi,⁴⁴ ki velja za prvo politično pogodbo Unije v smislu, da ne vključuje ekonomskega projekta (Laffan 2001: 715).

Monnetova metoda, na kateri je temeljilo evropsko povezovanje vse od začetka integracij, se je torej izčrpala. Monnet, imenovan tudi 'oče evropskih integracij', se je projekta povezovanja evropskih držav po koncu 2. svetovne vojne lotil po metodi, ki jo danes imenujemo Monnetova metoda. Njegov cilj je bil graditi in vzdrževati mir, da se opustošenje, ki sta ga za seboj pustila vojna in gospodarsko uničenje, ne bi nikoli več ponovila ter da bi se preprečil konflikt in preseglo sovraštvo med evropskimi družbami. Izhajal je iz prepričanja, da Evropa (njegov končni cilj je bila evropska federacija) ne bo

⁴² Pogodba o EU. *Treaty on European Union*, znana pod imenom Maastrichtska pogodba, podpisana 7. februarja 1992 v Maastrichtu, v veljavo stopila 1. novembra 1993. Dostopno na:

http://www.svz.gov.si/fileadmin/svz.gov.si/pageuploads/Primarna_zakonodaja/16-sl.pdf (20. 4. 2007).

⁴³ Vendar pa Maastrichtska pogodba ni opredelila natančnih političnih ciljev Unije, temveč je predvsem dala poudarek večji demokraciji, bolj učinkovitemu odločanju in večji jurisdikciji Unije (prav tam).

⁴⁴ Amsterdamska pogodba, ki spreminja Pogodbo o EU. *Treaty of Amsterdam amending the Treaty of the European Union*, podpisana 2. oktobra 1997 v Amsterdamu, v veljavo stopila 1. maja 1999. Dostopno na: http://www.svz.gov.si/fileadmin/svz.gov.si/pageuploads/Primarna_zakonodaja/17-sl.pdf (20. 4. 2007).

zgrajena naenkrat, temveč se bo gradila in razvijala postopoma. V svojem slavnem govoru 9. maja 1950 je dejal, da »evropska integracija ni konec sama po sebi, pač pa stopnja v smeri organiziranega sveta v prihodnosti« (Monnet v Burgess 2000: 64–5). Najprej je bilo potrebno doseči ‘*de facto*’ solidarnost držav povezovanja in spravo med dolgoletnima nasprotnicama – Nemčijo in Francijo. Monnet je svojo metodo utemeljeval na predpostavkah funkcionalizma, v središču katerega je bil koncept ‘*spillover*’ učinka, ki predpostavlja, da sodelovanju držav na enem področju avtomatsko sledi sodelovanje na ostalih področjih. Gonilno silo evropskih integracij pa predstavlja ekonomsko sodelovanje in delovanje držav, od katerih je politična sfera ločena in katerim naj bi avtomatsko sledilo sodelovanje na ostalih področjih. Politična unija naj bi se torej oblikovala na koncu dolgega procesa ekonomskega delovanja in soodvisnosti, politični cilji pa bi bili doseženi z ekonomskimi sredstvi.⁴⁵ Podpora projektu oziroma zvestoba evropskih državljanov v samem začetku evropskega povezovanja po omenjeni teoriji naj ne bi bila potrebna, saj sledi ‘*spillover*’ procesom, ko državljani postopoma preusmerijo zvestobo ali vdanost od nacionalnega na evropski nivo preko nadnacionalnih institucij in tako razvijejo občutke skupne evropske pripadnosti oziroma evropske identitete (Burgess 2000: 31–6). Siedentop (2003) pravi, da se ta metoda ni izkazala za učinkovito. Kulturne integracije namreč niso sledile ekonomskim in političnim integracijam, poleg tega so politične integracije vsaj delno vprašljive.

Pa vendar so se intenzivnejša razmišljanja o oblikovanju skupne evropske identitete pojavila še pred sprejetjem Maastrichtske pogodbe. Že v osemdesetih letih se je torej pojavila potreba po oblikovanju občutka skupne pripadnosti med državljani Unije in oblike evropske identitete, čeprav izsledke o ideji evropske identitete najdemo že na Kopenhagenskem srečanju na vrhu leta 1973. Kljub temu, da do danes natančna definicija evropske identitete še ni bila sprejeta, se je vseskozi poudarjalo, da je potrebno za konstrukcijo evropske identitete izhajati iz pluralnosti in stalnega dialoga. Za njeno oblikovanje pa so različni strokovnjaki že takrat opozarjali, da ne bo zadostovalo zgolj ekonomsko povezovanje (zahodne) Evrope, temveč da bo potrebna tudi politična integracija (Cabada 2000: 118). Že Delors je leta 1958 v svojem govoru metaforično izjavil: »Nihče se ne zaljubi v skupni trg« (Delors v Wallström 2007: 4). Pobude o gradnji evropske identitete so se sprva izražale v različnih akcijah, kampanjah in projektih (Šabec

⁴⁵ Monnet je menil, da projekt potrebuje voditelja v vlogi evropsko usmerjene tehnokratske elite, ki bi nadzorovala in vodila proces evropskih integracij pod institucionalnim okriljem (Tsakatika 2002).

2006: 227, Shaw 1997). Najbolj prepoznavna je bila kampanja Evropa ljudi (*People's Europe*), ki je vključevala Adonninova poročila (1985).⁴⁶ Ideja teh poročil je bila pri ljudeh vzpodbuditi občutek evropejstva, da bi se ti počutili Evropejce skozi oblikovanje skupnih simbolov skupnosti, ki pa se uporabljajo v povezavi z nacionalnimi simboli, kar označuje vsebovanost nacionalnega v evropskem in evropskega v nacionalnem (Laffan 2001). Ena od glavnih značilnosti procesa oblikovanja identitete je namreč identifikacija simbolov, saj le-ti predstavljajo določeno združevalno silo v odnosu do zunanjega sveta (Guerrina 2002: 177). Tako je istega leta Komisija sprejela standardiziran evropski potni list, Oda radosti iz Beethovnov Devete simfonije je postala neuradna himna skupnosti, od Sveta Evrope pa je bila prevzeta tudi uradna zastava EGS, ki najbolj asociira na Unijo (Guerrina 2002: 179).⁴⁷

Leta 1987 je Komisija pričela podpirati program mobilnosti za evropske študente, imenovan po kozmopolitskem učenjaku Erasmusu. Program je zelo hitro postal izjemno popularen med evropskimi študenti.⁴⁸ Poleg omenjenih projektov so bili sprejeti tudi številni evropski dnevi – npr. evropski dan jezikov, evropski dan brez avtomobila, evropski dan pomladi, osteoporoze, invalidov itd. In kot vsaka politična tvorba ima tudi Evropa svoj praznik oziroma rojstni dan. Dan Evrope je 9. maj, ko je leta 1950 takratni francoski zunanji minister Schuman, navdahnjen z idejami med drugim tudi francoskega politika Monneta, v tako imenovani Schumanovi deklaraciji predstavil svoj predlog za ustanovitev skupnega trga v industriji premoga in jekla, kar velja za zametek povojne evropske integracije. Uradno je ta dan postal praznik leta 1985.

Vendar pa EU s širjenjem evropeizma, temelječega na simbolih, povečini ni uspela doseči, da bi se evropski državljani preko simbolov bolj identificirali z Unijo. Po besedah Luckmanna so »simboli utelešenje neke druge realnosti v vsakdanjosti, njihova družbena

⁴⁶ Leta 1984 je bil ustanovljen *ad-hoc* Adonninov odbor, ki je predstavil predloge o državljskih pravicah, kulturi, mobilnosti mladih, zdravju, socialnem varstvu, svobodnem gibanju ljudi in simbolih evropske identitete (European Navigator 2006b).

⁴⁷ Evropska zastava s simboliko oboda dvanajstih zvezd implicira najmanj dvoje: 1. da ta skupnost nima niti začetka niti konca, da je nekakšna kontinuiteta, v kateri ni niti dimenzije zunaj niti dimenzije znotraj, v kateri ni ne prvih ne zadnjih, marveč so vsi enaki; 2. dopolnjenost, časovno usklajenost in vsebinsko urejenost. To je 'mir', ne 'vojna zvezd' (Velikonja 2005: 55). Shore pravi, da »krog dvanajstih zlatih zvezd predstavlja tudi krščanski simbol za devico Marijo« (Shore v Guerrina 2002: 179).

⁴⁸ Usmerjen je k vzpodbujanju sodelovanja sodelujočih evropskih držav pri pospeševanju mobilnosti študentov med evropskimi univerzami. Njegov cilj je promocija evropske dimenzije izobraževanja in izboljšanje njegove kvalitete, na takšen način pa naj bi univerzitetna populacija postopoma razvila tudi skupno evropsko identiteto. Po dvajsetih letih obstoja so številne zgodbe in izkušnje Erasmus študentov dokaz, da je Erasmus program 'evropska zgodba o uspehu' (Prodi in Reding 2006).

vloga pa je, da s to 'drugo realnostjo' (so)ustvarjajo in potem predstavljajo tisto običajno realnost« (Luckmann v Velikonja 2005: 53). Da Unija ni bila uspešna pri vzpostavljanju evropske identitete preko simbolov med svojimi državljani, jasno in prepričljivo kažejo rezultati raziskav *Evrobarometra*.⁴⁹ Rezultati iz leta 1989 so pokazali, da so se vprašani najmanj identificirali z Unijo prav preko njenih simbolov in da se jim simboli niso zdeli manifestacija bližine skupnosti. V naslednjem letu se rezultati raziskav niso bistveno razlikovali od tistih iz leta 1989 (*Evrobarometer* 1990: 11–12).⁵⁰ S podpisom Maastrichtske pogodbe, v kateri je bila tudi prvič predstavljena ideja o evropskem državljanstvu kot o novi obliki nadsacionalnega pravnega statusa, je bil poziv iz osemdesetih let tudi aktualiziran. Uvedba koncepta evropskega državljanstva je bila odziv na globok občutek nelagodja in nezadovoljstva javnosti z evropsko tvorbo, s čimer je bila spodkopana njena politična legitimnost.⁵¹ Klavzula o evropskem državljanstvu pravi: »Ustanavlja se državljanstvo Unije« (člen 8, 1). Tako se evropsko državljanstvo v Maastrichtski pogodbi pojavlja med temeljnimi cilji Unije, ki so zapisani na začetku pogodbe: »/.../okrepiti varstvo pravic in interesov državljanov držav članic z uvedbo državljanstva Unije« (Naslov I, člen B). V drugem naslovu in njegovem drugem delu se nahajajo členi, ki se nanašajo na državljanstvo Unije, in sicer: »Državljanji Unije so vse osebe z državljanstvom ene od držav članic« (člen 8, 1). Državljanstvo vzpostavlja posameznikov občutek pripadnosti EU ter posamezniku podeljuje pravice, ki ga vežejo na Unijo (Weiler 1999: 329, Guerrina 2002: 184).⁵² Amsterdamska pogodba iz leta 1997 je koncept evropskega državljanstva predhodne pogodbe dopolnila s členom: »Državljanstvo Unije dopolnjuje in ne nadomešča nacionalnega državljanstva« (člen 9, 1). To pomeni, da je vsak, ki ima državljanstvo ene od držav članic EU, tudi državljan EU. Ne govorimo o dvojnem državljanstvu, kot tudi državljanstvo EU ne prevladuje nad nacionalnim

⁴⁹ Komisija že približno trideset let raziskuje javno mnenje v državah članicah EU s tako imenovanim *Evrobarometrom* na temo odnosa do ostalih članic in držav kandidat, do evropskih institucij, širitve Unije, v zadnjem času pa tudi do evropske ustave. Tovrstne raziskave so se začele leta 1973 in potekajo v obliki neposrednih intervjujev od dvakrat do petkrat letno na vzorcu tisoč ljudi, poročila pa so izdana dvakrat letno, in sicer praviloma spomladi in jeseni (Šabec 2006: 194).

⁵⁰ Vprašanje o evropski identiteti je bilo prvič zastavljeno v *Evrobarometru* leta 1992. Državljanji takrat še EGS so v razmerju 3:1 sicer menili, da sta evropska in nacionalna identiteta kompatibilni, nikakor pa se niso strinjali, da bi evropska identiteta lahko zamenjala oziroma nadomestila nacionalno identiteto (*Evrobarometer* 1992: 54–5).

⁵¹ Maastrichtska pogodba je vprašanje evropske identitete postavila visoko na politično in raziskovalno agendo, čeprav formalno ni opredelila koncepta evropske identitete.

⁵² Te so pravica do svobodnega gibanja in bivanja na ozemljih držav članic (člen 8a); pravica do volitev in pravica biti voljen na občinskih volitvah in na volitvah v Evropski parlament v državi članici, v kateri se mu pri bivanju zagotovijo enaki pogoji kot državljanom te države (člen 8b); pravica do diplomatske zaščite katerekoli države članice v tretji državi (člen 8c); pravica do peticije, naslovljene na Evropski parlament (člen 8d).

državljanstvom. Kljub temu so se poskusi Unije, da bi Evropo približala ljudem, izkazali za precej neproduktivne, saj državljani Unije še vedno pretežno 'ignorirajo' status evropskega državljanstva, ker o njem niso zadosti informirani oziroma jim je tuj ali pa sploh niso seznanjeni z njegovim obstojem (Panebianco 1996).

Naslednjo prelomnico v procesu mobilizacije in oblikovanja evropske zavesti sta predstavljali ustanovitev EMU in uvedba skupne evropske valute, ki je zagotovo povzročila velik vpliv pri identifikaciji ljudi z Unijo. Ikone na evrskih bankovcih, ki upodabljajo različne evropske arhitekturne sloge, so predstavljene na način, da le-ti geografsko niso prepoznavni oziroma ne razkrivajo izvirne lokacije, s čimer so oblikovalci hoteli doseči, da bi odmislili nacionalne posebnosti in se spomnili skupnega evropskega (Šabec 2006: 228, Dunkerley 2002: 117–18). Dejansko pa vizualno predstavljajo 'nikogaršnjo zemljo' brez zgodovinskega spomina, s katero se je težko poistovetiti. Ali se bo ta skupna izkušnja dejansko prevesila v občutek skupnosti, bo odvisno tudi od ekonomskega uspeha evra.

Naj na tem mestu omenim še dva zanimiva projekta, ki sta bila prav tako zasnovana s ciljem krepitev evropske identitete državljanov. Prvi govori o ambicioznem in politično občutljivem poskusu postavitve Muzeja Evrope. Šlo naj bi za zgodovinski muzej, ki bi kronološko in tematsko prikazal obstoj in razvoj evropske civilizacije ter utemeljil in okrepil zavest o začetkih evropskega združevanja. Obiskovalcem muzeja bi pomagal do spoznanja, da je bila kljub različnim jezikom, lokalnim značilnostim in političnim sistemom evropska civilizacija vedno samo ena. Projekt še ni bil izpeljan do konca, ker med državami članicami ni bilo soglasja o tem, v katero časovno obdobje postaviti začetke evropskega povezovanja (Šabec 2006: 202, Rizman 2003: 120).⁵³ Drugi projekt pa je bil predstavljen v začetku marca 2007, ko so ministri za izobraževanje EU na zasedanju v Heidelbergu dali pobudo, da naj bi vse članice Unije sestavile evropski zgodovinski učbenik, ki bi bil model za evropske učbenike v vseh članicah Unije. Projekta pisanja skupne 'evropske zgodovine' naj bi se lotili zgodovinarji iz sedemindvajsetih držav članic Unije, ni pa bilo dorečeno, na kakšen način bi do takšnega učbenika prišli. Tudi ta poskus se je končal bolj ali manj neuspešno. Dober evropski učbenik bi moral prikazati različne

⁵³ Avtorji projekta so predlagali srednji vek, obdobje Svetega rimskega cesarstva in Karla Velikega, čemur pa je nasprotovala Grčija z argumentom, da začetki segajo v čas antične Grčije, kjer se je rodil prvi tip demokracije (prav tam).

pogleda evropskih narodov na skupne dogodke, saj bi le tako lahko učenci dojeli vso različnost v evropski zgodovini in pridobili resnično razumevanje preteklih dogodkov v Evropi. Projekt bi zahteval multiperspektiven pristop oziroma pogled na zgodovinsko dogajanje, ki vključuje več različnih virov. Zato evropskega učbenika nikakor ne moremo razumeti kot poenotenja evropske zgodovine. Sicer pa so se po padcu berlinskega zidu učni načrti pri predmetu zgodovine, ki je, kot pravi latinski izrek, 'učiteljica življenja', v Evropi spremenili. Cilj poučevanja in učenja zgodovine je usmerjen predvsem v kritično razmišljanje učencev in konstruktivno presojo zgodovinskih dogodkov (Žibret 2007: 24–5, Mladina 2007).⁵⁴

Naj omenim še Fundacijo modelnega evropskega parlamenta, ki je bila ustanovljena leta 1994 s cilji globljega razumevanja procesa evropske integracije, boljšega poznavanja institucij Unije, večje politične ozaveščenosti, spoštovanja kulturne in jezikovne raznolikosti in krepitev evropske identitete. Fundacija v ta namen organizira simulacije zasedanj Evropskega parlamenta (Parlament) v državah članicah Unije. Na nacionalnih zasedanjih dvakrat letno izberejo dijake, ki nato predstavljajo svojo državo na mednarodnem zasedanju. Nacionalna zasedanja potekajo v maternem jeziku, na mednarodnih zasedanjih parlamenta pa dijaki simulirajo v angleščini. Na teh zasedanjih med dijaki potekajo diskusije o tistih temah, ki so vsebovane v agendi Parlamenta v Bruslju in Strasbourgu. Dijaki različnega geografskega in družbenega porekla tako prispevajo različna mnenja in stališča in ob izražanju svoje nacionalne identitete izkazujejo spoštovanje do ostalih.⁵⁵

V predhodnem poglavju sem poskušala prikazati predvsem način, kako se EU vse od tedaj, ko so se pojavile njene ambicije in težnje po vzpostavitvi skupne evropske identitete, loteva tega projekta. V poglavju, ki sledi, pa bom poskušala ugotoviti, kje se nahaja problem takšnega pristopa in ga v drugem delu podprla z argumentacijo druge teze pričujočega diplomskega dela.

⁵⁴ Včasih je bila v ospredju krepitev nacionalne identitete, med novejšimi cilji pa se poudarja obstoj večih identitet, med katerimi je nacionalna le ena izmed njih. V tem okviru poteka tudi vzgoja za evropsko državljanstvo. Učitelji ne poskušajo vzgajati le pripadnikov posameznih narodov, temveč tudi evropske državljanke (Žibret 2007: 24–5).

⁵⁵ Vladni portal z informacijami o življenju v EU (2002).

4. PROBLEMATIZACIJA PRISTOPA K OBLIKOVANJU EVROPSKE KULTURNE IDENTITETE

Najprej bi poudarila, da je za vzpostavitev občutka pripadnosti in skupnosti ter z njim povezanih vedenj, kot so zaznavanja identitete in solidarnosti, potrebno relativno dolgo časovno trajanje. V primerjavi s časovnim obdobjem, ki je bil nujen za utrditev nacionalnih držav in vzpostavitev nacionalne identitete, je obdobje procesa evropskega povezovanja še prekratko, da bi se evropska identiteta in solidarnost med evropskimi državljani uspeli popolnoma vzpostaviti, tako kot je to uspelo nacionalni identiteti, ki je pognala globoke korenine v preteklosti in ima skupni spomin in sposobnost proizvodnje solidarnosti na tej podlagi (Rizman 2000: 185). Konstrukcija evropske identitete mora predstavljati oboje – projekt in proces.

Prvi problem, s katerim se srečuje Unija, je, da metoda, s katero Komisija želi privzgojiti oziroma izumiti občutek evropske pripadnosti, v veliki meri izhaja iz tradicij nacionalnih držav in je imitacija načinov vzpostavljanja nacionalnih identitet (Guerrina 2002: 178). Unija bo zato morala poiskati svoj lasten in bolj inovativen način postopnega privzganja skupnega občutka pripadnosti, ki ne bo potekal od ‘zgoraj navzdol’,⁵⁶ temveč od ljudi. Tudi Žagar (2003: 139–40) pravi, da v okviru EU in njenih institucij ne obstajata izdelana strategija in politika oblikovanja in razvoja skupnih evropskih identitet. Za takšno strategijo bi bilo potrebno uskladiti temeljna načela in koncepte, morala bi biti funkcionalna in celovita, sodelovati pa bi morali vsi zainteresirani subjekti. Kolektivna evropska identiteta v smislu nacionalne identitete namreč ne obstaja. Nacionalne identitete evropskih narodov so se izoblikovale v stoletja dolgem procesu in imajo tako veliko prednost pred zamislijo o kolektivni evropski identiteti, saj so žive, razmeroma lahko dosegljive, utrjene tako čustveno kot zgodovinsko in prepričljive. Francoski sociolog Morin pravi: »Narod povezujejo skupni spomini, skupne norme in pravila. Skupnost naroda črpa iz dolge preteklosti, ki pomeni bogastvo izkušenj in preizkušenj, veselja in žalosti, porazov, zmag in slave, bogastvo, ki ga vsaka generacija doma in v šoli sporoča vsakemu posamezniku, ta pa ga globoko ponotranji...« (Morin v Schulze 2003: 327). Rezultati raziskav javnega mnenja *Evrobarometer* zgornjo trditev potrjujejo.⁵⁷ Nacionalna

⁵⁶ Ta pristop je bil izjemno elitističen, saj so projekt narekovali različni odbori birokratov in marketinških strokovnjakov (Shore 2001).

⁵⁷ Evrobarometer arhiv (1974–2005). Dostopno na:

identiteta je zanesljivo močnejša od vseh znanih oblik nadnacionalne oziroma transnacionalne identitete. Nacionalizmi 19. in 20. stoletja so močno utrdili nacionalne identitete držav in nasploh nacionalne države ter njihove raznolike nacionalne interese, zaradi česar se danes države članice niso pripravljene v veliki meri odreči svojim nacionalnim suverenostim in procese odločanja prenesti na nadnacionalno raven.⁵⁸ Da države članice v oblikovanju evropske identitete vsaj do določene mere vidijo grožnjo nacionalnim identitetam in nacionalni zvestobi državljanov, kaže tudi njihova zahteva, da se v Maastrichtsko pogodbo vključi klavzula, ki od Unije zahteva spoštovanje nacionalnih identitet posameznih držav članic (člen F).

Drugi problem predstavlja dejstvo, da koncept evropske identitete predstavlja preveč abstrakten ideal, da bi prepričal ljudi. K temu pripomore tudi dejstvo, da še ni formalne definicije tērmina evropske identitete. Soglasje o vzpostavitvi evropske identitete je sicer vedno obstajalo, o natančni vsebini in pomenu pa so se mnenja močno razhajala. Kot sem že omenila, je Komisija podala grobo definicijo, v kateri poudarja, da evropska identiteta združuje geografske, zgodovinske in kulturne elemente. Vendar pa skupnih izkušenj, utemeljenih na bližini, idejah, vrednotah, in zgodovinskih interakcij, tako ni mogoče strniti v enostavno formulo, saj so predmet revizij vsake naslednje generacije (Shore v Mikkelu 1998: 214). Mnogi avtorji menijo, da evropske identitete ni mogoče opisati, ker je še v procesu nastajanja in ker ni zgolj aritmetična vsota vseh nacionalnih identitet (Rizman 2003: 114–16). Njena abstraktnost zaenkrat evropske državljanke pušča ravnodušne ter še naprej navezane na svojo nacionalno državo in identiteto (Šabec 2006: 195).

Tretji problem predstavlja jezikovna raznolikost Evrope, ki je postala še intenzivnejša z razvojem nacionalnih držav v 19. in 20. stoletju in ki predstavlja eno izmed temeljnih ovir v procesu oblikovanja evropske identitete. Jezik je namreč poleg zgodovine dejavnik, ki najbolj deli Evropejce. Je eden izmed najmočnejših dejavnikov oblikovanja nacionalnih identitet. Odsotnost skupnega 'naravnega' evropskega jezika tako ovira napore Unije pri vzpostavitvi evropske identitete. Vse evropske nacije namreč ne pripadajo isti jezikovni družini, čeprav prevladuje indoevropska.⁵⁹ V Evropi se število govorečih jezikov, če ne

http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_arch_en.htm (2. 4. 2007).

⁵⁸ Ideologija nacionalizma, ki je dominirala v zadnjih dveh stoletjih, torej še vedno ostaja sodobna stvarnost v Evropi in drugod.

⁵⁹ Angleščina sicer ostaja v Evropi in drugod na planetu najbolj razširjen in učinkovit jezik in postopoma prevzema vlogo *lingue france*, vendar pa je še daleč do tega, da bi se zasidrala pri širši množici, kot je to

upoštevamo številnih jezikovnih narečij, giblje nekje med osemdeset in devetdeset. Večina držav je namreč dvo- ali večjezičnih (Musolff in dr. 1996: 6). Znotraj EU, ki danes združuje sedemindvajset polnopravnih članic in ki bo v prihodnosti svoje članstvo še povečala, prebivalci njenih držav govorijo več jezikov, kot je držav članic, pri čemer je treba upoštevati tudi jezike narodnih manjšin z močno nacionalno identiteto (npr. Baski, Valežani). Ob inflaciji evropskih jezikov tako institucije Unije operirajo s triindvajsetimi uradnimi jeziki. Število teh je manjše od števila držav članic, ker si nekatere države članice nacionalne jezike delijo. Jezikovna pluralnost bo tako ostala vestna spremljevalka evropskega povezovanja.

Četrty problem predstavljajo zunanje meje Evrope. Evropa je tako geografski kot tudi politični koncept. Vprašanje zunanjih meja na vzhodu Evrope je postalo stalnica znanstvenih diskusij zlasti po padcu železne zavese, kateri je sledila intenzivna širitev Unije proti njenem jugovzhodnem delu. Politična znanost se je začela spraševati, kje so ideološke in geografske meje Evrope.⁶⁰ Potem ko je EU v svojo družbo sprejela dvanajst vzhodnoevropskih držav, ki so danes njene polnopravne članice, in ko je visoko na svojo agendo postavila nadaljnjo širitev proti Zahodnemu Balkanu in Turčiji, je svoje zunanje meje potisnila vse do Gruzije in Ukrajine. Določitev zunanjih meja je pomemben element katerekoli konstrukcije identitete. In glede na to, da ne obstaja nek preprost objektivni kriterij, ki bi določal, kje se Evropa začne in kje konča, bi bilo potrebno določiti vsaj nek minimalni standard za politične in kulturne vrednote, za katerimi Evropa stoji. Umestiti Evropo v geografskem smislu je torej problematično, toliko težje pa jo je opredeliti zgodovinsko in kulturno.

Peti problem zato predstavlja odsotnost usklajenega evropskega kolektivnega spomina.⁶¹ Tovrstne diskusije so v Zahodni Evropi prisotne že vse od šestdesetih let 20. stoletja, ko so se pojavila dekolonizacijska in druga družbena gibanja, ponovno pa jih je moč zaznati po zlomu komunističnega režima v Vzhodni Evropi leta 1989. V tem obdobju so se pričeli intenzivnejši procesi evropskih integracij na gospodarskem in tudi političnem področju,

uspelo latinščini v srednjem veku, ki je bila sicer mrtev jezik, vendar za vse elite enako dostopen skupen jezik (Debeljak 2004: 37).

⁶⁰ Za članstvo v EU tako lahko zaprosi katerakoli evropska država (člen 49 Maastrichtske pogodbe), medtem ko 'Evropa' in njene meje ostajajo nedefinirane. Država mora ob tem seveda izpolnjevati Kopenhagenske kriterije, med drugim mora imeti stabilno demokracijo, demokratične institucije, tržno ekonomijo in zadovoljivo administrativno demokracijo (EurActiv 2006).

⁶¹ Kolektivni spomin lahko opredelimo kot način razlage in sprejemanja preteklosti oziroma način, kako družbene in politične skupine selektivno dojemajo dogajanja v preteklosti, pri čemer si prizadevajo, da bi prav preko njega in na njem utemeljene identitete zavarovale svoje interese.

kar pa je obenem vodilo k še večjim razhajanjem v interpretacijah evropskih zgodovinskih izkustev. Možnosti obstoja soglasnega kolektivnega spomina so bile tako še zreducirane. Tako si EU z delovanjem številnih uradov, nevladnih organizacij, donacij in štipendij prizadeva za zблиževanje pogledov na preteklost in s tem za oblikovanje skupne evropske identitete (Šabec 2006: 183–5). Usklajevanje preteklih dogodkov in izkušenj je zagotovo težak in občutljiv projekt, čeprav lahko govorimo o nekaterih karakteristikah skupne evropske zgodovine, ki izvirajo iz antične Grčije, rimskega prava, renesanse, humanizma, reformacije, razsvetljenstva, idej francoske revolucije in navsezadnje tudi izkušenj obeh svetovnih vojn. Vendar pa je danes kljub ekonomskim in političnim integracijskim procesom evropski kolektivni spomin omejen s partikularnimi nacionalnimi spomini in interesi (Pinterič 2004: 71). Da ni soglasja o skupnih elementih evropskega kolektivnega spomina, po mojem mnenju kaže tudi dejstvo, da se države znotraj diskusij o Pogodbi o Ustavi za Evropo,⁶² niso uspele zediniti med drugim tudi glede izrecne omembe krščanstva kot elementa evropske kulturne dediščine v preambuli Ustavne pogodbe. V njej torej ne najdemo referenc, ki bi kazale na specifičnost evropske religiozne dediščine. Čeprav o verski enotnosti v Evropi ni mogoče govoriti, Evropa, ki pri svojem evropskem povezovanju črpa iz svojega kulturnega, religioznega in humanističnega izročila in katerega vrednote so še vedno prisotne v njeni dediščini, tako ne priznava bistvenega elementa evropske kulture in s tem zanika del svojega kolektivnega jaza, pravi Siedentop (2003: 291). Debeljak (2004: 71) med drugim trdi, da krščanski temelji Evrope resda niso absolutni, pa vendar njihova trajajoča sila, sicer zaznamovana s številnimi spori in kritičnimi zavračanja, pomembno oblikuje samozavedanje evropskih ljudstev. Nasprotniki pa trdijo, da evropska krščanska zapuščina nikoli ni obstajala, saj evropska preteklost kaže, da je bila Evropa vedno 'stičišče številnih religij' in prostor, kjer je živela bodisi religiozna ali sekularna populacija.⁶³ Habermas (2001) na primer zagovarja tezo, da je potrebno zaključiti z religioznim oziroma prepričati vrnitev k religioznemu in tako pospešiti razsvetljenski duh – vir tolerance.

⁶² Osnutek Pogodbe o Ustavi za Evropo. *Draft Treaty establishing a Constitution for Europe*, soglasno sprejet na Evropski konvenciji 13. junija in 10. julija 2003 in predložen predsedniku Evropskega sveta 18. julija 2003. Dostopno na: <http://european-convention.eu.int/docs/Treaty/cv850srev.pdf> (20. 4. 2007).

⁶³ Evropa bi se morala po njihovem mnenju izogniti identificiranju Evropejcev s krščanstvom najprej zato, ker je le-to v preteklosti mnogokrat igralo negativno vlogo pri oblikovanju moderne evropske civilizacije, in sicer z imperializmom oziroma nasilnim širjenjem po vsej celini, vojnimi trgovanjem na račun religije, religioznim občutenjem sveta in teocentričnimi načini življenja. To pa je potrebno tudi zato, da bi bila integracija možna za vse Evropejce.

Soglasja o zgodovinskem razvoju evropske ideje zaenkrat še ni in ga verjetno tudi ne bo lahko doseči. Potrebno bo še veliko naporov držav članic, med drugim tudi odrekanj pri uveljavljanju nacionalnih interesov. V usklajevanje partikularnih spominov bodo napore morale vložiti tako posamezne nacionalne države kot tudi EU kot celota, za kar bo potreben 'kritični patriotizem', ki, kot pravi Debeljak (2006) pomeni ».../sočasno slaviti dosežke in kritizirati patološke pojave in anomalije, kot jih pač lahko vidimo«. Za evrocentričen, nekritično selektiven diskurz o evropski zgodovini je namreč značilna enostranska projekcija, ki poudarja zgodovinsko kontinuiteto evropske ideje kot nadaljevanje helenizma, latinskega sveta in krščanstva, zamolči pa kompleksno preteklost stare celine, njeno delitev in izločevanja znotraj nje same ter njene temne plati (vojne, genocidi, izkoriščanja, preganjanja). Bistvena značilnost evropske preteklosti je, da je evropsko povezovanje vedno potekalo z novimi izključevanji in s sovražnostjo do neevropskega (Velikonja 2005: 92–3) in da (Zahodna) Evropa svoje homogenosti ni opredeljevala toliko skozi to, kar je, temveč skozi določitev meje in s tem identifikacijo tega, kar ni (Debeljak 2004: 29).⁶⁴

Evropska identiteta torej ne bo nadomestila nacionalne oziroma regionalne ali lokalne identitete, temveč bodo državljani nosilci mnogoterih identitet, katerim bodo istočasno vdani. Tudi Marks je definiral nov fenomen 'vraščениh identitet' oziroma 'multiple', soobstoječe identitete z lokalnimi, regionalnimi in supernacionalnimi teritorialnimi skupnostmi, skupaj z identiteto naroda (Marks v Palmer in Gillespie 2001: 7). Pri tem bo nacionalna identiteta vsaj še nekaj časa ohranila primat nad ostalimi identitetami. V kolektivnem spominu je še vedno najprej nacionalna identiteta, zato, kot pravi Schulze (2003: 328), ».../kakor pogosto ne vidimo gozda zaradi dreves, tako Evropejci zaradi samih narodov ne zaznavajo celine«. Smith (1991) npr. nasprotuje kakršni koli eroziji nacionalne identitete, saj bodo po njegovem mnenju nacionalne države še naprej ostale primarni politični akterji in mesto, kjer bodo ljudje izražali svojo lojalnost in legitimnost. Res je, da je v današnjem času globalizacijskih procesov nacionalna država morda postala nezadostna, a še vedno ostaja nepogrešljiva entiteta. Res je tudi, da EU v nekaterih pogledih že predstavlja pravo nadnacionalno strukturo,⁶⁵ vendar pa še ni uspela vzpostaviti pogojev za oblikovanje zveze, ki bi celoviteje nadgradila oziroma nadomestila

⁶⁴ Enotnost Evrope si je mogoče zamisliti zgolj kot multiplost in kompleksnost, kar vključuje številna nasprotja, kot so pravo in prisila, demokracija in zatiranje, duhovnost in materializem, razum in mit. Tako ni mogoče določiti izvirnega, prvotnega evropskega načela (Morin 1989).

⁶⁵ Ta se kaže v povečanem nadnacionalnem odločanju, širitvi integracije na nove politične sektorje, sprejemanju novih članic itd.

obstoječe nacionalne strukture in nacionalna čustva, ki še zdaleč niso presežena. Procesi evropskega združevanja in globalizacijski procesi bodo morali omogočiti sožitje, komplementarnost in koncentričnost različnih identitet in evropska identiteta bo morala za to, da pridobi na pomenu in intenzivnosti v primerjavi z nacionalno identiteto, svoj razvoj oblikovati na osnovi večje odprtosti oziroma inkluzivnosti do ostalih tradicionalnih identitet (Šabec 2006: 252, Žagar 2003: 136).

Če strnem ugotovitve iz tega poglavja, lahko rečem, da se je torej EU projekta vzpostavljanja evropske identitete lotila po modelu vzpostavljanja identifikacij z nacionalno državo in izkazalo se je, da Evropa ne izpolnjuje pogojev, ki bi bili potrebni, da bi se evropska identiteta vzpostavila na takšen način in s takšno intenzivnostjo, kot je to uspelo nacionalnim identitetam. Evropi manjkajo skupni spomini in tradicije in, kot pravi Smith (1992), ni evropskega dneva,⁶⁶ ki bi bil analogen bastiljskemu dnevu ali dnevu premirja, ni evropske proslave v čast padlim borcem ali pa evropskega svetišča za kralje in svetnike. Nizanje skupnih evropskih vrednot, norm, prepričanj, zgodovinskih mitov in kolektivnih spominov ostaja površno in nenatančno. Nacionalne identitete imajo zato veliko prednost pred idejo evropske identitete, saj so čustveno intenzivnejše, jasne, uveljavljene, dostopne in predvsem prepričljive. Tako evropski državljani še naprej ostajajo v veliki meri zvesti svojim nacionalnim, regionalnim ali lokalnim identitetam. Več kot očitno je, da jih Evropa zaenkrat še ni prepričala.⁶⁷ Identificiranje z enotnimi evropskimi znaki, ki bi pri ljudeh vzbudili večjo naklonjenost evropski integraciji in jo podprli z močno evropsko skupnostjo, je pomembno, a hkrati nezadostno, da bi se med ljudmi vzpostavila močna evropska povezanost, ki bi lahko konkurirala tradicionalnim identitetam.

V drugem delu bom zato poskušala ugotoviti, zakaj se kljub nekaterim pobudam in projektom EU v zadnjih letih, s ciljem seznanjanja svojih državljanov o svojem delovanju in njegovih posledicah, predvsem na tistih področjih, kjer imajo velik vpliv na njihova življenja, Unija ni uspela približati svojim državljanom. Na kakšen način bi se torej EU

⁶⁶ Čeprav Evropa praznuje dan zmage oziroma premirja 9. maja, zaenkrat med evropskimi državljani še ne predstavlja tako močnega identifikacijskega elementa, kot je to v primeru nacionalnih praznikov zmage ali premirja, da bi ga slavili na način kot slavijo nacionalne praznike.

⁶⁷ Zadnje raziskave *Evrobarometra* so pokazale, da mladih Slovencev EU ni prepričala, saj jo kar polovica dojema kot potratu časa in denarja ter grožnjo njihovi kulturni identiteti. *Evrobarometer* je tudi pokazal, da petina slovenskih mladostnikov meni, da evropska povezava čez deset let ne bo več obstajala (*Evrobarometer* 2007: 10–15).

morala lotiti svojega projekta, da ta ne bi dajal vtisa, da služi zgolj za promoviranje in uresničevanje gospodarskih interesov oziroma kateri so tisti atributi, ki bi jim kot razvijajoča se politična tvorba morala posvečati največ pozornosti s ciljem, da postane bolj legitimna in demokratična v svojem delovanju, predvsem v očeh svojih državljanov. Pri tem bom izhajala iz predpostavke, da se bo evropska identiteta med evropskimi državljani vzpostavila preko identifikacije z EU kot politično entiteto. Najprej bom v poglavju 5.1 predstavila problem demokratičnega primanjkljaja, kjer gre za »stanje, ko na ravni EU ni dovolj prostora in razvitih mehanizmov za uveljavljanje politične odgovornosti tistih, ki odločajo, njihovo delovanje ni dovolj pregledno, prav tako pa tudi ni dovolj javno in skladno s pričakovanji in interesi javnosti ter ni ustrezno razvitih mehanizmov nadzora« (Krašovec 2005: 57). Ta namreč v precejšnji meri ovira oblikovanje evropske identitete. Ker demokratični primanjkljaj, kljub številnim projektom EU v smeri njegovega odpravljanja, ostaja problem, bom v poglavjih 5.2, 5.3 in 5.4 poskušala ugotoviti ali federalizem, evropska ustava in evropska javna sfera vsaj do neke mere lahko prispevajo k odpravi ali vsaj zmanjšanju demokratičnega primanjkljaja in tako EU bolj približajo evropskim državljanom.

5. EVROPSKA POLITIČNA IDENTITETA – KORAK NAPREJ K RESNIČNI ‘EVROPI DRŽAVLJANOV’?

Če so bili začetki evropskih integracij usmerjeni predvsem v ekonomsko povezovanje držav, pa so sodobni projekt evropskih integracij napolnile pomembne vsebine, ki daleč presegajo zgolj ekonomsko integracijo. Enotno tržišče in skupna valuta za večino držav sta evropsko integracijo v marsikaterem pogledu izvršila. Nadaljnji cilji evropske integracije pa so nejasni, prav tako meje, ki bi jih takšna integracija morala spoštovati, in pa načini, kako bodo evropske oblasti in institucije odgovorile na zahteve evropskih narodov. Intenzivnejša evropska integracija namreč pomeni tudi večji neposreden vpliv na življenje posameznika in s tem večjo možnost, da bo za nekoga učinkovita, za drugega pa ne, kar postavlja vprašanje, zakaj in v imenu koga se odločitve sprejemajo.

Evropski projekt je bil od svojih začetkov snovan kot projekt elit. Desetletja evropska integracija ni sprožala temeljnega vprašanja svoje legitimnosti. Politične in ekonomske elite so se pri vprašanju legitimnosti svojih odločitev preprosto zanašale na prepričevanje

javnosti, da je evropski projekt dobra zamisel. Dokler ljudje niso bili ozaveščeni, da jih odločitve na evropski ravni neposredno zadevajo, so bili odločitve elit pripravljene podpreti (Obradovič v Shaw 1997).

Ob poglobljanju in širjenju Unije se je torej porodilo vprašanje, kako zagotoviti potrebno demokratično legitimnost njenega upravljanja v očeh evropskih državljanov. Kako torej zagotoviti, da bo državljan evropski projekt podprl oziroma da bodo na vse več področij razširjene in poglobljene evropske dejavnosti s stališča posameznika legitimne. Učinkovitost delovanja institucij Unije namreč ni in ne more biti edini vir njene legitimnosti. Unija mora legitimnost svojega obstoja in delovanja iskati pri evropskem državljanu. Siedentop (2003: 296) opozarja, da so današnje politične elite uspele ustvariti globoko moralno in institucionalno krizo v Evropi, in sicer krizo demokracije, ki bi po njegovem pod vprašaj lahko postavila celo krizo identitete Evrope. Centralizacija moči v Bruslju ogroža demokratično legitimnost Unije, saj so njene kompleksne institucije od navadnega državljana oddaljene.

Na problem demokratične legitimnosti evropskega povezovanja je opozarjal že omenjeni Tindemans v svojih poročilih leta 1975. Institucije takratne EGS je opozoril, da bodo tehnokratsko usmerjene integracijske politike v bližnji prihodnosti povzročile javno neodobravanje. »Nihče si ne želi tehnokratske Evrope«, je dejal (Tindemans 1975: 7). Tudi Habermas meni, da je kriza legitimacije hkrati kriza identitete (Habermas v Walkenhorst 2004: 7). Pozivi k reševanju problemov demokratične legitimnosti so bili predstavljeni tudi v političnem paketu Komisije 'Evropa državljanov' (1990).⁶⁸ Že več kot desetletje smo priča tudi številnim opozorilom evropskih politikov, da je legitimizacija procesa evropske integracije urgentna. Pat Cox (2003)⁶⁹ je npr. izjavil, da bo »Evropa morala opraviti test demokratične legitimnosti, saj utegne biti brez nje v arogantni zmoti glede tega, kaj je javnost pripravljena sprejeti; v zmoti, ki se je v preteklosti že izkazala za neupravičeno«.

⁶⁸ Vseboval je ideje o večji prepoznavnosti in sprejemanju evropskih politik, večji pripravljenosti državljanov za aktivno participacijo pri oblikovanju procesa integracij, večjem interesu predvsem mlajših generacij za evropske zadeve in večji udeležbi na volitvah za Evropski parlament (Walkenhorst 2004: 8).

⁶⁹ Cox je citiran v dokumentu European Policy Center: *What democratic future for Europe* (2003). Njegova izjava pa se nanaša na več referendumov v državah članicah, na katerih so državljani zavrnil ključne projekte, npr. na Danskem Maastrichtsko pogodbo in uvedbo evra, na Irskem Pogodbo iz Nice.

Tovrstni razlogi so bili tudi v jedru odločitve za uvedbo državljanstva Unije z Maastrichtsko pogodbo, ki je v njem iskala vir legitimnosti.⁷⁰ V času, ko je bila EU na poti velikih integracijskih procesov, ki so presegli zgolj ekonomsko povezovanje, je bila uvedba koncepta evropskega državljanstva simbolno sporočilo vlad držav članic, da stojijo enotne, sicer pa izraz želje po spodbujanju zaupanja v nadnacionalne institucije, občutka pripadnosti Uniji ter medsebojnega zaupanja med evropskimi državljani v odgovor na očitno pomanjkanje legitimnosti nadnacionalnih procesov (Closa 1992: 1155). Ideja evropskega državljanstva predstavlja prizadevanje, da bi se Unija preoblikovala iz zgolj gospodarske skupnosti v 'Evropo državljanov', kjer bi državljane Unije povezovala zavest o skupni pripadnosti in identiteti. Pa vendar se je več kot desetletje kasneje izkazalo, da je neopažena. Vprašanje, ki se postavlja, je, ali se lahko zgolj na podlagi pogodbene ureditve prebivalci Evrope prepoznajo kot resnični evropski državljani. Evropa pogodb je namreč le Evropa posameznih ustavnih in pravnih držav, kar sicer zadostuje, da postane prepoznaven gospodarski igralec na svetovnem tržišču, ne zagotavlja pa tiste enotnosti, ki jo Evropa danes nosi v svojem imenu, 'Evropska unija'. (Baruzzi 1999: 138–45).

Leto po sprejetju Pogodbe iz Nice⁷¹ in priložene Deklaracije, ki poziva k institucionalnim reformam, je Evropski svet 15. decembra 2001 na srečanju v Laekenu sprejel Deklaracijo o prihodnosti EU ali krajše Laekensko deklaracijo.⁷² Eden od v Deklaraciji zapisanih ciljev reforme je bil Unijo približati državljanom, jo narediti bolj demokratično in ji zagotoviti večjo legitimnost (Laekenska deklaracija 2001: 21). Z njo je bila ustanovljena tudi Konvencija o prihodnosti EU, ki je pripravila predloge za nadaljnjo institucionalno reformo Unije in 10. julija 2003 dosegla sporazum o Ustavni pogodbi.⁷³

Kljub številnim pozivom EU k reševanju problema demokratične legitimnosti, lahko rečemo, da je politična zavest v Evropi pomanjkljiva in da obstaja prepad ali, kot pravi K.

⁷⁰ V uvodnem členu A Maastrichtske pogodbe lahko preberemo: »Ta pogodba označuje novo stopnjo v procesu oblikovanja vse tesnejše zveze med narodi Evrope, v kateri se odločitve sprejemajo v kar najtesnejši povezavi z državljani«.

⁷¹ Pogodba iz Nice, ki spreminja Pogodbo o EU, Pogodbe o ustanovitvi Evropskih skupnosti in nekatere z njimi povezane akte. *Treaty of Nice amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts*, podpisana v Nici 26. februarja 2001, v veljavo stopila 1. februarja 2003. Dostopno na:

http://www.svz.gov.si/fileadmin/svz.gov.si/pageuploads/Primarna_zakonodaja/Nica.pdf (28. 5. 2007).

⁷² Deklaracija o prihodnosti EU ali Laekenska deklaracija. *Laeken Declaration on the Future of the European Union*, sprejeta na zasedanju Evropskega sveta 14. in 15. decembra 2001 v Laekenu. Dostopno na: http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/68827.pdf (2. 6. 2007).

⁷³ Več o Konvenciji v poglavju o evropski ustavi.

Šabec (2006: 253), ».../komunikacijski šum med institucijami EU in njenimi državljani« oziroma razlike v stališčih evropskih državljanov na eni strani in evropskih arhitektov na drugi strani, kar otežuje proces oblikovanja evropske identitete ali vsaj tesnejših integracijskih procesov. Zato mora Unija prepričati Evropejce, da to, kar se dogaja v Evropi, ni le »rezultat neizprosni tržnih silnic ali mahinacij elit, ki so ušle demokratičnemu nadzoru« (Siedentop 2003: 15). Potrebno je doseči, da se bodo evropski državljani identificirali z Evropo kot politično entiteto in ne zgolj kot z 'gospodarskim podjetjem', v katerem ekonomski jezik spodriva politična vprašanja o nadzoru nad javno oblastjo, o zagotavljanju odgovornosti in o politični udeleženi. EU bi bilo namesto tega potrebno zasnovati na politični kulturi in napore usmeriti v oblikovanje politične identitete, ki bi dopolnila nacionalno (regionalno, lokalno) identiteto in bila trdna osnova za to, da bi se evropski državljani, kot pravi Smith, ».../v globini svojega bitja počutil Evropejca« (Smith v Mikkeli 1998: 221). Evropska politična identiteta bi povečala normativno in demokratično legitimnost Unije. Za to pa EU potrebuje jasno politično obliko, ki zaenkrat ostaja negotova, in takšno organiziranost, ki bo omogočala sodelovanje evropskih državljanov v procesih njenega delovanja in odločanja.

V nadaljevanju bom predstavila koncept demokratičnega primanjkljaja na ravni EU, v okviru katerega že precej časa potekajo številne razprave, saj po mnenju mnogih otežuje legitimno in demokratično nastopanje Unije ter s tem močno slabi idejo o skupni evropski identiteti, ter različna prizadevanja EU za njegovo zmanjšanje oziroma odpravo.

5.1 Demokratični primanjkljaj na ravni Evropske unije

Demokracija⁷⁴ je temeljni element evropske ideje, pa vendar je ravno pomanjkanje demokracije in odgovornosti tisto, s čimer se sooča EU (Jospin 2002: 96). Pogledi na demokratični primanjkljaj v Uniji so različni. Od takšnih, ki ga ne priznavajo, do tistih, ki ga jemljejo za resen problem, odvisno od tega, ali EU opredeljujejo kot naddržavo ali kot skupnost nacionalnih držav (Attalides 2002: 1). Tisti, ki jo primerjajo z naddržavo, čeprav je ta v primeru Unije edinstvene narave, in znotraj katere se potemtakem predpostavlja, da bi morale biti njene institucije primerljive z liberalno-demokratičnim političnim sistemom,

⁷⁴ Splošna definicija demokracije se glasi: »Demokracija je režim, v katerem državljani izvolijo svoje voditelje na rednih in konkurenčnih (*competitive*) volitvah in v katerem so zaščitene temeljne državljanske pravice« (Steiner v Andersen in Eliassen 1996: 5).

trdijo, da na ravni EU ni zadosti demokracije. To se kaže predvsem v tem, da je vloga Parlamenta prešibka, predstavniki Komisije niso izvoljeni, prav tako se ji očita pomanjkanje demokratične legitimnosti, Evropski svet pa ni v zadostni meri nadzorovan in odgovoren. Tisti, ki Unijo opredeljujejo kot skupnost nacionalnih držav, pa zavračajo tovrstne trditve in pravijo, da proces odločanja in odgovornost ter s tem demokracija ostajajo domena nacionalnih držav. Zagovornikom takšnega stališča pravimo tudi evroskeptiki in evrorealisti⁷⁵ (Newmann 1996: 173). Opredelitev demokratičnega primanjkljaja pa vendarle ostaja ena najtežjih nalog, čeprav se zdi, da je na splošno sprejeta predpostavka, da demokratični primanjkljaj vendarle obstaja in ga je zato potrebno definirati.

Gre za koncept, ki se je uveljavil predvsem na račun EU, čeprav ga je mogoče zaslediti tudi na ravni nacionalnih držav. Vendar pa ga ljudje v večji meri zaznavajo na ravni Unije kot na ravni svoje države. V zadnjih desetletjih, ko je število držav članic v EU začelo strmo naraščati in ko je Unija pridobila nove pristojnosti na nekaterih političnih področjih (npr. socialna politika, notranji trg, ekonomska, socialna in teritorialna kohezija idr.), je zahteva po demokratičnih procesih v njej postajala vedno glasnejša (Attalides 2002: 2). Kljub naporom, vloženih v iskanje rešitev za bolj demokratične procese odločanja v EU, med katerimi je bilo tudi postopno povečanje moči Parlamenta, ki je edino neposredno izvoljeno telo v Uniji, demokratični primanjkljaj ostaja problem (Thompson 2002: 13).⁷⁶ Medvladno sodelovanje držav na področjih skupne zunanje in varnostne politike (SZVP), obrambne politike ter pravosodja in notranjih zadev na eni strani in komunitarna dinamika, ki izhaja iz Monnetove metode in slabi tradicionalno suverenost držav, na drugi ustvarjata zapleteno razmerje nasprotujočih si dinamik, kar povzroča probleme demokratične legitimnosti in demokratičnega primanjkljaja. Uveljavljanje nekaterih skupnih ciljev je namreč v pristojnosti medvladnega načina odločanja in je tako stvar dogovarjanja vlad držav članic in njihovega potrebnega soglasja. Na teh področjih, kjer članice sicer ohranjajo največ suverenosti, je proces odločanja najmanj transparenten in

⁷⁵ Evrorealisti so bodisi osebe ali organizacije, ki ne nasprotujejo članstvu v Uniji, vendar so skeptični do širokega povezovanja Unije v zadevah, za katere verjamejo, da se jih lahko bolj učinkovito obravnava na nacionalni ravni, in sicer z ukrepi, sprejetimi v nacionalnih parlamentih. Zagovarjajo tesno in obvezujoče sodelovanje na tistih področjih, kjer nacionalni parlamenti ne morejo posredovati učinkovito. Niso anti-federalisti, vendar ne verjamejo, da obstajajo evropski ljudje ali *demos*, ki bi omogočil osnove evropske zvezne demokracije (EUABC 2003).

⁷⁶ Član Parlamenta, Bill Newton Dunn, je bil tisti, ki je leta 1980 prvi uporabil izraz demokratični primanjkljaj, s katerim je želel opozoriti na pomanjkanje vključenosti javnosti v procese odločanja Unije (prav tam).

skorajda ni podvržen parlamentarnemu nadzoru. Področja upravljanja z Monnetovo metodo pa so sicer podvržena demokratičnemu in sodnemu nadzoru, vendar se jim očita preveliko centralizacije pod birokratsko vladavino in demokratično nelegitimnost (Senčar v Siedentop 2003: 346).

Na ravni Unije demokratični primanjkljaj ustvarja njena institucionalna infrastruktura, v veliki meri pa k njemu prispevajo tudi evropski državljani. Pri prvi se ta izraža v odsotnosti doslednega spoštovanja demokratičnih načel v delovanju institucij in nedostopnosti Unije za navadne državljane.⁷⁷ K demokratičnemu primanjkljaju prispevajo tudi številna neformalna pogajanja med in znotraj ključnih političnih teles Unije, kar vodi k manjši transparentosti in nepredvidljivosti procesa političnega odločanja.⁷⁸ Evropski državljani pa ga ustvarjajo z nezanimanjem in nezaupanjem v evropske procese odločanja. Ker je delovanje institucij prezapleteno in prekompleksno ter netransparentno, to vzbuja nezanimanje ljudi za politiko in nezaupanje v procese političnega odločanja, ponekod celo odkrito nasprotovanje Uniji. V državah članicah imajo državljani možnost vplivanja na nacionalne politike preko izvoljenih predstavnikov parlamenta (ki je tudi glavno zakonodajno telo), v EU pa se lahko procesom odločanja najbolj približajo preko izvoljenih predstavnikov v Evropskem parlamentu,⁷⁹ ki si sicer pristojnost sprejemanja odločitev deli s Svetom EU, nima pa zakonodajne pristojnosti. Ima vlogo v vsakdanjem procesu oblikovanja politik znotraj Unije, nima pa teže v razpravah o Uniji, kar ostaja zadeva nacionalnih politikov in predstavnikov vlad, ki so člani Komisije in Sveta EU (Mitchell 2005). Dahl pravi, da je Unija dokaz, da je demokratizacija mednarodnih organizacij in skupnosti problem. Kljub obstoju nekaterih demokratičnih struktur (npr. volitve in Evropski parlament) najpomembnejše odločitve še vedno ostajajo rezultat pogajanj in 'barantanja' med političnimi in birokratskimi elitami. Tako tudi evropski državljani Unijo pretežno dojemajo kot projekt družbenih, političnih in ekonomskih elit, v katerem sami nimajo moči, da bi vplivali na spremembe v njenem delovanju (Dahl v Krašovec 2005: 46). To, da je Unija pripomogla k miru, stabilnosti in razvoju, se namreč

⁷⁷ Institucionalna infrastruktura namreč uveljavlja krožni način sprejemanja odločitev, pri čemer ne dopušča zadostne aktivnosti evropskih državljanov.

⁷⁸ Prvi ukrepi za bolj transparentno in demokratično delovanje evropskih institucij segajo v leto 1993, ko so 25. oktobra istega leta Parlament, Svet in Komisija na Medinstitucionalni konferenci v Luksemburgu sprejeli Medinstitucionalno deklaracijo o demokraciji, transparentnosti in subsidiarnosti, katere cilj je bila implementacija Pogodbe o EU in okrepitev demokratične in transparentne narave EU (Medinstitucionalna deklaracija o demokraciji, transparentnosti in subsidiarnosti 1993).

⁷⁹ Prvič so državljani lahko neposredno izvolili svoje poslance v Evropski parlament leta 1979 (Evropa 2006).

danes sprejema že kot samoumevno. Dober pokazatelj demokratičnega primanjkljaja so rezultati raziskav javnega mnenja *Evrobarometer*. Če odmislimo, da obstajajo razlike v javnem mnenju na ravni držav članic, kjer so nekatere države bolj 'proevropsko' usmerjene (Luksemburg, Italija, Španija), druge pa bolj 'evroskeptične' (VB, Švedska, Finska, Danska idr.), in tudi znotraj posamezne države, in da so prebivalci z višjimi dohodki, pripadniki moškega spola ali ljudje, ki živijo v urbanih naseljih, bolj naklonjeni Evropi kot npr. revnejše populacije, ženske ali prebivalci ruralnih območij, je bistveno to, da pretežen del evropskih državljanov dvomi v demokratičnost evropskih procesov odločanja (Šabec 2006: 234, Rizman 2003: 121, Lamy in Piscani-Ferry 2003: 98–9).⁸⁰

Iz rezultatov javnomnenjskih raziskav *Evrobarometer*⁸¹ je razvidno, da so med najpogostejšimi občutki, ki jih evropski državljani asociirajo z Unijo, upanje, indiferentnost, strah in nezaupanje, kar se kaže v apatičnosti in nezanimanju ljudi za razpravljanje o dogodkih v zvezi z Unijo. Na to temo je namreč v javnih razpravah pripravljeno sodelovati zelo malo evropskih državljanov. Vzroke je potrebno pripisovati bodisi nepoznavanju delovanja Unije in pomanjkljivih informacij o njej ali prepričanju ljudi, da bi bile tovrstne diskusije neproduktivne in brez konkretnih rezultatov v realnosti. Nezanimanje ljudi se kaže z nizko volilno udeležbo na evropskih parlamentarnih volitvah ki vse od leta 1979 pada, čeprav volilna pravica velja za javno dolžnost in za enega izmed najbolj demokratičnih sredstev uveljavljanja volje običajnih državljanov (Evropski parlament 2004a in Evropski parlament 2004b).⁸² Ti podatki jasno odražajo odsotnost aktivnega evropskega državljanstva. Na drugi strani pa so študije Inštituta za pobudo in referendum (*Initiative & Referendum Institute Europe*) pokazale, da se je udeležba volivcev na referendumih od leta 1979 povečala.⁸³ To je moč pripisati dejstvu, da na referendumih volivci izražajo svoje stališče in so tako neposredno vpleteni v odločanje. S svojimi glasovi na volitvah v Parlament ne morejo vplivati na usmeritev EU ali pa izbirati

⁸⁰ Rezultati raziskave, ki jo je *Evrobarometer* izvedel spomladi leta 2003, na primer zaznavajo, da se 71 % ljudi delovanje Unije zdi prezapleteno in preveč kompleksno, skoraj polovica vprašanih ne razume načina njenega delovanja in kar 70 % jih meni, da Unija ne upošteva njihovih mnenj. Skoraj polovica vprašanih meni, da bi morali državljani Unije imeti največji vpliv na njeno delovanje (*Evrobarometer* 2003a: 38–43). Tudi raziskave v daljšem časovnem razponu kažejo na podobne ugotovitve.

⁸¹ *Evrobarometer* 2003b: 41, *Evrobarometer* 2004: 86, *Evrobarometer* 2005: 108

⁸² Evropski državljani ne izkoristijo možnosti za participacijo na evropskih volitvah v veliki meri tudi zato, ker ni transnacionalne oziroma vseevropske politične stranke in predvsem političnih razprav, ki bi politično participacijo naredile aktivnejšo in bolj pomembno za evropske državljane (Moravcsik 2004 : 13).

⁸³ Referendumi so postali praksa v Uniji s prvo širitvijo EGS leta 1973 na devet članic, in sicer z vključitvijo severnih dežel (Danske, Irske in Združenega kraljestva). To je pomenilo uresničitev poziva k vključitvi javnosti v zadeve, ki se nanašajo na evropske integracije. Javne konzultacije so tako postale del evropskega integracijskega projekta (Hug 2002: 1–3).

njene vlade, torej Komisije, ampak lahko le izvolijo predstavnike na nacionalni ravni, ki odločajo v njihovem imenu (Hug 2002: 20). Vendar pa je tudi na ravni referendumov mogoče zaznati pojav demokratičnega primanjkljaja, kar se kaže v obnašanju volivcev pri zavračanju pogodb Unije, npr. zavrnitvi Maastrichtske pogodbe in uvedbe evra na Danskem, zavrnitvi Pogodbe iz Nice na Irskem in zavrnitvi Ustavne pogodbe v Franciji in na Nizozemskem.⁸⁴

Da obstaja 'komunikacijski šum' med evropskimi institucijami in njenimi državljani in da je potrebno aktivno in kritično zanimanje evropskih državljanov za evropske zadeve in za večjo demokratičnost delovanja Unije in njenih institucij, se že dolgo časa zaveda tudi Unija sama. Da EU dela v tej smeri, kažejo tudi številni projekti, namenjeni odpiranju javnih prostorov za svobodno in kritično diskusijo o problemih državljanov, o delovanju evropskih institucij in vlogi Unije v mednarodnem okolju. Po zasedanju Evropskega sveta v Nici leta 2000 se je začela obsežna javna razprava o prihodnosti Unije, na kateri so lahko sodelovali tudi državljani Unije. Septembra 2004 je Komisija objavila portal Dialog z državljani,⁸⁵ ki je dostopen v triindvajsetih uradnih jezikih Unije in nudi informacije o pravicah na notranjem trgu ter ponuja odgovore na vprašanja o uporabi prava EU na področju notranjega trga. Leto kasneje je predložila Akcijski načrt⁸⁶ s seznamom posebnih ukrepov za izboljšanje načina obveščanja državljanov.⁸⁷ V istem letu je Komisija začela izvajati tudi Načrt D za demokracijo, dialog in debato,⁸⁸ s katerim je želela vključiti državljane v obsežno razpravo o Uniji. Predloge za nadaljevanje te strategije pa je EU predstavila februarja 2006 v Beli knjigi o evropski komunikacijski politiki,⁸⁹ ki predstavlja vizijo o naravi in ciljnih komunikacijske politike Unije.⁹⁰

⁸⁴ Tudi zavračanje referendumskih predlogov kaže na nezadostno informiranost volivcev, prepričanje, da njihov glas ne šteje oziroma splošno nestrinjanje s predlogom, ki je podan na referendumu (ustavne zadeve, nova pogodba, nadaljnja širitev).

⁸⁵ Storitev Kažipot za državljane: <http://ec.europa.eu/citizensrights/> (23. 4. 2007).

⁸⁶ Akcijski načrt Komisije za boljše obveščanje o Evropi. *Action Plan to improve communicating Europe by the Commission*, sprejet 20. julija 2005. Dostopno na:

http://ec.europa.eu/dgs/communication/pdf/communication_com_en.pdf (28. 5. 2007).

⁸⁷ Vseboval je ukrepe kot npr. okrepitev predstavništev Komisije, boljše notranje usklajevanje in načrtovanje, ukvarjanje z jezikom in predstavitvijo in več dostopov za državljane (prav tam).

⁸⁸ Načrt D za demokracijo, dialog in debato. *Plan D for Democracy, Dialogue and Debate*, sprejet 13. oktobra 2005. Dostopno na:

http://ec.europa.eu/commission_barroso/wallstrom/pdf/communication_planD_en.pdf (23. 4. 2007).

⁸⁹ Bela knjiga o evropski komunikacijski politiki. *White Paper on a European communication policy*, predložena s strani Evropske komisije 1. februarja 2006. Dostopno na:

http://ec.europa.eu/communication_white_paper/doc/white_paper_sl.pdf (3. 4. 2007).

⁹⁰ Bela knjiga poziva k živahni in odprti razpravi in poudarja, da bodo vse pobude Komisije učinkovite in uspešne le, če bodo uspele vključiti čim več ključnih udeležencev, torej drugih institucij in organov Unije, nacionalnih, regionalnih in lokalnih organov v državah članicah, evropskih političnih strank in civilne

A kljub številnim iniciativam in projektom, predstavljenim v različnih dokumentih Unije, ki gredo v smeri zmanjševanja oziroma odpravljanja demokratičnega primanjkljaja, EU v očeh državljanov ostaja pretežno elitističen projekt in ne projekt širokih populacij, saj se le-ti ne odzivajo v zadostni meri na omenjene pobude Unije. Prevelika birokratizacija in rastoča moč centralizirane Unije oziroma Bruslja onemogočata razpršitev moči in ukinjata možnosti političnega sodelovanja posameznikov in skupin pri sprejemanju pomembnih odločitev Unije ter onemogočata uveljavljanje državljanskih in političnih pravic evropskih državljanov, ki tako ostajajo zgolj v vlogi potrošnika in ne državljana. Siedentop (2003: 156) opozarja, da bo, če že ni, med ljudmi prevladalo stališče, da je »oblast vedno v rokah drugih, ki je ne izvajajo na način vestne pravičnosti mirnih poskusov usklajevanja zahtev in usmerjanja javnega mnenja, temveč na način vojaškega poveljnika, ki pričakuje, da bodo njegove ukaze ubogali«.⁹¹

Kot sem že omenila, se demokratični primanjkljaj kaže tudi na ravni Unije in njenih institucij. Značilnosti nedemokratičnega načina odločanja na ravni EU so njegova nejasnost, nepreglednost in neodgovornost. Ker so države članice na evropske institucije prenesle relativno velik nabor suverenih pravic, je reforma institucij, na kar že leta opozarjajo mnogi politiki, v smeri večje demokratičnosti oziroma transparentnosti nujna. Veliko kritik gre na račun organizacije institucij ob nejasni razmejitvi odgovornosti in pristojnosti med posameznimi evropskimi institucijami. Tako je izvršilna veja oblasti razdeljena med Komisijo in Svetom EU, zakonodajno vejo pa si delita Svet EU in Parlament (Lamy in Pisani-Ferry 2002: 101–2). Vse institucije imajo samo omejeno odgovornost in demokratično legitimnost. Svet bi lahko opredelili kot demokratičnega, saj ga sestavljajo predstavniki vlad držav članic, vendar pa njegova zasedanja niso javna, in če bi bila, bi bilo delovanje Sveta EU bližje državljanom in s tem bolj razumljivo, jasno in pregledno. Parlament je edino izvoljeno telo, ki večinoma odloča o politikah I. stebra (notranji trg, zunanja trgovina, prost pretok kapitala, blaga, storitev in ljudi). V okviru II. stebra (SZVP) ima zgolj pravico do informiranja in sprejemanja nezavezujočih odločitev. Nad proračunsko porabo Unije Parlament nima nadzora. Večjo legitimnost bi tako dosegel, če bi imel več moči na področju politik Unije in popolni nadzor na proračunom

družbe. Pri pripravi Bele knjige je Komisija upoštevala priporočila Resolucije Parlamenta o vzpostavitvi informacijske in komunikacijske strategije Unije, osebne prispevke različnih strokovnjakov in zainteresiranih strani.

⁹¹ Vse bolj namreč postaja jasno, da se evropska elita sooča s koncem 'permisivnega konsenza', doseženega zaradi dobrih funkcionalnih rezultatov integracije. Ta je ustvarjal občutek, da bo Unija sprejeta zaradi svoje praktične vrednosti, torej dokler je koristna, ne pa zaradi svoje dejanske demokratičnosti (Mitchell 2005).

(Attalides 2002: 1–6). Mnogi teoretiki zato vzrok za demokratični primanjkljaj na ravni Unije vidijo ravno v šibkem Parlamentu, ki velja za edinega predstavnika evropskih ljudi. Zato pozivajo k okrepitvi njegove vloge⁹² znotraj evropskega projekta (Newman 1997: 174, Lamy in Pisani-Ferry 2002: 97).

Obenem se znotraj institucij pojavljajo številne nepravilnosti, nespoštovanja sprejetih pravil, lobistični procesi, primeri korupcij in še bi lahko naštevala.⁹³ Hierarhizirane naddržavne institucije imajo prevelik monopol nad birokratskimi postopki, katerih nepravilnosti se kažejo v tem, da imajo te institucije preveliko moč, s katero lahko zakonsko preprečijo vsakršno kritiko svojega delovanja in pa delovanja svojih uslužbencev. Tiste, ki opozarjajo na nepravilnosti in neodgovorno delovanje EU ter pogosto kršenje formalnih pravil in celo zakonov, pa Bruselj v številnih primerih odpušča. Kar nekaj je primerov, ko so bili potem, ko so javno spregovorili o nepravilnostih delovanja v Uniji, takšni posamezniki sankcionirani, v mnogih primerih odpuščeni ali vsaj premeščeni na drugo delovno mesto.

Domneve o upadanju demokratičnega upravljanja v EU pa potrjujejo tudi različni primeri pravne ureditve Unije.⁹⁴ Pravna regulativa Unije je odgovorna za neustrezno obravnavanje imigrantov, azilantov ter za omejevanje svobodnega gibanja ljudi in za tiste ustavnopravne pomanjkljivosti, ki onemogočajo zagotavljanje nekaterih osnovnih človekovih pravic. EU naj bi zagotavljala prost pretok kapitala, blaga, storitev in ljudi in tako uresničevala temeljni ideal Skupnosti. A realnost je drugačna. Pogodba o ustanovitvi Evropske skupnosti⁹⁵ namreč zagotavlja svobodno gibanje le delavcem, samozaposlenim osebam in

⁹² Vprašanje demokratične legitimnosti je na vsaki stopnji procesa evropskih integracij postalo občutljivejše. Tako se je moč Parlamenta krepila z Maastrichtsko, Amsterdamsko pogodbo in Pogodbo iz Nice, ki so vključile načela demokratične legitimnosti znotraj institucionalnega sistema. Vloga Parlamenta se je povečala v postopkih soodločanja. Tudi Ustavna pogodba izenačuje moč Parlamenta s Svetom EU v odločanju o proračunskih zadevah (Evropski parlament 2006).

⁹³ Eden najbolj znanih primerov korupcije in nepotizma se je zgodil leta 1999, ko je zaradi korupcijske afere odstopila celotna Komisija pod vodstvom takratnega predsednika Jacquesa Santerja. Odstop je bil posledica razkritja Odbora za proračunski nadzor o nepravilnostih pri sklepanju pogodb z zunanjimi podjetji in neustreznega ter zakasnelega odziva Komisije. Štiri leta kasneje je Odbor od Komisije zahteval pojasnila glede precejšnjih nepravilnosti v statističnem uradu Eurostat, s čimer je ponovno dokazal pomen organa za finančni nadzor Unije (Evropski parlament 2004c).

⁹⁴ Države članice so dolžne prenesti v nacionalni pravni red sprejeto zakonodajo EU oziroma nacionalno zakonodajo uskladiti s sprejetim evropskim pravnim redom. Približno 60 % nacionalne zakonodaje izvira iz evropske zakonodaje, kar daje državam članicam zadosti manevrskega prostora, da se odločijo, katero zakonodajo bodo uporabile v posameznih primerih.

⁹⁵ Aktualna Pogodba o ustanovitvi Evropske skupnosti je rezultat sprememb Pogodbe o ustanovitvi EGS iz leta 1957, ki je bila večkrat spremenjena, in sicer zlasti z Enotnim evropskim aktom iz leta 1987, Maastrichtsko pogodbo, Amsterdamsko pogodbo in Pogodbo iz Nice. Področja, ki izhajajo iz omenjene

tistim, ki opravljajo različne storitvene dejavnosti (členi 39–48), prosto gibanje državljanov držav članic pa je velikokrat omejeno bodisi iz varnostnih, zdravstvenih ali celo političnih razlogov. Države članice Unije imajo proste roke pri tem, da določijo takšne omejitve in s tem ohranjajo svojo suverenost na tem področju, saj Sodišče Evropskih skupnosti (SES) na tem področju ne posega v zadostni meri v notranjo zakonodajo držav članic (Brinar 2001: 52).⁹⁶ Diskriminacijska omejitev svobodnega gibanja potemtakem dopušča pomisleke, da določbe na tem področju veljajo le, če imajo ekonomsko vsebino in izpolnjujejo ekonomistično-varnostne cilje. V tem smislu je bil Schengenski sporazum⁹⁷ iz leta 1985 sprejet s ciljem, da odpravi vse oblike nadzora na notranjih mejah držav članic Unije, pa vendar z uveljavljanjem strogih ukrepov in nadzora (ukrepi izгона so stalnica migracijskih politik) na zunanjih mejah s ciljem preprečiti nadaljnje migracijske tokove uresničuje svoje poslanstvo ‘evropske trdnjave’, znotraj katere vodi politiko nestrpnosti in izključevanja drugih oziroma drugačnih. Vodenje migracijske in azilne vizne politike tudi po sprejetju Schengenskega sporazuma, ki ni del Evropskega prava, ostaja pretežno v pristojnosti držav članic.⁹⁸ In ker se pravne določbe, ki urejajo migracijsko in azilno problematiko, med državami članicami razlikujejo, mnogi opozarjajo na potrebo po njihovi harmonizaciji. Države članice namreč ob močni zaščiti nacionalnih interesov svoje zakonodaje usmerjajo v zadržanje ali zmanjšanje števila prosilcev ter v formaliziranje postopkov vračanja. Migracijske in azilne politike so tako predmet pogostih kršitev Evropske konvencije o človekovih pravicah iz leta 1950 ali pa Splošne deklaracije OZN o človekovih pravicah (Brinar 2001: 53–6). In brezbržnost Unije do politik držav članic, ki marginalizirajo migrante in jim kratijo temeljne

Pogodbe, in sicer vzpostavitev skupnega trga na temelju štirih vrst prostega pretoka (blaga, oseb, kapitala in storitev) in postopno približevanje gospodarskih politik, so se s temi spremembami razširila in danes vključujejo skoraj vse gospodarske in nekatere politične vidike (Vladni portal z informacijami o življenju v EU 2006a).

⁹⁶ Evropski državljan in državljanica sta tako izenačena z delavcem, kar omejuje obseg evropskih državljanskih pravic in prekinja tradicionalen koncept državljanstva, ki poleg ekonomskih pravic vsebuje tudi socio-politične pravice (Guerrina 2002: 187).

⁹⁷ Konvencija o izvajanju Schengenskega sporazuma – Schengenska konvencija. *Convention implementing the Schengen agreement*, z dne 14. junija 1985. Dostopno na: [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/sl/dd/19/02/42000A0922\(02\)SL.pdf](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/sl/dd/19/02/42000A0922(02)SL.pdf) (12. 6. 2007).

Schengenski sporazum je temeljni akt o postopni odpravi kontrol na skupnih mejah, ki ga je leta 1985 zunaj okvira Unije podpisalo pet držav članic, in sicer Belgija, Nemčija, Francija, Luksemburg in Nizozemska. Schengenska konvencija o izvajanju sporazuma iz leta 1985, podpisana leta 1990, predvideva odpravo mejnega nadzora na notranjih mejah držav podpisnic, vzpostavlja skupna pravila za kontrole na zunanjih mejah in uvaja spremljevalne ukrepe, ki omogočajo odpravo kontrol na notranjih mejah. Konvencija je začela veljati leta 1995, v okviru Unije pa je bila vključena z začetkom veljavnosti Amsterdamske pogodbe maja 1999 (člen 62). Od takrat dalje se Schengenski pravni red uporablja in razvija dalje v okviru pravnega in institucionalnega okvira EU (Evropska komisija 2007).

⁹⁸ Pogodba o EU področja azila, imigracij in politike do državljanov tretjih držav opredeljuje kot zadeve skupnega interesa držav članic (člen K 1).

ekonomske in socialne pravice, zopet nakazuje, da so v ospredju ekonomske koristi. Strinjam se z I. Brinar (2001: 55), ki pravi, da bi izboljšanje položaja lahko prinesel bodisi ukrep vključitve temeljnih načel človekovih pravic v Pogodbo o EU ali pa uveljavitev Listine temeljnih pravic EU, ki se nahaja v drugem delu Ustavne pogodbe.

Razvoj dogodkov vse od Enotnega evropskega akta⁹⁹ iz leta 1987 dalje kaže na ponavljajočo se predstavo o mitu o EU, v celoti predani demokraciji in demokratičnim vrednotam. Dejstvo pa je, da Evropa predstavlja veliko neuspešnih projektov zunaj te poenostavljene mitološke podobe. Konstrukcija evropskega državljanstva, ki naj bi evropskim državljanom zagotavljalo sodelovanje v političnem procesu na evropski ravni, naj bi služila idealistični predstavi o integraciji, ki prehaja iz ekonomske faze v politično. Določbe, ki urejajo pravice evropskih državljanov, bi lahko jemali kot samoumeven proces institucionalizacije Unije kot politične entitete. Vendar pa politike in aktivnosti, ki se že izvajajo v okviru integracije, ljudem zagotavljajo zelo omejen dostop do političnih in sodnih institucij, s čimer ustvarjajo izjemno ekskluzivno Evropo (Brinar 2001: 50). Na političnem področju tako ostaja Evropa pretežno 'birokratski predpis'. Takšna strategija zagotovo ne vodi k utrjevanju procesov evropskega povezovanja, kaj šele k oblikovanju skupne evropske identitete. Za to sta potrebna vključitev evropskih državljanov v procese odločanja in upoštevanje njihovega mnenja pri oblikovanju integracijskih politik. Torej, le s »politizacijo evropskega projekta in ne zgolj z abstrakcijo administrativnih ukrepov in tehničnega diskurza bo mogoče pridobiti široke evropske populacije« (Habermas 2001: 20–1).

Če naj bodo torej evropske institucije tiste, ki producirajo evropsko identiteto, morajo Evropejcem pomagati, da se bodo ti zavedali svoje pripadnosti skupni entiteti. Zato bo morala EU, oziroma njene institucije, evropskim državljanom zagotoviti sredstva, s katerimi bodo lahko v večji meri vplivali na delovanje Unije, še zlasti v tistih primerih, ko se pri sprejemanju pomembnih odločitev na nacionalni, regionalni, lokalni ali drugih ravneh politične elite na njihova mnenja ne odzovejo in jih ne upoštevajo. Če želi Evropa postati intenzivnejša oblikovalka povezovanj njenih državljanov, jim mora nuditi občutek

⁹⁹ Enotni evropski akt. *Single European Act*, podpisan 17. februarja 1986 v Luksembourgu in 28. februarja 1986 v Haagu, v veljavo stopil 1. julija 1987. Dostopno na: http://www.svez.gov.si/fileadmin/svez.gov.si/pageuploads/docs/primarna_zakonodaja/PZ_III_-_SL.pdf (8. 6. 2007). Z njim so se države članice zavezale k cilju vzpostavitve enotnega trga, torej prostora brez notranjih meja, v katerem je zagotovljen prost pretok blaga, oseb, kapitala in storitev.

bližine in varnosti tam, kjer nacionalna država ne zadostuje več. Zato morda za današnjo Evropo predstavljajo večji izziv globalizacijski procesi in to, kako uspešna bo v vlogi regulatorke in stabilizatorke teh procesov, kot pa nacionalna država. Ker pa so pred njo še številne institucionalne in politične spremembe in ker njena prihodnja oblika še ni jasna, je v takšnih razmerah težko pričakovati, da bo uživala podporo svojih državljanov. Mnogi se namreč sprašujejo, kako vladati demokratično v politični ureditvi, ki se giblje med federalizmom in medvladnostjo (intergovernmentalizmom) in svojo politično obliko še izumlja (Andersen in Eliassen 1996: 1–4, Jordan v Fink-Hafner in Lajh 2005: 13). Jospin trdi (2002: 27), da ni mogoče predlagati institucionalne strukture oziroma rešitve za Unijo, ne da bi najprej razmislili o političnem pomenu za Evropo. Za kaj torej gre, kadar gre za Evropo? Kje je Evropa? Je manj kot država, hkrati pa več kot zgolj gospodarska skupnost. Več je poti, ki vodijo k odpravljanju demokratičnega primanjkljaja in k večji participaciji in vključenosti javnosti v evropsko arhitekturo. V poglavjih, ki sledijo, bom zato poskušala ugotoviti, ali so morebiti federalizem kot politična organiziranost EU, evropska ustava ob upoštevanju pluralizma političnih kultur držav članic in evropska javna sfera kot prostor za razpravljanje, argumentiranje, oblikovanje stališč in alternativ, možne rešitve, da bi EU in njene institucije postale bolj demokratične v svojem delovanju in tako evropske državljanke v večji meri vključile v svoj projekt ter posledično povečale njihov interes za evropske zadeve.

5.2 Federalizem kot politična organiziranost Evropske unije

Federalizem¹⁰⁰ je pojem, ki ima številne različne pomene, saj lahko označuje metodo, tehniko, sredstvo, obliko politične organizacije, pa tudi idejo, ideologijo oziroma proces. Lahko ga definiramo kot organizacijski koncept, ki se nanaša na to, kako so človeški

¹⁰⁰ Federalizem se je najprej razvil v ZDA leta 1787, ko je federalna konvencija sprejela ustavo ZDA, in kjer deluje še danes. V Evropi pa so uveljavljeni federalni sistemi Nemčija, Avstrija, Belgija. Nekateri v skupino federalnih sistemov uvrščajo tudi Švico, ki naj bi vanjo sodila kljub svojemu poimenovanju Švicarska konfederacija, in Španijo, za katero velja, da naj bi bila federalna država v vsem, razen v imenu. Ker se znotraj EU v okviru pluralistične vizije omenja nemški predlog federalne ureditve Unije, bom na tem mestu predstavila dva modela federalizma, in sicer kooperativni (nemški) in dualni (ameriški). Prvi temelji na funkcionalni delitvi pristojnosti oziroma delitvi po funkcijah med različnimi ravnemi: federacija oblikuje in sprejema zakone, v pristojnosti zveznih dežel je izvrševanje zakonov. Za pomembnejše ukrepe je potrebna privolitev federacije ter večine dežel. Večina pristojnosti je tako skupnih, zaradi česar se predpostavlja večje zaupanje v politični center in tako močnejša federacija. Ameriški model pa poudarja institucionalno avtonomnost in ločenost različnih ravni oblasti in stremi k jasni vertikalni razdelitvi pristojnosti, ki so razdeljene po kriteriju sektorskih politikah in ne funkcijah. Federacija ima tako bistveno manjše pristojnosti kot v modelu kooperativnega federalizma. Ta model temelji na globokem nezaupanju do močnega političnega centra, zato predstavlja šibkejšo federacijo (Toškan 2002).

odnosi najboljše organizirani, da se ohrani, prilagodi in zagovarja različne interese in identitete. Temeljna značilnost federalizma je istočasna kombinacija 'unije' (enotnosti) in 'avtonomije' (avtonomnosti) (Burgess 2000: 13).

Na tem mestu bi želela poudariti tudi to, da je potrebno ločiti med federalizmom in federacijo. Federalizem je tudi filozofski in/ali ideološki pojav, federacija pa ne le znanstveni oziroma teoretični pojem, temveč tudi pravno-institucionalni (ustavni) pojem. Ko govorimo o federaciji, mislimo predvsem na institucionalno ureditev v obliki suverene države, ki se od drugih takih držav razlikuje samo po dejstvu, da njena osrednja oblast – na ustavni osnovi – v svoje procese odločanja vključuje regionalne enote. Ker sta koncepta opredeljena na različnih ravneh, je seveda možno, da obstaja federalizem tudi brez federacije, kajti federalizem vedno ne prevzema takoj različne (prepoznavne) oblike ali pa sploh ostane na ravni ideje (Burgess 2000: 24–8).

Evropski federalizem lahko opredelimo bodisi kot eno od teorij, ki skuša razložiti (sodobne) evropske integracijske procese ali kot politično vizijo oziroma strategijo, katere cilj je uveljavitev federalizma v Evropi, torej »nova in celovita ustava za Evropo z določenim prenosom oblasti na nove 'nacionalne' institucije /.../ obstoj dveh ravni vlade – ena za celotno federacijo in druga za sestavne dele. Pisana ustava ali pogodba razdeli pristojnosti med obe ravni. Vsaka raven je povsem avtonomna in ne more odpraviti pristojnosti druge ali posegati vanje, vsaka ima neodvisen vir proračunskih prihodkov, da opravlja svoje naloge« (Henig 1997: 12), pomembni komponenti pa sta tudi demokratičnost in legitimnost. Pri prvi opredelitvi gre predvsem za teorijo, ki skuša razložiti nastanek in razvoj EU na podlagi teorije federalizma, pri drugi pa za politično strategijo, ki skuša omenjeni cilj uresničiti v okviru EU.

Na podlagi zgodovinske analize razvoja ideje o Evropi lahko ugotovimo, da so se ideje o politični združitvi oziroma federalnem povezovanju Evrope pojavljale že od srednjega veka dalje, vendar predvsem kot teme znanstvenih diskusij. Po prvi svetovni vojni pa so se zanje prvič zavzeli tudi politiki. Idejo federalne ureditve 'sodobne' Evrope sta v drugi polovici 20. stoletja širila že omenjeni Monnet in Altiero Spinelli, ki je prav tako igral pomembno vlogo v razvoju takratne EGS (kot evropski komisar med leti 1970 in 1976 in kasneje kot član Evropskega parlamenta). Spinelli se je nasprotno od Monneta zavzemal za takojšnjo federalistično ureditev Evrope, saj bi se tako omogočilo demokratično

odločanje o načinu in strukturi evropskega združevanja. Monnet pa je zagovarjal idejo federalizma kot končnega cilja postopnega združevanja, kar ne bi zahtevalo takojšnjih ustavnih sprememb na ravni nacionalnih držav (Burgess 2000: 31–6).

V okviru EU so se federalisti tako že od začetka 'sodobnega' evropskega povezovanja oziroma evropskih integracij zavzemali za federalno ureditev Evrope, čeprav so se zavedali, da takratne razmere tej ideji še niso bile naklonjene. Ideja večjega političnega poenotenja je znotraj EU večjo pozornost spet pridobila predvsem v osemdesetih letih 20. stoletja v času gospodarskega vzpona in začetku padca socialističnih režimov Vzhodne Evrope. Danes EU še vedno velja za delo v nastajanju ali pa 'nedokončano' nadnacionalno zgradbo, ki ima značilnosti političnega sistema, ne pa tudi državne tvorbe (Hix in Laffan v Fink-Hafner in Lajh 2005: 13). Razvila se je v bistveno bolj zavezujočo in integrirano politično unijo, ki je več kot le območje svobodnega oziroma enotnega trga, pa vendar manj kot država (Burgess 2000: 17). Pojavljati se je začelo vprašanje o tem, kje je mesto Evrope znotraj diskusije o njeni demokratični prihodnosti., namreč evropska politika razodeva kontinent brez skupne identitete v iskanju politične strukture, ki bi zagotovila enotnost, ne da bi s tem žrtvovala raznolikost. Zahteva po večjem političnem poenotenju znotraj Unije je tako izzvala spor med dvema različnima vizijama poenotenja Unije, unitarno in pluralistično (Siedentop 2003: 8), v okviru katerih so na vidiku trije koncepti, in sicer francoski, nemški in britanski.

Francija zagovarja unitarno vizijo, ki poraja največ nezaupanja, saj predvideva močno integrirano Evropo z lastnostmi nacionalne države (nekakšno francosko republiko), v kateri sta zakonodaja in politika močno usklajeni, evropska identiteta pa strogo določena.¹⁰¹ Centralizirana evropska struktura v okviru unitarne (francoske) vizije, ki sicer zagotavlja jasne strukture odločanja in predvideva centralizacijo večine vladnih funkcij, zaradi česar je sistem jasen in relativno lahko koordiniran, predpostavlja, da avtoriteto pretežno ohranjajo nacionalne elite, ki na takšen način želijo ohraniti prevlado v EU (Thompson 2002: 6). Francoski koncept zato vzbuja strah pred imperijem oziroma pred vsiljeno enotnostjo, saj predstavlja veliko grožnjo pluralizmu in njegovemu posluhu za kulturne razlike med evropskimi državami, prav tako pa privilegira politične elite pred običajnimi državljani – centralizacija namreč daje birokratom moč, s katero se državljani v

¹⁰¹ Takšna unitarna vizija ima svoje korenine v zelo centralizirani naravi francoske države in politične kulture, ki temelji bolj na koherentnosti politike kot pa na ustvarjanju političnega konsenza.

provinciah težko spopadajo (Siedentop 2003: 9). Nemčija nasprotno zagovarja pluralistično (federalno) vizijo,¹⁰² ki nasprotuje centralizaciji moči in predpostavlja različna področja oblasti, zmanjšanje poseganja zveznih vlad, prednosti zakonitega vodenja in relativno močnejše neposredne vezi med ljudmi in političnimi elitami, saj odpira vrata večji demokratični participaciji. V manjših političnih enotah lahko posamezniki sodelujejo bolj neposredno kot v unitarnih. Prednost pluralistične vizije je predvsem njena dojemljivost za razlike med političnimi kulturami, ki so jih ustvarile različne oblike evropskih držav.¹⁰³ Britanski koncept poenotenja Unije pa predvsem širi izročilo predstavniske demokracije,¹⁰⁴ ki temelji na prepričanjih, običajih, navadah, nenapisanih, simbolnih formah in neformalnih načelih, s katerimi je mogoče vzdrževati družbeni in politični konsenz, tako kot je to uspevalo britanski demokraciji, ko je ta še temeljila na aristokraciji (v britanskih političnih družbenih razredih namreč najdemo ostanke aristokracije).¹⁰⁵ Za evropske razmere je britanski koncept pomemben predvsem zaradi poudarka na kulturi konsenza, ki so ga oblikovale britanske politične institucije in ki je v severnem delu Evrope drugače dojeta kot na jugu, kar priča o različnih kulturnih sporih Evropejcev (Siedentop 2003: 8–10).¹⁰⁶

Pluralistična vizija poenotenja EU poudarja predvsem pomen federalne ureditve EU. Čeprav EU ni federacija, saj je njena centralna oblast šibkejša, kot je to v ostalih federacijah, združuje nekatere federalne in konfederalne attribute, na podlagi katerih

¹⁰² Za pluralistično vizijo EU se zavzema tudi Slovenija. Slovenska vizija EU temelji na različnosti in tekmovalnosti in ne na centralizaciji institucij in koncentraciji politično-ekonomske moči nekaterih članic. Znotraj Unije republika Slovenija sprejema vrednote politične zmernosti ter iskanja sporazumnih rešitev in se zavzema za postopno utrjevanje njene federalne politično-ekonomske ureditve, pri čemer EU razume kot skupnost suverenih držav in decentraliziran politično-ekonomski sistem (UMAR 2005: 12).

¹⁰³ Vendar pa pluralizem (npr. jezikovni in kulturni) kot osnova razvoja lahko postavlja omejitve za politične procese oziroma koherentnost politike, saj prinaša dodatne kompleksnosti in zahteve po koordinaciji. Več o pluralizmu političnih kultur tudi v naslednjem poglavju.

¹⁰⁴ Predstavnisko vladavino v VB namreč označuje že več kot 700 let neprekinjene zgodovine.

¹⁰⁵ Po padcu aristokracije se je tudi v VB začela centralizacija. Natančnega datuma o koncu aristokracije v VB ne moremo podati. Vendar pa je 17. stoletje tisto, ki se mu pripisuje revolucionarni značaj. Dogodki med letoma 1640 in 1688 so bili dogodki korenite institucionalne prenove države, ko je ta prešla k parlamentarni monarhiji. Preobrat pa je zaznamovala tako imenovana 'slavna revolucija' leta 1688, ki je potekala brez prelivanja krvi. Po njej je bila sprejeta deklaracija o pravicah parlamenta (*Bill of rights*), ki je postala Temeljni zakon angleške države. S slavno revolucijo se je končno uveljavil ustavni kompromis, ki ga je predlagal parlament, in to je bil začetek omejene monarhije, v kateri so bile zagotovljene temeljne svoboščine civilne družbe. V Angliji sta si tako kralj in parlament delila oblast, kar je bilo izraženo v ustavi – tako je še danes (Wikipedia 2007b).

¹⁰⁶ Medtem ko se v njenem severnem delu bruseljskim direktivam in predpisom namenja dokaj veliko pozornosti in kjer jih tudi izpolnjujejo, te iste predpise v državah z drugačnimi tradicijami, na primer v Grčiji, Italiji ali Franciji, kjer kultura konsenza ni tako močno uveljavljena oziroma je šibkejša, nemalokrat ignorirajo (Šabec 2006: 216).

prepoznava temeljno integriteto in avtonomnost svojih sestavnih delov.¹⁰⁷ Zato jo mnogi označujejo kot obliko nadnacionalne unije oziroma konfederacije brez precedensa, ki se je razvila preko postopne agregacije oziroma združevanja prej ločenih političnih enot (Burgess 2000: 38). Prednost federalizma ali njemu bližje politične oblike je predvsem decentralizacija oblasti oziroma politika razpršene moči, ki odpira možnosti odločanja o družbenih problemih na najnižji potrebni ravni (lokalne odločitve za lokalne probleme). V federalnem sistemu se oblast deli na državno in lokalno, kjer državna oblast in zakonodaja veljata za celoten imperij, medtem ko imajo lokalne oblasti nadzor nad svojim delom ozemlja. Gre za odnos sodelovanja in ne hierarhije pri političnem odločanju. Institucije obstajajo na vseh ravneh delovanja in imajo dovolj moči, da lahko sprejemajo in izvršujejo politike, ki so potrebne za določeno območje. S tem so možnosti za politično sodelovanje posameznikov povečane, saj ima vsak posameznik pravico vključevanja v odločevalski proces v zadevah, ki se ga tičejo, dokler ne omejujejo pravic drugega. Posameznik tako ni le pasiven nosilec državljskih pravic in dolžnosti, temveč aktiven soustvarjalec političnega delovanja z dejanskim uresničevanjem političnih pravic in s politično izkušnjo onkraj zgolj udeležbe na volitvah.¹⁰⁸ V Evropi multiplih identitet ni druge učinkovite alternative, kot je sistem multinivojskega vodenja, ki temelji na subsidiarnosti¹⁰⁹ oziroma odločanju čim bližje državljanom. Ali kot pravi Schulze (2003: 327): »Evropa lahko države poveže le v duhu subsidiarnosti z razmeroma ohlapno državno tvorbo iz številnih političnih etaž, v kateri je mogoče na naslednjo višjo etažo preložiti samo tisto, česar ni mogoče opraviti na nižji.«¹¹⁰

¹⁰⁷ EU je odgovorna za trgovinske in monetarne zadeve, prav tako je SES skozi petdesetletno prakso delovanja vzpostavilo pomembne strukturne elemente federalne države, in sicer enotnost pravne ureditve EU, učinkovitost prava EU in zaščito individualnih pravic. Vendar pa države članice ohranjajo pravico, da neodvisno delujejo v zadevah zunanje politike in obrambe, ter uživajo monopol nad davčnimi politikami in kazenskim pravom (Burgess 2000: 263, Wikipedia 2007c). Večnivojski sistem vladanja v EU je najbližje kooperativnem (nemškemu) modelu, saj se evropski zakoni oblikujejo in sprejemajo na centralni ravni, njihova implementacija oziroma izvrševanje pa je prepuščena državam članicam. Prav tako skoraj ne obstaja področje, kjer bi EU izvrševala svoje pristojnosti brez privolitve držav članic oziroma predstavnikov vlad v Svetu EU.

¹⁰⁸ Aktivni državljski sodelujejo pri definiranju in izbiranju javnih zadev ali uveljavljanju javnih pravil in tako razvijejo občutek, da so del javnega procesa, v katerem ne štejejo le vsebine politike, temveč tudi kakovost demokratičnega procesa. Z aktivnim političnim delovanjem se vzpostavijo tesnejše vezi med prej nepovezanimi posamezniki. Na takšen način se lažje prostovoljno odpovejo nezaupanju, sumničavosti in močno zakoreninjenemu stališču, da je oblast vedno v rokah drugih in da obstaja zato, da se jo zlorablja (Siedentop 2003: 73).

¹⁰⁹ Načelo subsidiarnosti poudarja, da naj se odločitve sprejemajo na najnižji možni ravni, federalna oblast pa naj bo pristojna na področju zagotavljanja ekonomske in politične kohezije, vključno z zunanjo in varnostno politiko (Mladi evropski federalisti 2006b).

¹¹⁰ V 9. členu Ustavne pogodbe je zapisano, da pristojnosti Unije izhajajo iz temeljnih načel podelitve, subsidiarnosti, sorazmernosti in zvestega sodelovanja. V skladu z načelom podelitve lahko Unija deluje

Čeprav ideja o EU kot federalni državi v Uniji ne uživa široke politične podpore, mnogi teoretiki rešitev iz krize vidijo ravno v evropski federaciji¹¹¹ ali vsaj v takšni EU, ki bi bila več kot konfederacija¹¹² in manj kot federacija. Vendar pa ob tem poudarjajo, da je najpomembnejše za proces evropskih integracij primeren tempo. Hiter tempo namreč lahko odpre vrata nacionalistom in populistom, ki bi se uprli evropski nadržavi (Siedentop 2003: 15). Mnogi pa vendarle dvomijo, da bi lahko prihodnja politična in konstitucionalna ureditev Unije posnemala institucionalno arhitekturo nacionalne države. Sestavni deli oziroma enote Unije so države s svojimi pravicami in ne zgolj lokalne oblasti, podrejene dominantni centralni oblasti (Thompson 2002: 15, Burgess 2000: 26).

Čeprav se večinoma razprave o evropskem federalizmu torej navezujejo na idejo EU kot federalne države, federalizem kot organizacija političnega nastopanja ni nujno vezan na državnost, temveč le na teritorialno delitev moči med dvema oziroma več nivoji oblasti določenega političnega sistema. EU ni federalna država, saj države ostajajo gospodarji pogodb s tem, ko imajo izključno moč spreminjanja in dopolnjevanja ustanovnih pogodb na podlagi soglasja, nima pravih davčnih in proračunskih pristojnosti, prav tako še ni govora o ustavi temveč o Ustavni pogodbi. Je pa politična tvorba, ki določa širok spekter kolektivno zavezujočih pravil za teritorialno določeno skupnost in njen nadnacionalni karakter ter zavezuje države članice k uveljavljanju evropskega prava (Thompson 2002: 15). A. Sbragia (Burgess 2000: 47) zato pravi, da je v primeru EU potrebno razmišljati kot o 'segmentnem' federalizmu oziroma na pogodbi temelječi federalni ureditvi na določenih političnih prizoriščih in ne na ustavi temelječi federaciji. Avtorica meni, da federalizem kot oblika evropske integracije lahko rezultira v strukture federalnega tipa in procese odločanja, ki so federalnega tipa, ne vodi pa nujno k federaciji v tradicionalnem smislu.

EU torej sodi med federalne sisteme, čeprav ni primerljiva z nobeno od obstoječih federacij (Belgijo, Nemčijo, ZDA), ampak predstavlja poseben tip federalne strukture. Da bi EU postala federacija v tradicionalnem pomenu besede, bi bilo za to potrebno soglasje

zgolj na osnovi pristojnosti, ki so bile na njo prenesene z Ustavno pogodbo, in da pristojnosti, ki ji niso bile dodeljene, ostanejo državam članicam (Bučar in Brinar 2003: 407).

¹¹¹ Kot sem že omenila, obstajajo različni tipi federacij in tudi Unija bi (kot federacija) imela svoje specifike, ki bodo vsaj npr. z 'deljeno suverenostjo' med Unijo in državami članicami tvorile nekakšno federacijo, ki bo bliže konceptu konfederacije, ki jo bo potrebno klasificirati kot federacijo *sui-generis* ali bolje kot skupnost držav za razliko od zveze držav (konfederacije) ali državne zveze (federacije) (Bučar in Brinar 2003: 406).

¹¹² Konfederacija je država oziroma entiteta s podobno piramidalno strukturo kot jo ima federacija, vendar s šibkejšo centralno oblastjo.

vseh držav članic, prav tako pa bi bil potreben premik od pogodb k ustavi, federalni ustavi, kjer so moči in pristojnosti razdeljene med EU, državami članicami in regionalnimi enotami. Vendar pa trenutno stanje v Uniji kaže na pomanjkanje politične volje oziroma soglasja, ki bi EU popeljal k takšni federaciji. Menim, da bo potrebno še kar nekaj časa, preden bo docela jasno, kakšne vrste politično telo bo EU postala. Dejstvo je, da EU v svoji institucionalni strukturi in političnem nastopanju nima precedensa in da v zgodovini ne obstaja primer, da bi se oblikovala multinacionalna, multikulturalna in multijezikovna federacija, ki bi združevala 27 ustanovitvenih nacionalnih držav (Burgess 2000: 39).

Menim, da v poplavi različnih pogledov in idej, znotraj katerih EU išče svojo identiteto, nobeden sam po sebi ne more zagotoviti demokracije v Evropi oziroma obljubiti optimalnega ravnovesja med stabilnostjo in fleksibilnostjo. Vsak model za EU mora preučiti obtožbe, ki gredo na račun demokratičnega primanjkljaja. Zato morda ni ključno to, ali bo Evropa federacija ali konfederacija, temveč, ali se bo uspela politično organizirati tako, da bo zadovoljila svoje lastne demokratične kriterije. Bolj demokratična pa bo takrat, ko bo omogočila in povečala sodelovanje državljanov pri vladanju, zagotovila delitev moči, transparentnost in odgovornost za politične odločitve, da bodo te sprejete v imenu celotne populacije. Politična participacija je danes osrednjega pomena za demokracijo, saj ljudem omogoča sproščati njihovo spontanost, domišljijo in samoodgovornost ter omogoča nadzor nad birokratskimi strukturami. Evropski državljani od Unije zahtevajo dobro upravljanje in ustvarjanje novih priložnosti brez vsiljevanja dodatnih birokratskih ovir. Pričakujejo več rezultatov, boljše odzivanje na vsakdanja vprašanja, ne pa evropske superdržave ali evropskih institucij, ki bi posegale v vsako poro njihovega življenja.

Za EU bo pomembno predvsem to, kako bo artikulirala lastne razvojne obljube in interese in kako jih bo predstavljala in upravičevala pred evropskimi državljani. Morala se bo izkazati kot odgovorna, a ne le v smislu kazalcev gospodarske uspešnosti in uspešnosti gospodarske rasti, temveč tudi na področju posameznikovih pravic in kakovosti življenja. Morala bo ponuditi dovolj transnacionalnih idej, ki bodo delovale povezovalno, hkrati pa se ne bodo opirale izključno na zakonitosti svobodnega trga, finančnega poslovanja in bančnih transakcij (Debeljak 2004: 43). Kljub vsemu temu pa določen del 'bremena' vendarle nosijo tudi evropski državljani, in sicer da iz zgolj golih potrošnikov postanejo 'politične živali'. S strani državljanov je potrebna večja angažiranost in zanimanje

predvsem za tista politična področja, ki imajo velik vpliv na njihova življenja. Tudi Bruselj namreč potrebuje določeno povratno informacijo in kritičnost svojih državljanov.

V nadaljevanju sledi poglavje o evropski ustavi oziroma Ustavni pogodbi¹¹³ v okviru pluralizma političnih kultur, ki močno zastruje klasično razpravo med različnimi načini postavitve temeljev za demokratično politično tvorbo, kot je EU. Katero pot bo EU ubrala v prihodnosti, bo v precejšnji meri odvisno ravno od usode ustavne razprave.

5.3 Evropska ustava ob pluralizmu političnih kultur

Hrbtenica vseh političnih sistemov v Evropi (z izjemo VB) je formalna ustava, ki opredeljuje vlogo institucij in državljanov. Ustavna pogodba je pomemben dokument, ki poenostavlja in nadomešča sedanje pogodbe (ustanovitvene pogodbe EGS, EURATOM-a in EU),¹¹⁴ priznava EU kot pravno osebo, poenostavlja njeno ukrepanje, odpravlja njeno stebrno delitev, natančneje razmejuje pristojnosti med Unijo in državami članicami, poudarja vlogo nacionalnih parlamentov v evropski arhitekturi in daje pravni status Listini o temeljnih pravicah EU, ki se nahaja v njenem drugem delu. Evropski svet je 15. decembra 2001, leto dni po Pogodbi iz Nice sprejel Laekensko deklaracijo, ki je, kot sem že omenila, poudarila pomen približevanja Unije njenim državljanom in vzpostavitve preglednejšega odnosa med njimi in Unijo (Laekenska deklaracija 2001: 22). Pomenila pa je tudi začetek utiranja poti oblikovanju evropske ustave. V njej so namreč predsedniki vlad in držav članic EU načrtali naloge in sestavo Konvencije o prihodnosti EU (Konvencija), ki je združila predstavnike vlad in parlamentov držav članic in kandidatke ter predstavnike institucij Unije. V razpravi, ki je bila odprta tudi na svetovnem spletu, so lahko sodelovali tudi predstavniki interesnih skupin in organizacij. Konvencija se je sporazumela o osnutku Pogodbe o Ustavi za Evropo, ki je bila podlaga za besedilo Ustavne pogodbe.¹¹⁵ Od oktobra 2003 je besedilo obravnavala Medvladna konferenca,

¹¹³ Naj na tem mestu poudarim, da je Evropski svet na junijskem zasedanju leta 2007 sprejel predlog o spremenjeni Ustavni pogodbi, ki nosi ime Reformna pogodba in ki uvaja nekatere spremembe. Ker nov dokument še ni bil formalno sprejet, se bom v nadaljevanju še naprej nanašala na Ustavno pogodbo, hkrati pa v nadaljevanju predstavila spremembe, ki jih sicer uvaja nova Reformna pogodba.

¹¹⁴ Sprememb in dopolnitev ustanovitvenih pogodb je bilo v preteklosti kar nekaj, kot npr. Enotni evropski akt, Maastrichtska pogodba, Amsterdamska pogodba in Pogodba iz Nice, vendar pa so se pomembnejše oziroma korenitejše reforme vztrajno prestavljale v prihodnost (Mladi evropski federalisti 2006a).

¹¹⁵ Poročilo predsedstva Konvencije predsedniku Evropskega sveta. *Report from the Presidency of the Convention to the President of the European Council*, predloženo 18. julija 2003. Dostopno na: <http://european-convention.europa.eu/docs/Treaty/cv00851.en03.pdf> (12. 6. 2007).

katere delo se je zaključilo 29. oktobra 2004, ko so voditelji vseh držav članic podpisali Ustavno pogodbo, nekakšno mešanico med mednarodno pogodbo in ustavo neke nove tvorbe, kar pa ni neobičajno v tej mednarodni skupnosti (Bučar in Brinar 2003: 406).¹¹⁶ V naslednjih dveh letih naj bi države članice pogodbo ratificirale v skladu z nacionalnimi pravili,¹¹⁷ saj začne dokument veljati šele po ratifikaciji vseh držav članic Unije. Če bi bila ratifikacija v vseh državah uspešna, bi Ustavna pogodba začela veljati že 1. novembra 2006, vendar pa temu ni bilo tako. Po uspešni ratifikaciji v 18 državah članicah, so jo na referendumih zavrnili francoski in nizozemski državljani (29. maja in 1. junija 2005). Evropski svet je tako junija 2005 sklenil, da prvotno predvideni datum za oceno stanja ratifikacij, to je 1. novembra 2006, ni več izvedljiv. Sledilo je sprejetje deklaracije o ratifikaciji Ustavne pogodbe, s katero so voditelji držav in vlad pozvali k obdobju razmisleka, med katerim naj bi v vsaki državi članici potekala obsežna razprava. Ob koncu obdobja razmisleka so bili na Evropskem svetu junija 2006 sprejeti le postopkovni sklepi, v skladu s katerimi je nemško predsedstvo v prvi polovici leta 2007 dobilo mandat, da predstavi poročilo, ki ga bo pregledal Evropski svet za nadaljnje odločitve o nadaljnjih reformah. Ta je odločil, da je potrebno ukrepe v zvezi s tem sprejeti najpozneje v drugi polovici leta 2008.¹¹⁸ Ob petdeseti obletnici Rimske pogodbe je bila 25. marca 2007 podpisana Berlinska deklaracija,¹¹⁹ ki med drugim poziva tudi k premiku v iskanju soglasja o usodi evropske ustave.¹²⁰ Premik pa se je le zgodil na zasedanju Evropskega sveta 21. in 22. junija 2007, kjer so države članice soglasno sprejele odločitev o novi Reformni pogodbi,¹²¹ ki bo nadomestila Ustavno pogodbo, in soglasje o tem, da se 23. in 24. julija 2007 skliče Medvladna konferenca. Do njenega začetka naj bi portugalsko predsedstvo pripravilo okvirno besedilo Reformne pogodbe, s katero se bo ukvarjala Medvladna konferenca. Besedilo, ki uvaja nekatere spremembe, čeprav mnogi opozarjajo, da so te zgolj 'kozmetične', naj bi bilo pripravljeno do oktobra istega leta, čemur bodo

¹¹⁶ Gre za mešanico ustavnopravnih in mednarodnopravnih aktov, na osnovi katerih so nastale posamezne nove države. Ciper je npr. dobil ustavo z mednarodno pogodbo (prav tam).

¹¹⁷ Vsaka država ratificira pogodbo v skladu s svojimi zakoni: po parlamentarni poti, z referendumom ali na oba načina (Evropski parlament 2005).

¹¹⁸ Vladni portal z informacijami o življenju v EU (2006b).

¹¹⁹ Izjava ob 50. obletnici podpisa rimskih pogodb. *Declaration on the accession of the 50th anniversary of the signature of the Treaties of Rome*, znana tudi kot Berlinska deklaracija, podpisana 25. marca 2007 v Berlinu. Dostopno na: http://www.eu2007.de/de/News/download_docs/Maerz/0324-RAA/Slovene.pdf (3. 6. 2007).

¹²⁰ Berlinska deklaracija sicer evropske ustave implicitno ne omenja, vendar željo po soglasju med državami članicami pospremi z izjavo ob koncu besedila, da »/.../združeni v cilju, da EU še pred naslednjimi volitvami v Evropski parlament leta 2009 zagotovimo nov temelj« (prav tam).

¹²¹ Delovno ime dokumenta je Okvirna pogodba, ki spreminja Pogodbo o EU in Pogodbo, ki ustanavlja Evropsko skupnost (*Draft Treaty amending The Treaty on European Union and The Treaty establishing the European Community*), vendar pa se ji krajše pravi Reformna pogodba (EUobserver 2007b).

sledili ratifikacijski procesi v državah članicah vse do leta 2009, ko naj bi pogodba začela veljati (EUobserver 2007a).

Ustanovitev Unije je volja narodov (*peoples*) in držav, kar je temeljna karakteristika Unije – ljudje naj bi delali ustavo, države pa pogodbo (Bučar in Brinar 2003: 406). Znotraj EU so mnjenja glede tega, ali Unija sploh potrebuje ustavo, deljena. Bučar in I. Brinar (2003: 406) v okviru ustavne razprave ločita med komunitaristi in medvladniki, oziroma intergovernmentalisti, pri čemer prvi zagovarjajo močno Komisijo in Parlament in so tako ‘ustavobranitelji’, drugi, ki so naklonjeni večjim pristojnostim Sveta EU in Evropskega sveta, pa so ‘ustavorušitelji’.¹²² Če se navežem na prejšnje poglavje, gre torej za zagovornike pluralne vizije političnega poenotenja EU oziroma za evropske federaliste na eni strani in pripadnike unitarne (francoske) vizije političnega poenotenja EU na drugi strani.

Mnogo je takšnih, ki menijo, da je gibanje v smeri sprejetja ustave potrebno. Siedentop (2003: 139) npr. pravi, da imajo ustavne oblike velik vpliv na življenje ljudi oziroma državljanov, saj »zaznamujejo meje na zemljevidih njihove osebne doktrine«. S tem, ko zamejijo področje javne oblasti, razpršijo moč in gojijo sodelovanje posameznikov pri vladanju, odločilno vplivajo na način, kako ti posamezniki dojemajo svoje interese, in s tem oblikujejo njihovo obnašanje in namere ter usmerjajo delovanje (Siedentop 2003: 139). Baruzzi (1999: 138–9) meni, da če želi Evropa postati resnična politična tvorba, ki bo zagotavljala svobodo in enakost svojim državljanom in ne bo temeljila zgolj na gospodarskem interesu, ampak bo izhajala iz vloge posameznika, potrebuje utemeljujoči element, ki ga vidi v ustavi. Tudi Habermas (2001) z idejo ‘ustavnega patriotizma’¹²³ razmišlja, da evropskim državljanom polno zagotavljanje njihovih pravic in svoboščin lahko nudijo ustavna načela, s katerimi se evropski državljan v okviru skupnega javnega prostora in politične participacije identificirajo. Habermas pravi, da če želimo biti kos globalizaciji, so regionalne politike, kot so politike EU, nujne in ravno evropska ustava zagotavlja najboljše sredstva za zaščito značilne evropske oblike solidarnosti v globaliziranem svetu (Habermas v Eriksen in dr. 2004: 5).

¹²² Rizman (2007b: 7) pravi, da gre za konflikt med ‘integracionisti’ in ‘suverenisti’ znotraj EU oziroma znotraj njenih članic, ki predstavlja vir konfliktov in težav in ki utegne blokirati delovanje EU v prihodnosti.

¹²³ Z ‘ustavnim patriotizmom’ Habermas predpostavlja »posameznikovo zvestobo do državne ustave onstran posebnih skupinskih identifikacij, torej etničnih, verskih, jezikovnih identitet«, kar se mu zdi v pogojih kulturnega pluralizma v Evropi tudi smiselno (Habermas 2001).

Mnogi se sprašujejo, ali bi formalna ustava ogrozila edinstvene dosežke procesa evropske integracije. EU ima namreč posebno strukturo, in sicer nedržavno obliko federalne unije (*non-state tipe of federal union*), in temelji na 'ustavni toleranci' oziroma načelu, vsebovanem v institucionalnem sistemu, ki je kompleksna zmes nadnacionalnih in medvladnih značilnosti in katerega osnova pripadnosti ni en *demos*, temveč veliko njih (*demoi*). To načelo torej zanika obstoj evropskega naroda, nad katerim bi bilo mogoče osnovati EU (Weiler v Eriksen in dr. 2004: 5). Tisti, ki nasprotujejo sprejetju evropske ustave, se sicer strinjajo, da bi ustava državljanom približala ustroj in evropske institucij, vendar pa ji očitajo, da daje še več moči že delujočim evropskim institucijam in vzpostavlja tudi novo, in sicer predsednika Evropskega sveta. Prav tako vidijo pomanjkljivost v vlogi nacionalnih parlamentov, ki bi z ustavo izgubili vpliv glede na Komisijo, Parlament in Evropski svet. Po načrtih naj bi bila Unija transparentna in učinkovita, vendar pa nasprotni tabor ugotavlja, da ustava koncentrira več izvršilne in proračunske moči v tiste institucije Unije, ki so bile večkrat vpletene v škandale zaradi slabega trošenja, vodenja in zapravljanja. Največ očitkov pa gre na račun tega, da po njihovem mnenju ustava vzpostavlja novo centralizirano evropsko državo, močnejšo, bolj oddaljeno, z več politiki, bolj birokratizirano in da povečuje vrzel med vladajočimi in vladanimi (Trampuš 2005). Če povzamem ugotovitve, lahko rečem, da nasprotni tabor ustavi očita prenos suverenosti, oblikovanje umetne nadnacionalne države pod poveljstvom velikih držav, zapletenih mehanizmov odločanja, skratka centraliziranost, neenakost in nedemokratičnost.

Za namene pričujočega diplomskega dela pa je predvsem ključno vprašanje, ali evropska ustava izpolnjuje pogoje, da bi lahko uresničila svoj glavni cilj – približati Evropo ljudem oziroma ali se z njo Unija lahko ubrani pred obtožbami, ki gredo na račun demokratičnega primanjkljaja. Eriksen (2004: 36) pravi, da se 'prava' ustava, ki je torej v skladu z demokratičnimi načeli, lahko oblikuje samo, če jo pooblastijo ljudje, če je predmet javne diskusije in če je ratificirana preko primernih zakonodajnih procesov, ki so predmet pravnega pregleda (revizije). Za ustavo je pomembno, ne samo da je napisana in učinkovita, temveč tudi, da izvira od ljudi in da jo ljudje lahko spreminjajo. V skladu s tradicijo družbene pogodbe si v demokratični družbi namreč vladavino določi ljudstvo samo. Ali je oblikovanje Ustavne pogodbe potemtakem potekalo na demokratičen način?

Kot sem že omenila, je bila Konvencija tista, ki je oblikovala priporočila o Ustavni pogodbi, ki so bila podlaga za delo Medvladne konference. Konvencija je sicer nudila skupno temo za 'pojavnjajočo se evropsko javno sfero' in vzpodbudila nacionalno diskusijo, vendar pa je njeno delo ostalo stran od javnega mnenja (Closa v Eriksen in dr. 2004: 204). Prav tako o pristopu k Ustavni pogodbi večina držav članic (med njimi tudi Slovenija) ni izvedla referendumov,¹²⁴ na katerih bi državljani lahko oddali svoj glas, kar bi pomenilo njihovo vključitev v proces nastajanja ustave in potrdilo dejstvo, da je Ustavna pogodba dejansko pogodba med državljani in ne med državami. Če se smatra, da je takšen pristop predpogoj in garant uspeha, potem lahko podvomimo v demokratičnost nastajanja Ustavne pogodbe. Vendar pa izkušnje mnogih držav pri oblikovanju nacionalnih ustav kažejo, da ljudska ratifikacija ni nujen korak, prav tako tudi ni zagotovilo za uspeh.¹²⁵ Naj na tem mestu omenim še to, da so tudi razprave o nadaljnji usodi evropske ustave v času nemškega predsedovanja potekale za zaprtimi vrati in tako stran od oči javnosti.¹²⁶

Kaj pa prinaša njena vsebina z vidika odpravljanja demokratičnega primanjkljaja?¹²⁷ V osnutku Ustavne pogodbe je na večih mestih razvidno, da njeni osnovalci niso posvetili posebne pozornosti demokratičnosti. Sodelovanje civilne družbe je sicer omogočeno, vendar ne pri odločanju predstavnikov ljudstva, saj bodo v Uniji še naprej odločujoče države. Bi pa volivci dobili posreden vpliv na usmeritev Komisije, saj je po Ustavni pogodbi predsednik Komisije izbran na podlagi rezultata volitev v Parlament in je v njem tudi potrjen. Evropski parlament bi se kot zakonodajalec z ustavo izenačil z zakonodajno

¹²⁴ Slovenski poslanci so razlog, zakaj Slovenija ne potrebuje referendumov o evropski ustavi, našli predvsem v referendumu o vstopu v Unijo. »Slovenci so o EU glasovali, ko so bili obrisi pogodbe o ustavi že znani«, je bil prepričan premier Janez Janša. Njegov koalicijski kolega Sok pa je dodal, da bi »bil referendum nepotreben in bi dal znan rezultat« (Janša in Sok v Trampuš 2005).

¹²⁵ V ZDA npr. o ustavi niso odločali na referendumih, a se danes vseeno velika večina Američanov z njo močno identificira. Nasprotno pa so po razpadu SZ Rusija in ostale novonastale neodvisne države ustave sprejemale z razpisanimi referendumi, pa niso bile ravno uspešne pri zagotavljanju demokracije in vladavine prava (Thompson 2002: 11).

¹²⁶ Med državami članicami ni bilo enotnega pogleda o nadaljnji usodi Ustavne pogodbe iz leta 2004. VB se je zavzemala za takšno institucionalno reformo, ki ne pomeni oživitve ustave, Češka in Poljska sta zahtevali ponovna pogajanja o ključnih delih dokumenta, predlog Francije je bila t. i. mini pogodba, ki bi vsebovala le tiste dele ustave, ki so nujni za prihodnje delovanje Unije, Slovenija pa se je vseskozi zavzemala za ohranitev dokumenta ali vsaj čim večjega števila rešitev iz že sprejetega predloga (RTV SLO 2007).

¹²⁷ Nova Reformna pogodba uvaja med drugim naslednje spremembe: izrecna omemba ustavnosti in simbolov EU (zastava, himna, slogani) bo odstranjena, SZVP bo ohranila medvladni značaj, okrepljena bo vloga nacionalnih parlamentov, predvsem kar se tiče vprašanja subsidiarnosti delovanja EU, Listina o temeljnih pravicah EU, ki bo postala pravno zavezujoča, kot takšna ne bo vključena v pogodbo, a bo slednja vsebovala referenco nanjo, pogodba bo nadomestila dve dosedanji pogodbi (Pogodbo o EU in Pogodbo o Evropski skupnosti) in ne vseh, funkcijo zunanjega ministra bo nadomestil Visoki predstavnik EU za zunanjo in varnostno politiko (Vladni portal z informacijami o življenju v EU 2007).

vlogo Sveta EU, ki bi po novem moral zasedati javno. Kljub izenačitvi zakonodajnih vlog, pa sam postopek odločanja med Parlamentom in Svetom EU slabi moč Parlamenta. Pri glasovanju morata biti namreč soglasna, pri čemer imata na voljo tri kroge odločanja, kjer ima zadnjo besedo vedno Svet EU. Moč edinega predstavnika ljudstva tako ostaja precej omejena. Edina, ki lahko predlaga zakone, je Komisija, Parlament lahko o njih le odloča oziroma predlaga popravke.¹²⁸ Tako je v njegovi pristojnosti zelo malo področij. Člen ustave, ki vzpodbuja dialog med institucijami in državljani, je člen participativne demokracije, ki uvaja 'pravico do pobude' (Člen 46–4). Z njim se v sistemu odločanja v EU prvič pojavlja neposredna demokracija. Pravica do pobude milijonu evropskih državljanov iz 'večjega števila' držav članic omogoča, da Komisijo pozove k predložitvi predloga, ki se mora nanašati na zadevo, ki spada med pristojnosti Unije, in mora zadevati vprašanja, za katera državljani ocenjujejo, da je potreben zakonodajni akt, da bi se lahko zagotovilo izvajanje ustave. Dejstvo pa je, da s pobudo državljani Komisijo lahko le povabijo, ne morejo pa ji ničesar naložiti, prav tako pobuda za Komisijo ni zavezujoča. Lahko pa predpostavljamo, da bi s podporo tako velikega števila glasov takšna pobuda nosila precejšnjo moralno težo, predvsem pa bi vzpodbudila evropsko razpravo med evropskimi državljani (Wallis in Picard 2005). Ustava naj bi predstavljala voljo državljanov, čeprav ta v mnogih primerih ni upoštevana. Volje državljanov se npr. ne upošteva ob širitvi Unije na novo državo članico, saj se referendum o vstopu države kandidatke izvaja le, če je tako določeno v nacionalni zakonodaji države članice.¹²⁹ Prav tako se njihova volja ne upošteva ob spremembah temeljnih aktov Unije, ponekod namreč državljani izrazijo mnenje, drugod ne. Temeljne človekove pravice, vsebovane v Listini o temeljnih pravicah EU (II. del Ustavne pogodbe) bi s sprejetjem ustave postale splošna načela evropskega prava, kar zagotovo predstavlja pomemben mejnik v demokratičnosti Unije. S tem ko EU postaja enotno evropsko področje varnosti, pravice in svobode za njene državljane ter se loteva tako občutljivih zadev, kot so priseljevanje, azil in pravosodno sodelovanje, je zanjo pomembnejše kot kdajkoli prej, da ima lastno dogovorjeno izjavo o temeljnih pravicah ne samo za zaščito posameznikov, ampak tudi kot okvir za vodenje dejavnosti institucij Unije, katerim se da 'politično in moralno

¹²⁸ V ustavah nacionalnih držav imajo parlamenti vlogo zakonodajne skupščine v državi, v Uniji pa ta vloga ostaja Komisiji, nadnacionalni ustanovi, ki ni podvržena nadzorom demokratičnih mehanizmov, kakršni so značilni za nacionalne države (Fink-Hafner in Lajh 2005: 129).

¹²⁹ Francoska ustava npr. zahteva od predsednika države, da skliče nacionalni referendum o vstopu katerekoli države kandidatke v EU. Določilo o obveznem referendumu je v času svojega predsedovanja vpeljal predsednik Chirac. Sedanji francoski predsednik Sarkozy tako napoveduje razpravo o tem, ali bo v Franciji razpisan referendum, na katerem bodo francoski državljani lahko odločali o vstopu Turčije v EU. (EUobserver 2007c).

odgovornost' (European Commission 2006). Konvenciji¹³⁰ je Evropski svet v Kölnu med 3. in 4. junijem 1999 podal mandat, da pripravi osnutek Listine o temeljnih pravicah EU. Konvencija je bila plod večine parlamentarcev, njena posvetovanja so bila javna, prav tako je predstavljala vezi z organizacijami civilne družbe in bila odprta za prispevke akterjev civilne družbe (Eriksen 2004: 35). Dokument, ki še ni pravno zavezujoč, čeprav so pobude o tem v Uniji vse močnejše, prvič na istem mestu v razumljivem jeziku katalogizira celoten obseg pravic, ekonomskih, socialnih in političnih, ki jih v Uniji uživa posameznik. Eriksen (2004: 41) pravi, da Listina o temeljnih pravicah EU predstavlja jasno proglasitev Unije kot politične entitete in ne trga,¹³¹ zato lahko ocenimo, da bi lahko predstavljala velik napredek in izziv za demokracijo v Evropi, saj združuje in s tem še bolj poudarja temeljne pravice, ki veljajo na ravni Unije in so tako skupne vsem prebivalcem držav članic. Razdeljene so na šest rubrik, in sicer čast, svoboščine, enakost, solidarnost, državljanske pravice in pravičnost. Določilo o evropskem državljanstvu¹³² iz Maastrichtske pogodbe v Ustavni pogodbi ostaja nespremenjeno, torej je dodatno in ne nadomešča nacionalnega državljanstva, s tem pa je povezana migracija delovne sile in posledično neenake možnosti za pridobitev državljanstva v posameznih državah članicah (Bučar 2004: 127–36).

Ustavna določila pričajo, da bi evropska ustava kot najpomembnejši politični dokument Evropejcev sicer ponudila še nekaj rešitev k bolj odprti in demokratični Uniji ter prispevala k tesnejši skupnosti ob upoštevanju pluralizmov pristopov in sredstev. Njena prednost je predvsem, da bi poenostavila pravno osnovo Unije, s čimer bi državljani bolje razumeli njen ustroj in delovanje in se tako morda tudi v večji meri identificirali z njo, prav tako nekoliko izboljšuje položaj Evropskega parlamenta, ki velja za edino legitimno vez med Unijo in evropskimi državljani. Dejstvo pa je, da ustava kot zbir pravnih določil, ki oblikujejo politično strukturo in vzpodbujajo uveljavljanje demokratičnih načel, ne da bi ljudje vanjo verjeli in jo sprejeli, sama ne more ustvariti demokratične Evrope. Aktivnosti, katerih cilj je demokratizacija družbe in odločanja, se namreč le redko sprožijo same od sebe in zgolj na osnovi ustavnih določil. Demokracija kot takšna ne more

¹³⁰ *Ad-hoc* telo znano kot Konvencija se je sestalo decembra 1999 in tako 2. oktobra 2000 sprejelo osnutek Listine o temeljnih pravicah EU. Na njej so sodelovali predstavniki vlad držav članic, predstavniki nacionalnih parlamentov, predstavniki Parlamenta in Komisije. Listina je bila podpisana in proglašena 7. decembra 2000 v Nici (Evropski parlament 2001).

¹³¹ Tržne (ekonomske) svoboščine so zapisane zgolj kot politični cilji v preambuli, medtem ko so številne socialne pravice vsebovane v osrednjem tekstu (Eriksen 2004: 41).

¹³² O evropskem državljanstvu govori 8. člen Ustavne pogodbe.

obstajati zgolj zaradi institucij, četudi so te 'popolne'. Če želimo, da Evropa postane politični prostor, v katerem se bo oblikovala nova politična družba ali skupnost, ki bo jezikovno, kulturno in institucionalno raznolika in v kateri bo vselej prisoten občutek enakosti in družbene solidarnosti, bo potrebno vzgojiti tudi določeno vrsto evropske politične kulture,¹³³ ki bo skupna vsem narodom in vsem državam članicam s svojo lastno zgodovino, tradicijo in vrednotami in ki ne bo temeljila na sumničavosti, nasprotovanjih in cinizmu, skratka politično kulturo, v skladu s katero bodo v družbi pluralizma vladale spoštovanje, pravičnost, solidarnost in nediskriminacija (Siedentop 2003: 295). Politična kultura ni danost sama po sebi, temveč rezultat procesa, ki ga zaznamujejo različne zgodovinske, nacionalne, mentalitetne, geostrateške, kulturne, gospodarske in druge okoliščine.¹³⁴ Zato je osnova politične kulture spoštovanje drugačnosti in drugačnega mnenja ter znotraj te drugačnosti in raznolikosti doseganje konsenza in iskanja najboljših rešitev za vsakdanje probleme.

V Evropi ni mogoče spregledati množice jezikov, različnih tradicij, pluralnosti kultur, religij in svetovnih nazorov, ki skupaj predstavljajo izziv politični integraciji Evrope in njeni identiteti (Habermas v Guerrina 2002: 191). Različne oblike držav so ustvarile različne politične kulture, ki ostajajo še vedno tesno povezane z nacionalnimi državami in od njih odvisne. Evropski državljani se še vedno močno opirajo močnih tradicij, ustaljenih navad in običajev, vsebovanih v nacionalnih političnih kulturah. Pri oblikovanju evropske politične kulture bo zato treba dajati enakopravno težo specifičnim vrednotam, običajem, navadam, jezikom¹³⁵ in pristopom, kar pa zagotovo ni enostavna pot. Ovire k politični kulturi, utemeljeni na pluralnosti, so torej velike.

¹³³ Pojem politične kulture je razvil Gabriel A. Almond (1956) za potrebe primerjalne politologije, ki se je posvečala primerjanju ustav in zakonov in na pravo konstruiranih oblastnih organov. Ko govorimo o politični kulturi, govorimo o stališčih do politike, političnih vrednotah, ideologijah, nacionalnem značaju in kulturnem etosu ali moralni strukturi. Almond jo opredeli kot nekaj, kar ni isto kot kultura, čeprav je z njo v tesni zvezi, in kot nekaj, kar se ne veže na konkretni politični sistem ali družbo. Razdeli jo na homogeno in heterogeno. Homogena je v tem smislu, da v nekem političnem sistemu velika večina akterjev kot njegove glavne cilje sprejema kombinacije vrednot svobode, množične blaginje in varnosti in kot takšna tudi zagotavlja demokracijo. Kot heterogeno pa jo sestavljajo različne subkulture, kot na primer predindustrijske kulture ali kulture starega srednjega razreda, in kot takšna zagotavlja nestabilno demokracijo. Prva je značilna za ZDA in VB, druga pa za kontinentalno Evropo (Almond v Lukšič 1992: 13).

¹³⁴ Kot temeljne dimenzije politične kulture lahko opredelimo: kulturne razkole (raznolikost jezika, religij, etničnosti), vlogo nacionalnih držav (položaj suverenosti, sposobnost odločanja), državne tradicije in državljanstvo (evropske nacionalne države temeljijo na različnih državnih tradicijah, od političnih narodov, ki temeljijo na pravni ideji državljanstva in univerzalnih vrednot, do etničnih narodov, temelječih na ustavnih tradicijah), odnos do političnega sistema oziroma način participacije (samoodločba, politična participacija) (Caramani 2003: 3–4).

¹³⁵ Jezikovna raznolikost predstavlja precejšno oviro pri vzpostavljanju evropske politične kulture, zato nekateri poudarjajo potrebo po skupnem evropskem jeziku in predlagajo angleščino, s čimer se Evropa ne bi

Potrebna bo visoka stopnja kulture konsenza, ki bo predstavljala demokratični okvir delovanja. Sientop (2003: 34) jo opredeli kot »/.../kulturo, ki jo zaznamujejo prostovoljno odpovedovanje nezaupanju – kulturo, v kateri je cinizem do zakonodajnega procesa začasno ukinjen, ukinja ga tisto zaupanje v pravo, ki izvira iz prepričanja, da je pravo mogoče spremeniti, če ne predstavlja ustrezno ljudske volje«. Kultura konsenza je v različnih evropskih državah dojeta različno, zato jo bo toliko težje doseči na evropski ravni. V državah, v katerih je ta močno utrjena in uveljavljena, se je formalna vladavina prava vkoreninila v navade in običaje ljudi. V tistih državah, v katerih pa je kultura konsenza šibka oziroma je sploh ni, vladavina prava kot temeljno liberalno demokratično načelo v navadah in običajih ljudi nima pomembnega mesta. Vzroke je potrebno iskati predvsem v dejstvu, da je oblikovanje evropskih nacionalnih držav potekalo na različne načine in z različnimi stopnjami demokratičnosti, kar je zaznamovalo njihove politične kulture.¹³⁶ To ima za posledico, da v Evropi različno razumevanje zakonov oziroma odstopanje od njih vodi v razhajanja v načinih njihovega izvajanja. Zato bo kot predpogoj za ustvarjanje politične kulture na evropskih temeljih najprej treba okrepiti in utrditi demokratične politične kulture znotraj držav članic. Na tem področju pa bodo veliko naporov morale vložiti tako postkomunistične države,¹³⁷ v katerih je demokracija še v povojih, kot tudi nekatere zahodnoevropske države.¹³⁸

EU lahko postane takšen transnacionalni demokratični okvir, znotraj katerega bi vzpostavila vodilno vlogo politike in zagotovila, da bodo nacionalne države sposobne

žrtvovala v kulturnem pogledu, predvsem pa bi bilo olajšano sporazumevanje s preostalim svetom (Sientop 2003:47, Morin 1998: 154). Naprotno pa nekateri trdijo, da v jezikovni raznolikosti Evrope en sam jezik ne more služiti kot močna prvina identitete. In angleščina, ki je omejena le na tehnično, profesionalno in strokovno rabo, ne more predstavljati intimnega jezika vsega evropskega občestva (Biedenkopf v Debeljak 2003: 92).

¹³⁶ Nizozemska demokracija je bila oligarhična in konfesionalna, nemška decentralizirana in paternalistična, francoska birokratska in populistična (Šabec 2006: 216).

¹³⁷ Srednje- in vzhodnoevropske države se v politični kulturi precej razlikujejo od zahodnoevropskih, in sicer: oblikovanje nacionalnih držav je bilo precej 'mučno' zaradi dolgoletne dominacije Habsburškega, Otomanskega in Ruskega imperija, ki so razpadli po 1. svetovni vojni; države so bile v manjši meri izpostavljene politični modernizaciji kot posledici razvoja atlantskega kapitalizma, Napoleonovih reform itd. in zaradi socialistične dominacije po 2. svetovni vojni (Caramani 2003: 5).

¹³⁸ Številni primeri kažejo, da je demokracija tudi v tem delu Evrope vprašljiva, če omenim samo problem odnosa do manjšin na avstrijskem Koroškem (npr. Heiderjeva odločitev, da ne bo spoštoval odredbe avstrijskega ustavnega sodišča, ki je zahtevalo uporabo dvojezičnih napisov za krajevne oznake na avstrijskem Koroškem, kjer živi številčna slovenska manjšina) ali pa vprašanje populizmov in številnih medijskih in mafijskih afer v Italiji (korupcijski škandali Silvia Berlusconija, njegov politični vpliv pri javni RTV hiši – RAI, s čimer obvladuje 90 % medijskega prostora). Demokracijo pod vprašaj postavljajo tudi dogajanja v Franciji, kjer so se oktobra 2005 začeli nemiri in množične demonstracije po vsej državi kot posledica socialne izključenosti predvsem mladih francoskih državljanov migrantskega porekla, ki so na ulicah več tednov od države zahtevali odpravo težkih bivanjskih razmer v predmestjih, kjer živijo predvsem priseljenci.

družbenega in političnega sodelovanja (Debeljak 2004: 17). Čeprav institucije v Bruslju same ne morejo vzpostaviti kulture konsenza, lahko zagotovijo prostor za demokracijo in ljudsko participacijo oziroma predstavljajo vodilno smernico za skupno življenje v Evropi. Zato pa ne bo dovolj zgolj 'vbijanje vladavine prava', temveč bo potrebno odkriti in upoštevati tudi nenapisane in privzete navade, običaje in prepričanja evropskega ljudstva ter upoštevati dejstvo, da vse vrednote niso univerzalne – da niso skupne vsem državam na svetu niti vsem državam znotraj istega civilizacijskega okvira. Ker tradicija rimskega prava vladavino prava povezuje bolj s centralnim uveljavljanjem pravil oziroma zakonov kot pa s formalizacijo ljudskih običajev in navad in če je razhajanje med zakoni in običaji preveliko, obstaja velika verjetnost, da takšna vladavina prava ne bo dolgotrajna in zanesljiva. Zanesljiva in trajna je lahko le takrat, ko se ji uspe zasidrati v navade, vrednote in stališča ljudi. Evropska oblast bi tako morala po vsej Evropi uveljaviti vsaj minimalne standarde ali predpise, ki bi ustrezali ljudskemu dožemanju pravičnosti, ter ljudem zagotoviti sredstva in spodbude za izražanje nezadovoljstva (Siedentop 2003: 309). Habermas (2001: 6) podobno meni, da bi bilo treba pri oblikovanju evropske politične kulture upoštevati temeljne elemente 'evropskega načina življenja', ki se je napajal iz politične tradicije delavskih gibanj, krščanske socialne doktrine in socialnega liberalizma, in upoštevati tudi dosežke na področju znanosti in tehnologije, rimskega prava, človekovih pravic, demokracije, nacionalne države in kapitalističnih modernizacijskih procesov, ki jih različne ideologije različno interpretirajo. Čeprav evropsko družbo označuje zapuščina razrednih bojov, strukturnih konfliktov, nenehnih ostrih nasprotovanj, ki so zaznamovali evropsko zgodovino, pa le-to vselej obkrožajo spomini, instinkti in obnašanje, zaradi katerih je tkivo evropske družbe bogatejše in kompleksnejše, saj se je razvilo v povezavi z določenimi nacionalnimi državami z različnimi političnimi kulturami (Siedentop 2003: 313–5).

Proces oblikovanja evropske politične kulture tako ne bi smel zanemariti kompleksnega tkiva, ki so ga razvile posamezne evropske države. Če namreč želi trajati, mora EU več pozornosti posvečati prav raznolikosti svoje kulturne dediščine in tako za ustvarjanje kulture konsenza zajemati iz kulturne dediščine vseh in ne zgolj velikih in priznanih evropskih narodov. Kulturno pestrost bi bilo treba bolj natančno spoznavati, slaviti in krepiti. Strinjam se z Debeljakom (2004: 52), ki pravi, da »/.../za to ne bo zadostovala le 'pasivna toleranca' ali pomanjkanje interesa za medsebojna izkustva, temveč oblikovanje 'medkulturne kompetence', ki pomeni spoznavno radovednost in napor vživetja«.

Problematičnost uskladitve različnih moralnih in vrednostnih prepričanj in načel, običajev in navad, torej nenapisanih simbolnih form in neformalnih načel, ki bi morali vzdrževati konsenzualnost evropske skupnosti in evropskega političnega sistema, je v Evropi velika. Za to bi bilo med drugim treba vzpostaviti tudi evropsko javno sfero, ki bi omogočila prostor za javne razprave, preko katere bi njeni udeleženci, četudi močno ukoreninjeni v preteklosti, razvili skupen občutek, da je tisto, kar počno, odločilnega pomena za njihovo prihodnost. Če želimo, da bo imela beseda evropskih državljanov resnično večjo težo, bo treba oblikovati evropsko javno sfero kot prostor, ki bo državljanom vseh evropskih držav omogočal enake možnosti za participacijo – razpravljanje, argumentiranje, oblikovanje stališč in alternativ – v politični komunikaciji.

5.4 Evropska javna sfera

» *Ne biti udeležen v javno odločanje, je nekako moralno žaljivo*« (Siedentop 2003).

Habermas (2001: 13) evropsko javno sfero opredeli kot »komunikacijsko mrežo, ki državljanom vseh držav članic omogoča enake možnosti za participacijo v politični komunikaciji«. Vprašanja o možnostih njenega oblikovanja so v Evropi postala predmet širšega (vsaj političnega) zanimanja ob negativnih izzidih referendumov o Ustavni pogodbi v Franciji in na Nizozemskem, ki sta povzročila tudi preložitve ratifikacijskih postopkov v mnogih drugih državah.

Mnogi avtorji soglašajo, da je v demokraciji bistveni del legitimnosti političnih odločitev obstoj javne sfere, v kateri je zagotovljen dostop do informacij ter omogočen svoboden diskurz kot sredstvo za opredeljevanje do vprašanj skupnega interesa (Habermas 2001: 13, Rizman v Debeljak 2004: 40). Zato, pravi Habermas (Splichal 2005: 155), gre sedanje zagovarjanje evropske javne sfere na račun splošnega političnega nezadovoljstva z neoliberalno prevlado ekonomskih vprašanj nad političnimi oziroma za prevlado kapitala in globalnih korporacij nad političnimi procesi, osrednjimi za demokratično državljanstvo v 'Novi Evropi', ali pa za reakcijo na nesorazmerje med tesno ekonomsko in dokaj ohlapno politično povezavo na eni strani ter demokratičnim primanjkljajem pri odločanju na drugi. Po njegovem mnenju lahko demokratični primanjkljaj v EU odpravimo samo, če bo nastala 'evropska javnost' ('*eine europäische Öffentlichkeit*'), v katero bo vključen tudi demokratični proces, in da je 'paneavska politična javnost' rešitev nezadostne socialne

integracije v procesu evropeizacije. Meni torej, da je demokratični primanjkljaj posledica odsotnosti evropske javne sfere oziroma primanjkljaja v javnosti in naravi publicitete.

Splichal (2005: 153) pravi, da ni veliko reči, ki bi jih lahko z gotovostjo trdili o evropski javni sferi. Med praktiki (politik) in znanstveniki namreč ni soglasja o tem, kaj javna sfera¹³⁹ je, kako nastane, kdo v njej sodeluje ter, ali je vzrok ali posledica demokratičnega razvoja družbe. Razhajanja v mnenjih pa postanejo še večja, ko v obravnavo vključimo vprašanje transnacionalizacije ter s tem povezanih razlik med nacionalno javno sfero in transnacionalno javno sfero. V vsej dosednji zgodovini je namreč prevladovalo razumevanje javne sfere kot nacionalnega pojava, zato vsaj implicitno ne moremo govoriti o možnosti obstoja nadnacionalnih ali subnacionalnih javnosti. Nedvomno velja, da ima javnost splošno nacionalno oznako, vendar pa ne drži, vsaj po mnenju večine avtorjev, da bodisi (nacionalna) država ali državne meje predstavljajo temeljno vlogo v teorijah javnosti ali javne sfere.¹⁴⁰ Tudi Tönnies (1922) je na primer eksplicitno dopuščal mednarodno oziroma nadnacionalno javno mnenje in celo javno mnenje, ki predstavlja 'celotno civilizirano človeštvo' (Tönnies v Splichal 2005: 167–8).

Kot sem že ugotovila, aktivno in kritično zanimanje evropskih državljanov za evropske zadeve zagotovo prispeva k večji demokratičnosti delovanja Unije in njenih institucij. Rešitev predstavlja odpiranje javnih prostorov, ki bi služili kot komunikacijsko stičišče in v tej funkciji aktivno povezovali tako državljana z državljanom kot državljana z Unijo in njenimi institucijami. Predvsem komunikacija s predstavniki institucij bi jim omogočila, da bi lahko pridobili informacije, ki so potrebne za sam diskurz, in da bi lahko dejansko vplivali na sprejemanje odločitev. Potreben je torej prostor, v katerem bi evropski državljan v svobodnem medsebojnem diskurzu razpravljali o svojih problemih, iskali stične točke interesa in v procesu soočanja pogledov razvijali in oblikovali mnenja (Siedentop 2003: 13), ki bi predstavljala podlago in s tem legitimnost za sprejemanje

¹³⁹ Habermas javno sfero definira kot »obliko komunikacijske mreže, ki izžareva javno mnenje – torej kot družbeni pojav, prav tako osnoven kot dejanje, akter, združenje ali skupnost (ki) se izmuzne konvencionalnim sociološkim pojmom družbenega reda. Javna sfera ne more biti zasnovana kot institucija in vsekakor ne kot organizacija...Prav tako ne predstavlja sistema...Javno sfero lahko najbolje opišemo kot omrežje za komuniciranje informacij in gledišč...; tokovi komuniciranja so v tem procesu filtrirani in sintetizirani na tak način, da se zraščajo v sklope tematsko specifičnih javnih mnenj«. Javna sfera se je po njegovem mnenju pojavila z vzponom meščanstva, pred tem je namreč obstajal tip reprezentativne javnosti srednjega veka, kjer je pred publiko potekala javna reprezentacija gospodarstva skozi strukturne simbole kot attribute osebe (Habermas v Splichal 2005: 168).

¹⁴⁰ Že v srednjem veku so bile poskusne oblike javnosti tipično transnacionalne oziroma transregionalne, k čemur je v precejšnji meri pripomogla latinščina kot takratna *lingua franca* intelektualcev.

političnih odločitev. Skozi javno diskusijo o kolektivnih ciljih bi potekala socializacija evropskih državljanov v sistem skupne politične kulture, saj bi njeni udeleženci, četudi močno ukoreninjeni v preteklosti, razvijali skupen občutek, da je tisto, kar počno, odločilnega pomena za njihovo prihodnost.

Temeljna funkcija strukture demokratične javne sfere je spremeniti pomembna družbena vprašanja v pomembne topike in dopuščati splošni javnosti, da se bodisi pozitivno ali negativno opredeli do tega, kar poročajo mediji in kar menijo strokovnjaki. Tovrstna komunikacijska struktura pa zaenkrat obstaja le na nacionalni ravni. Na evropski ravni se javnost namreč do evropskih zadev opredeljuje zgolj preko udeležbe na volitvah nacionalnih predstavnikov v Evropski parlament, ki pa je, kot sem že omenila, zelo skromna. Prav protislovje med evropskim institucionalnim razvojem, naraščajočimi pristojnostmi institucij in njihovim vplivom na evropske življenjske pogoje na eni strani in nadaljnja prevlada nacionalnega političnega prostora kot arene za javni diskurz, kot vira kolektivne identitete in državljanstva na drugi strani, predstavlja vir evropskega demokratičnega primanjkljaja (Habermas 2001).

Institucionalni razvoj EU, prenos številnih pristojnosti na evropske institucije, kar pomeni tudi njihov povečan vpliv na življenje evropskih državljanov, so več kot zadosten razlog za to, da se je pojavila potreba po vzpostavitvi evropske javne sfere. Vendar pa se v zvezi z njo postavljata dve vprašanji, in sicer ali institucionalna konstrukcija Evrope zadostuje za oblikovanje evropskega javnega prostora, oziroma do katere mere lahko nadnacionalne institucije aktivirajo voljo ljudi vseh družbenih položajev in zagotovijo njihovo sodelovanje, skratka sproducirajo državljanstvo, ki bo evropski projekt izboljšalo. Javni prostor, ki predstavlja kolektivne interese, je namreč omejen z institucionalnimi projekti (npr. projekti Komisije za vzpodbuditev komunikacije med evropskimi državljani in njenimi institucijami) in administrativnimi postopki in ni odraz volje ljudi. Zato ljudje v precejšnji meri ohranjajo prepričanje, da mnoge za vsakdanje življenje ljudi pomembne tematike ostajajo še naprej v veliki meri odvisne od interesov kapitala, zasebnih interesnih skupin in korporativnih institucij. Evropske državljanke je zato treba prepričati, da bodo njihove želje in predlogi dejansko upoštevani pri sprejemanju političnih odločitev, za kar bo potreben, kot pravi Habermas (2001: 20–1), vzajemen stik med institucionalnimi posvetovanji in odločitvami v parlamentih, sodiščih in administrativnih telesih ter procesi neformalne množične komunikacije. Takšen korak pa zahteva interes vseh temeljnih

akterjev javne sfere, in sicer ti so: 'govorci', kolektivni (politični) akterji, ki poskušajo mobilizirati privrženca za svoje interese in ideje, množični mediji in širša javnost (volilno telo, potrošniki). Tako mediji kot politični akterji pa so odvisni od angažiranosti oziroma sodelovanja širše javnosti (Koopmans in Pfetsch 2000). In ravno zaradi nezadostne angažiranosti in nezanimanja javnosti za evropske politike in politične akterje mediji vzdržujejo politični diskurz znotraj nacionalnih okolij in tako ovirajo evropeizirano politično komunikacijo. Komunikacija med 'Evropo' in širšo javnostjo je odvisna od množičnih medijev, ki v evropskem političnem procesu igrajo pomembno vlogo, saj zaradi odsotnosti neposrednih komunikacijskih vezi evropske akterje, probleme in politike predstavijo javnosti. Javnost se mora namreč pri oblikovanju svojega mnenja o oddaljenih institucijah in kompleksnih večnivojskih politikah zaradi redkih osebnih izkušenj z njimi zanašati na medije.¹⁴¹ Prav tako tudi evropski politiki in politične elite potrebujejo medije, predvsem takrat, ko je njihova nadaljnja politična kariera odvisna od podpore javnosti na volitvah. Politični akterji namreč svojo moč črpajo iz raziskovanj in javnomnenjskih glasovanj na podlagi naključnega vzorčenja (Koopmans in Erbe 2003, Splichal 2005: 168).

Drugi, ključni problem, ki poraja razhajanja med udeleženci te diskusije, pa je, kako bo potekala evropeizacija javnega prostora. In sicer, ali z razvojem transnacionalne evropske javne sfere ali z evropeizacijo nacionalnih javnih sfer, torej s projekcijo nacionalnih javnih sfer na evropsko raven. Prva možnost predpostavlja transnacionalizacijo kolektivnih akterjev, množičnih medijev in javnosti, ki bi bila nad obstoječimi nacionalnimi javnimi sferami. Mnogi avtorji opozarjajo, da so možnosti za razvoj transnacionalnih množičnih medijev in transnacionalnega kolektivnega delovanja in organizacije na evropski ravni majhne, in sicer zaradi odsotnosti skupnega evropskega jezika ter skupnih vrednotnih prepričanj in načel kot jedra kulturnega okvira, saj evropski državljani ostajajo vpeti v okvirje nacionalnih držav. Splichalu (2005: 159) se zdi ideja o pravi evropski (politični) javni sferi precej utopična.¹⁴² Trdi, da so zgodovinske in tudi sodobne ovire – kulturne, ekonomske in politične razlike med različnimi deli Evrope – za vzpostavitev inkluzivne 'panevropske postnacionalne javne sfere' velike, zaradi česar se močno izpostavlja

¹⁴¹ Različne oblike participacije državljanov v evropskem političnem procesu bodisi preko nevladnih organizacij, interesnih skupin ali pa družbenih gibanj ponavadi zahtevajo dostop do medijev, saj je malo takšnih akterjev, ki imajo neposreden dostop do evropskih politikov.

¹⁴² Ta bi obstajala sočasno z nacionalnimi in mednarodnimi javnimi sferami in bi evropsko družbo demokratizirala ter spremenila v 'postnacionalno demokracijo', utemeljeno na medsebojnem priznavanju razlik med ponosnimi nacionalnimi kulturami (Splichal 2005: 159).

vprašanje izključenosti oziroma vključenosti določenih razredov državljanov. Zato bi bilo potrebno doseči kulturo konsenza, oziroma medsebojno priznanje razlik med ponosnimi nacionalnimi kulturami v skupni javni sferi, če je cilj ideja o postnacionalni demokraciji.

Zaradi naštetih zadržkov se mi zato zdi, da veliko lažjo pot predstavlja druga možnost, to je evropeizacija nacionalnih javnih sfer oziroma večja osredotočenost na evropske zadeve, akterje in institucije znotraj posameznih nacionalnih sfer in potem preusmerjanje na evropsko raven. Ta scenarij se mnogim zdi bolj realističen predvsem zato, ker ne vključuje potrebe po preseganju velikih jezikovnih razlik znotraj EU, ampak povezovanje javnosti omejuje na tematiziranje evropskih tem in akterjev v nacionalnih javnih sferah na eni strani ter oceno tem in akterjev v nenacionalni državni perspektivi po drugi strani (Splichal 2005: 165, Koopmans in Erbe 2003: 4–5). Eder in C. Kantner operacionalizirata javno sfero kot »politično komuniciranje o enakih temah z enakimi vidiki relevantnosti« in kot »psa čuvaja političnega odločanja in politike« in jo s tem reducirata na kroženje enakih tem v različnih nacionalnih sferah in množičnih medijih z bolj ali manj eksplicitnim evropskim referenčnim okvirom – torej kot neko vrsto ‘uniformnosti’, ki jo lahko zaznamo v množičnih medijih (Eder in Kantner v Splichal 2005: 165). Potrebna bi bila torej *horizontalna evropeizacija* (Koopmans in Erbe 2003: 6), oziroma komunikacijske vezi med različnimi državami članicami, namreč za vsako državo je notranjepolitično dogajanje v drugih državah članicah zelo pomembno, še posebej z naraščajočo medsebojno odvisnostjo kot posledico enotnega trga in svobode gibanja znotraj Unije. Ključno vlogo bi morali pri tem odigrati mediji, v katerih pa je zaenkrat moč zaznati pomanjkanje evropskih tem kot posledica pomanjkljive javne udeležbe in nastopanja evropskih akterjev, ki niso odvisni od javne legitimnosti in podpore evropskih državljanov. Tako v zvezi z EU ni dovolj širokega dogajanja, da bi mediji v zadostni meri pokrili to področje in hkrati zadostili tržnim načelom. Ti zahtevajo, da mediji poročajo o tistih dogajanjih, ki pritegnejo čim širšo publiko.¹⁴³ Habermas (2001: 14) trdi, da bi morala komunikacijska infrastruktura demokratične javne sfere v nacionalnih državah izražene družbene probleme oblikovati v pomembne topike, o katerih bi mediji poročali in

¹⁴³ Če npr. merimo prisotnost evropske javne sfere tako, da štejemo, kako pogosto se v medijih omenja ‘Evropa’, ‘evropske institucije’ oziroma ‘evropske zadeve’, ugotovimo, da v primerjavi z nacionalnimi, regionalnimi ali lokalnimi zadevami mediji posvečajo evropskim vprašanjem najmanj pozornosti. Nekatere raziskave ugotavljajo, da imajo evropske zadeve težo v medijih le takrat, ko se poroča o monetarnih, kmetijskih zadevah ali zadevah o evropskih integracijah. Poleg tega ugotavljajo, da se prevladujoče teme, o katerih se razpravlja in poroča v nacionalnih medijih, med državami znotraj Unije bistveno ne razlikujejo (Risse 2003b: 3).

do katerih bi se opredeljevali različni strokovnjaki, javnost pa bi potem do tega zavzemala svoja stališča. Nacionalni mediji držav članic bi morali pokriti tudi pomembne polemike v drugih državah članicah, do katerih bi se nacionalna javnost opredeljevala. To bi bilo potrebno predvsem za tista sporna vprašanja, o katerih se posamezne evropske države ne morejo zediniti (npr. ekonomska vprašanja in vprašanja SZVP). Tako bi se postopoma razvijalo omrežje medsebojno prekrivajočih se javnih sfer, v katerem bi se prepletali interesi različnih skupin in podskupin in v katerem bi posamezniki lahko prepoznavali ali uveljavljali svoje interese, prav tako pa se seznanili z interesi drugih. Nekateri avtorji celo predlagajo paralelizacijo nacionalnih javnih sfer, ki predpostavlja, da se o enakih temah (npr. o azilni politiki) in pod enakim kriterijem pomembnosti razpravlja hkrati, oziroma istočasno v vseh državah članicah (Koopmans in Erbe 2003: 5).

Če naj Unija išče legitimnost v evropskem državljanu, od katerega pričakuje zadostno angažiranje s ciljem, da bi evropski projekt podprl, mu mora nujno omogočiti tudi prostor v razpravi o tem, kakšna naj Unija bo in kako bo potekala institucionalna reforma znotraj nje. Zato je potrebna tudi *vertikalna evropeizacija* oziroma komunikacijske vezi med evropskim in nacionalnim nivojem. Razprave o institucionalnih reformah ne bi smele potekati za za javnost zaprtimi vrati, temveč v obliki odprtega foruma, v katerem bi izvoljeni predstavniki javno razpravljali, pri tem pa bili podvrženi nadzoru civilne družbe, akademskih krogov in medijev, kar bi sprožilo javno razpravo in izmenjavo mnenj z državljani (Hoffmann 2002). Delovanje Sveta EU, osrednjega zakonodajnega telesa, in Komisije bi bilo zato treba odpreti javnosti, da bi državljani lahko spremljali razprave, v katerih se presoja o argumentih za ali proti zakonu, in tako tudi sami presojali o smiselnosti ali nesmiselnosti odločitev, omogočeni pa bi jim morali biti tudi mehanizmi vpliva na končne odločitve. Zaprtost osrednje institucije za javnost tako ovira evropeizacijo javne debate na vseh ravneh in državljana oddalji od razumevanja procesov, ki ga neposredno zadevajo. Mnogi pa poudarjajo, da bi bilo treba prav tako okrepiti vezi med nacionalnimi in Evropskim parlamentom.¹⁴⁴ Tako bi nacionalni parlamenti pridobili več znanja o odvijanju dogodkov na evropski ravni, s čimer bi lahko vzpodbudili nacionalni politični diskurz in imeli tudi več nadzora nad nacionalnimi vladami, Evropski

¹⁴⁴ Parlamenti so osrednje demokratične institucije v nacionalnih okvirjih, ki jih sestavljajo neposredno izvoljeni člani, ki predstavljajo osrednjo vez med posameznikom in oblastjo in ki igrajo ključno vlogo v javni diskusiji. Žal pa mnogokrat ne posvetijo zadosti pozornosti evropeizaciji oziroma širjenju evropskih politik na vse več področij. In ker je vez med njim in državljanom veliko močnejša od vezi med evropskim državljanom in Evropskim parlamentom, mnogi poudarjajo potrebo po večji vlogi nacionalnih parlamentov v evropskih procesih (Blichner 2000).

parlament pa bi pridobil ideje z nacionalne ravni, kar bi prispevalo k razvoju potencialne evropske javne sfere (Blichner 2000).

V času intenzivnejšega in vedno bolj poglobljenega evropskega povezovanja, si evropski državljani zaslužijo več možnosti sooblikovanja evropskega prostora in večjega razumevanja evropskih procesov. Pomembno je, da se evropskim državljanom zagotovi javni prostor z večjo osredotočenostjo na evropske zadeve, akterje in institucije znotraj posameznih nacionalnih sfer in poveča tudi komunikacijske vezi med njimi in institucijami EU. Le tako bodo ti lahko postali aktivnejši soustvarjalci političnega delovanja EU. Namreč, če Unija in tudi države članice za svoje državljane ne bodo naredile več prostora, je EU kot politični projekt verjetno obsojena na neuspeh.

6. ZAKLJUČEK

V petdesetih letih obstoja se je EU razvila iz zgolj gospodarske skupnosti v nadnacionalno politično tvorbo, napolnjeno s številnimi političnimi in drugimi družbenimi vsebinami, ki pomenijo tudi večji neposreden vpliv na življenje evropskih državljanov. S tem je postalo jasno, da bodo njen nadaljnji obstoj, učinkovito nastopanje in dolgoročna stabilnost v veliki meri odvisni od podpore njenih državljanov. Vsa ta leta je bila EU grajena kot stvar elit. Danes pa ji izziv predstavlja tehnokratsko Evropo preoblikovati v Evropo ljudi in tako doseči, da se bodo ljudje z njo v večji meri identificirali in evropski projekt podprli. Čas intenzivnejših razmišljanj o pomenu oblikovanja evropske identitete lahko postavimo v osemdeseta leta prejšnjega stoletja, ko je leta 1975 Tindemans v svojem poročilu poudaril pomen približevanja Evrope državljanom. Tako so se pobude o gradnji evropske identitete začele izražati v različnih kampanjah, akcijah in projektih z idejo oblikovanja skupnih simbolov skupnosti, ki naj bi pri ljudeh vzpodbudili občutek evropejstva. A žal uvedeni simboli povečini niso uspeli doseči, da bi se ljudje v večji meri identificirali z Unijo. Prav tako tudi uvedba evropskega državljanstva z Maastrichtsko pogodbo ni prinesla bistveno boljših rezultatov. Na to vsa ta leta opozarjajo tudi ugotovitve javnomnenjskih raziskav *Evrobarometer*, ki kažejo, da ljudje še naprej ostajajo zvesti nacionalni državi in nacionalni identiteti. Po več letih je tako postalo jasno, da način, na katerega se je EU lotila projekta oblikovanja identitete in ki je imitacija formiranja nacionalnih kulturnih identitet, ni uspela vzpostaviti tako intenzivne evropske identitete, kot je nacionalna. Če se vrnem k svoji prvi uvodni tezi, lahko rečem, da na problematičnost oblikovanja evropske

identitet kaže že sam zgodovinski razvoj ideje o skupni Evropi, saj evropski prostor že od nekdaj predstavlja prizorišče jezikovne in širše kulturne raznolikosti, in, da odsotnost skupnega kolektivnega spomina, fizičnih ter simbolnih meja in abstraktnost samega koncepta evropske (kulturne) identitete kot pomembnih elementov konstrukcije kolektivnih identitet tako otežujejo njeno formiranje. Tako lahko potrdim svojo tezo, da nacionalne (pa tudi regionalne in lokalne) identitete še naprej ostajajo močne, evropski državljani pa še naprej najbolj zvesti in navezani na nacionalno državo in da bo s tega vidika evropsko povezovanje moralo upoštevati načelo koncentričnosti različnih identitet in sprejeti dejstvo, da bodo evropski državljani nosilci mnogoterih identitet, pri čemer bodo nacionalne identitete še naprej ohranjale primat nad ostalimi, tudi evropsko identiteto, saj je nacionalna država tako s svojo fizično kot simbolno geografijo bližje posamezniku kot Evropa oziroma EU.

Zaradi širše kulturne raznolikosti Evrope, ki je navzoča v zgodovinskem razvoju evropskega prostora in ki se kaže tudi v pluralizmu političnih kultur, je torej oblikovanje kulturne evropske identitete problematično. Zato bo EU morala dopuščati kulturno pluralnost svojih članic in kolektivno evropsko identiteto graditi predvsem na osnovi političnih vsebin, ki bodo omogočale intenzivnejše vključevanje evropskih državljanov v evropski projekt in s tem pripomogle, da bodo ti postali aktivnejši soustvarjalci evropskega političnega delovanja z dejanskim uresničevanjem političnih pravic in s politično izkušnjo onkraj zgolj udeležbe na volitvah. Tako bo EU v svojem nastopanju postala bolj legitimna in demokratična in svoje državljane nemara prepričala, da ni zgolj bruseljski birokratski aparat političnih, ekonomskih in družbenih elit. V procesu legitimacije in demokratizacije bo torej pomembnejšo vlogo odigrala močnejša evropska politična identiteta. Takšen pristop bo potreben, če je cilj bolj demokratična, legitimna in transparentna EU. Oblikovanje evropske politične identitete bo potekalo v smeri odpravljanja demokratičnega primanjkljaja, ki ga na ravni Unije ustvarja njena institucionalna infrastruktura, prav tako pa tudi evropski državljani. EU se danes giblje med medvladnostjo in federalizmom in tako svojo politično obliko še izumlja, zato jo mnogi označujejo kot 'nedokončano' nadnacionalno zgradbo oziroma delo v nastajanju. Ker so pred njo še številne institucionalne in politične spremembe, je v trenutnih razmerah težko pričakovati, da bo uživala podporo svojih državljanov. Iz tega razloga se znotraj Unije pojavljajo številni predlogi o njeni prihodnji politični obliki. Menim, da mora vsak od ponujenih predlogov preučiti obtožbe, ki gredo na račun demokratičnega primanjkljaja.

Vendar, če je cilj bolj demokratična Unija, ki bo v svoj projekt v večji meri vključila evropske državljane in hkrati upoštevala pluralnost svojih članic in njenih državljanov, za EU morda najprimernejšo rešitev predstavlja federalizem, ki temelji na decentralizaciji moči in multinivojskem vodenju, temelječem na subsidiarnosti, oziroma odločanju čim bližje državljanom in je tako bolj dojemljiv za razlike med političnimi kulturami držav članic. Čeprav se ideja evropskega federalizma navezuje na evropsko federacijo, organizacija federalnega političnega nastopanja ni nujno vezana na državnost EU, temveč le na teritorialno delitev moči med dvema oziroma več nivoji oblasti določenega političnega sistema. EU se že vse od začetka svojega obstoja razvija v smeri federalne ureditve, zato vsebuje številne federalne elemente, ki so primerljivi z uveljavljenimi svetovnimi federalnimi sistemi, vendar pa si upam trditi, da pomanjkanje politične volje in soglasja med državami in tudi evropskimi državljani ne kažejo na to, da bi se EU v bližnji prihodnosti uspela razviti v federacijo v tradicionalnem pomenu besede. Morda je pred njo čisto nova politična oblika, za katero danes še ne poznamo primernega izraza, saj, kot je nekoč rekel de Tocqueville (Burgess 2000: 254), »človeška bitja lažje izumijo nove stvari kot pa nove besede, s katerimi bi jih opisala«. Četudi je pred Unijo nova oblika politične organiziranosti, je pomembno predvsem to, da bo le-ta zagotovila dobro, demokratično upravljanje, torej delitev moči, večjo transparentnost, odgovornost za politične odločitve, in veliko novih priložnosti brez dodatnih birokratskih ovir.

Njena nadaljnja usoda pa je v veliki meri odvisna tudi od razvoja dogodkov, vezanih na Ustavno pogodbo,¹⁴⁵ ki polaga nove temelje Unije in s tem morda tudi večje možnosti, da bi se evropski državljani v večji meri identificirali z EU, saj predvsem poenostavlja pravno osnovo Unije, s čimer bi državljani bolj razumeli njen ustroj in delovanje, uvaja neposredno demokracijo oziroma pravico do pobude milijona evropskih državljanov in pa Listino temeljnih človekovih pravic EU, ki prvič na istem mestu v razumljivem jeziku katalogizira celoten obseg pravic, ki jih v Uniji uživa posameznik. Prav tako nekoliko povečuje pristojnosti Evropskega parlamenta, ki se kot zakonodajalec izenači s Svetom EU, ki mora po novem zasedati javno, kar vodi k večji transparentnosti delovanja Unije in s tem k večjemu razumevanju procesov s strani evropskih državljanov, ki jih ti procesi

¹⁴⁵ Naj na tem mestu še enkrat opozorim na to, da je bil na junijskem zasedanju Evropskega sveta sprejet predlog o novi Reformni pogodbi, ki bo nadomestila mesto Ustavne pogodbe. Dokument, ki uvaja nekaj vsebinskih sprememb, predvsem pa odstranjuje izrecno omembo ustavnosti, še ni bil sprejet s strani držav članic. Podpis pogodbe s strani držav članic se pričakuje še v letošnjem letu, dokončna usoda dokumenta pa naj bi bila znana še pred volitvami v Evropski parlament leta 2009.

tudi neposredno zadevajo. Ustavna pogodba torej prinaša določene pozitivne lastnosti, vendar pa, če želi Evropa postati političen prostor s politično skupnostjo, ki bo jezikovno, kulturno in institucionalno raznolika in v kateri bo vselej prisoten občutek enakosti, družbene solidarnosti, spoštovanja, pravičnosti in nediskriminacije, bo poleg ustavnih določil kot takšnih treba vzgojiti tudi določeno vrsto evropske politične kulture, ki bo morala dajati enakopravno težo specifičnim vrednotam, (nenapisanim) običajem, navadam, jezikom ter pristopom, in za katero bo potrebna visoka stopnja kulture konsenza, saj se bodo le tako lahko sprejemale soglasne in skupne odločitve vseh članic. EU lahko postane transnacionalni demokratični okvir, znotraj katerega bo zagotovila, da bodo nacionalne države sposobne družbenega in političnega delovanja.

K ustvarjanju kulture konsenza bo pripomogla tudi vzpostavitev evropske javne sfere kot prostora za enakopravno participacijo evropskih državljanov v politični komunikaciji. Politična participacija in javno razpravljanje se namreč smatrata za pomembna elementa demokracije in legitimnosti političnih odločitev. Zato bo potrebno odpiranje javnih prostorov kot komunikacijskih stičišč, v katerih bodo evropski državljani v svobodnem medsebojnem diskurzu razpravljali o zadevah skupnega interesa, kolektivnih ciljih in se tako socializirali v sistem skupne politične kulture. Strinjam se z avtorji, ki pravijo, da lažjo pot predstavlja ustvarjanje evropskega komunikacijskega prostora na način evropeizacije nacionalnih javnih sfer oziroma večje osredotočenosti na evropske zadeve akterje in institucije znotraj posameznih nacionalni sfer, ob aktivni udeležbi vseh ključnih akterjev, predvsem medijev in tudi predstavnikov evropski institucij, in potem preusmerjanje na evropsko raven.

Na podlagi zaključkov iz drugega dela diplomskega dela lahko rečem, da rešitve, ki jih ponujam v svoji drugi uvodni tezi, v precejšnji meri prispevajo k rešitvi krize EU oziroma krize evropske identitete. Temeljna ideja pa je, da je edina smiselna pot za Evropo in njen nadaljnji obstoj gradnja Evrope na demokratičnih temeljih, na solidarnosti in skupnih socialnih vrednotah.

7. LITERATURA

7.1 Sekundarni viri:

Andersen, S. Svein in Kjell A. Eliassen (1996): Dilemmas, Contradictions and future of European Democracy. V Svein S. Andersen in Kjell A. Eliassen (ur.): *The European Union: How democratic is it?* 1–11. London: Sage.

Anderson, Benedict (1998): *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Attalides, Michalis (2002): *Addressing the democratic deficit*. Dostopno na [http://www.mfa.gov.cy/mfa/mfa.nsf/15BF8562A35BD2DAC2256BDF003F2924/\\$FILE/s.p.Attalides%20Intercollege-14.06.02.pdf](http://www.mfa.gov.cy/mfa/mfa.nsf/15BF8562A35BD2DAC2256BDF003F2924/$FILE/s.p.Attalides%20Intercollege-14.06.02.pdf) (23. april 2007).

Baruzzi, Arno (1999): *Europas Autonomie*. Würzburg: Ergon Verlag.

Beck, Ulrich (1998): Evropa kot odgovor na globalizacijo. *Nova revija* 17(199–200), 54–9.

Beck, Ulrich (2003): *Kaj je globalizacija? Zmote globalizma – odgovori na globalizacijo*. Ljubljana: Knjižna zbirka Krt.

Beck, Ulrich (2006): »*Those who play the national card loose*«. Dostopno na <http://www.goethe.de/ges/eur/thm/eud/en767656.htm> (20. april 2007).

Blichner Chr., Lars (2000): The Anonymous Hand of Public Reason: Interparliamentary Discourse and the quest for Legitimacy. V Erik Oddvar Eriksen in John Erik Fossum (ur.): *Democracy in the European Union: Integration Through Deliberation?* London: Routledge.

Brinar, Irena (2001): Dva obraza boga Janusa – Evropske unije. V Tomaž Mastnak in sodelavci (ur.): *Obrazi naše Evrope*, 49–68. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Bučar, Bojko in Irena Brinar (2003): Predlog ustavne pogodbe o Evropski uniji – revolucija ali status quo ante? *Teorija in praksa* (3), 405–25.

Bučar, Bojko (2004): Demokratičnost v Uniji. V Milan Brglez in Dane Zajc (ur.): *Globalizacija in vloga malih držav: Slovenija v procesih globalizacije*, 127–136. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Burgess, Michael (2000): *Federalism and European Union: The building of Europe, 1950–2000*. London – New York: Routledge.

Medinstitucionalna deklaracija o demokraciji, transparentnosti in subsidiarnosti (1993): Interinstitutional declaration on democracy, transparency and subsidiarity. *Bulletin of the European Communities* 10 (1993), 118–20. Dostopno na http://aei.pitt.edu/1801/01/democracy_declaration_1993.pdf (5. julij 2007).

Cabada, Ladislav (2002): *Contemporary questions of central European politics*. Dobra

Voda: Aleš Čeněk.

Caramani, Daniele (2003): *Political Cultures and European Integration*. Dostopno na http://www.mzes.uni-mannheim.de/res_prog_02/exten_03_02.pdf (28. april 2007).

Closa, Carlos (1992): The concept of citizenship in the Treaty on European Union. *Common Market Law Review* 29(6), 1137–69.

Coudenhove-Kalergi, Richard Nikolaus Graf (1939): Europe must unite. *Glarus: Paneuropa Edition Ltd.* september, 139–53. Dostopno na <http://www.ellopos.net/politics/kalergi.htm> (8. julij 2007).

Debeljak, Aleš (2003): Evropska enotnost v razlikah in Slovenci. V Neda Pagon in Mitja Čepič (ur.): *Nacionalna identiteta in kultura*, 87–108. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo.

Debeljak, Aleš (2004): *Evropa brez Evropejcev*. Ljubljana: Sophia (Zbirka Spekter).

Debeljak, Aleš (2006): *Evropa ne ve, kje se neha, zato tudi ne ve, kaj je*. Dostopno na <http://www.fdv-kulturologija.si/ales-debeljak-newspress.htm#Evropa> (20. april 2007).

Dolar, Mladen (2003): Slovenska nacionalna identiteta in kultura – navodila za uporabo. V Neda Pagon in Mitja Čepič (ur.): *Nacionalna identiteta in kultura*, 21–37. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo.

Dunkerley, David (2002): *Changing Europe: identities, nations and citizens*. London – New York: Routledge.

EUABC (2003): *Slovar EU: evrorealisti*. Dostopno na <http://sl.euabc.com/word/465> (14. junij 2007).

EUobserver (2007a): *EU constitution architect deploras 'cosmetic' text changes*. Dostopno na <http://euobserver.com/18/24498> (3. julij 2007).

EUobserver (2007b): *EU unveils bulky new treaty draft*. Dostopno na <http://euobserver.com/18/24522> (3. julij 2007).

EUobserver (2007c): *France could re-open debate on Turkey referendum*. Dostopno na http://euobserver.com/15/24559?rss_rk=1 (4. september 2007).

EurActiv (2006): *European values and identity*. Dostopno na <http://www.euractiv.com/en/future-eu/european-values-identity/article-154441> (8. julij 2007).

European Commission (2006): *Why does the EU need a Charter of Fundamental rights?* Dostopno na http://ec.europa.eu/justice_home/unit/charte/en/about-need.html (3. junij 2007).

European Navigator (2006a): *Document on the European identity published by the Nine Foreign Ministers on 14 December 1973 in Copenhagen*. Dostopno na

<http://www.ena.lu/mce.cfm> (6. junij 2007).

European Navigator (2006b): *A People's Europe*. Dostopno na <http://www.ena.lu/mce.cfm> (6. junij 2007).

Evrobarometer (1974–2005): *Standard Eurobarometer Archives*. Dostopno na http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_arch_en.htm (2. april 2007).

Evrobarometer (1990): *Public opinion in the European Community. No. 33*. Dostopno na http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb33/eb33_en.pdf (6. junij 2007).

Evrobarometer (1992): *Public opinion in the European Community. No. 37*. Dostopno na http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb37/eb37_en.pdf (6. junij 2007).

Evrobarometer (2003a): *Public opinion in the European Union. No. 59*. Dostopno na http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb59/eb59_rapport_final_en.pdf (13. junij 2007).

Evrobarometer (2003b): *Public opinion in the European Union. No. 60*. Dostopno na http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb60/eb60_rapport_standard_en.pdf (13. junij 2007).

Evrobarometer (2004): *Public opinion in the European Union. No. 62*. Dostopno na http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb62/eb_62_en.pdf (13. junij 2007).

Evrobarometer (2005): *Public opinion in the European Union. No. 63*. Dostopno na http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb63/eb63_en.pdf (13. junij 2007).

Evrobarometer (2007): *Young Europeans. A survey among young people aged between 15–30 in the EU*. Dostopno na http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_202_en.pdf (4. junij 2007).

Evropa (2006): *Zgodovina Evropske unije*. Dostopno na http://europa.eu/abc/history/index_sl.htm (12. junij 2007).

Evropska komisija (2004): *Evropa v 12 poglavjih*. Luksemburg: Urad za uradne publikacije Evropskih skupnosti.

Evropska komisija (2007): *Schengensko območje*. Dostopno na <http://ec.europa.eu/youreurope/nav/sl/citizens/travelling/schengen-area/index.html#fnB2> (11. junij 2007).

Evropski parlament (2001): *The Charter of fundamental rights of the European Union*. Dostopno na http://www.europarl.europa.eu/charter/default_en.htm (11. junij 2007).

Evropski parlament (2004a): *Volilna udeležba na evropskih volitvah*. Dostopno na http://www.europarl.europa.eu/elections2004/ep-election/sites/sl/results1306/turnout_ep/turnout_table.html (14. junij 2007).

- Evropski parlament (2004b): *Uradni rezultati*. Dostopno na http://www.europarl.europa.eu/elections2004/ep-election/sites/sl/results1306/turnout_ep/index.html (14. junij 2007).
- Evropski parlament (2004c): *Je denar davkoplačevalcev koristno uporabljen?* Dostopno na <http://www.europarl.europa.eu/highlights/sl/105.html> (10. junij 2007).
- Evropski parlament (2005): *Ustava za Evropo – trenutno stanje*. Dostopno na http://www.europarl.europa.eu/news/public/focus_page/008-975-255-09-37-901-20050819FCS00974-12-09-2005-2005/default_sl.htm (11. junij 2007).
- Evropski parlament (2006): *Evropski parlament*. Dostopno na http://europa.eu/scadplus/glossary/european_parliament_en.htm (14. junij 2007).
- Fink-Hafner, Danica in Damjan Lajh (2005): *Proces evropeizacije in prilagajanje političnih ustanov na nacionalni ravni*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Grant, Charles (1999): *A golden opportunity for reform*. Dostopno na http://www.cer.org.uk/articles/n_7_1.html (28. maj 2007).
- Guerrina, Roberta (2002): *Europe. History, Ideas and Ideologies*. London: Arnold Publishers.
- Habermas, Jürgen (1992): Citizenship and National Identity. Some Reflections on the future of Europe. *Praxis International* 12(1), 1–19.
- Habermas, Jürgen (2001): Why Europe needs Constitution? *New Left Review* 11 september – oktober, 1–22. Dostopno na <http://www.newleftreview.org/A2343> (23. april 2007).
- Hagen, Schulze (2003): *Država in nacija*. Ljubljana: Modra zbirka – Delajmo Evropo.
- Hassemer, Winfried (2004): *The Position of Constitutional Courts following Integration into the European Union*. Dostopno na http://www.us-rs.si/en/index.php?sv_path=3583,3367,3368,3388&PHPSESSID=4be14bfd84b6ae10361f090bc020f914 (28. maj 2007).
- Henig, Stanley (1997): *The Uniting of Europe: from discord to concord*. London – New York: Routledge.
- Hoffmann, Lars (2002): The Convention on the future of Europe – Thoughts on the Convention Model. *Jean Monnet Working Paper 11/02*. New York: NYU School of Law. Dostopno na <http://www.jeanmonnetprogram.org/papers/02/021101.pdf> (29. april 2007).
- Hug, Simon (2002): *Voices of Europe. Citizens, Referendums and European Integration*. New York – Oxford: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Initiative & Referendum Institute Europe (2006): *Participatory democracy takes off at the transnational level*. Dostopno na http://www.iri-europe.org/?page_name=handbook_welcome (6. junij 2007).

Jospin, Lionel (2002): My vision of Europe and globalization. V Frédéric Michel (ur.): *My Vision of Europe and Globalization and The Europe We Want*, 1–40. London: Policy Network.

Južnič, Stane (1993): *Identiteta*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Kajnič, Sabina (1999): Europäisierung und die Europäische Identität. V Ivan Bernik (ur.): *Slovenische Identität in Europa*, 37–46. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Kaletsy, Anatole (1999): Let the whistle blow. Until Europe enjoys true democracy, the brave are right to speak out. *The Times*, 11. februar. Dostopno na <http://www.international.se/emucon.html> (28. maj 2007).

Koopmans, Ruud, Friedhelm Neidhardt in Barbara Pfetsch (2000): *Conditions for the Constitution of a European Public Sphere*, 1–25. Dostopno na http://www.wz-berlin.de/zkd/poem/pdf/koopmans_european_public_sphere.pdf (10. april 2007).

Koopmans, Ruud in Barbara Pfetsch (2003a): *Towards a Europeanised Public Sphere? Comparing Political Actors and the Media in Germany*, 1–33. Dostopno na http://www.arena.uio.no/publications/wp_03_23.pdf (10. april 2007).

Koopmans, Ruud in Jessica Erbe (2003b): *Towards a European Public Sphere: Vertical and Horizontal Dimensions of Europeanised Political Communication*, 1–13. Dostopno na http://www.cceae.umontreal.ca/IMG/pdf/Session_2_-_European_Public_Sphere.pdf (10. april 2007).

Krašovec, Tatjana (2005): Pomanjkljiva demokratična legitimnost v EU in demokratični primanjkljaj. V Miro Haček in Dane Zajc (ur.): *Slovenija v EU. Zmožnosti in priložnosti*, 43–68. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Kuper, Richard (2000): Democratization: a constitutionalizing process. V Catherine Hoskyns in Michael Newman (ur.): *Democratizing the European Union*, 156–72. Manchester University Press.

Laffan, Brigid (2001): The European Union polity: a union of regulative, normative and cognitive pillars. *Journal of European Public Policy* 8, 5. oktober, 709–727.

Lamy, Pascal in Jean Pisani-Ferry (2002): The Europe We Want. V Frédéric Michel (ur.): *My Vision of Europe and Globalization and The Europe We Want*, 41–149. London: Policy Network.

Lukšič, Igor (1992): Politična kultura – izvor pojma. Njegova vsebina in aplikacija na Slovenijo. V Zbornik: *Demokracija in politična kultura*, 13–16. Ljubljana: Enajsta univerza.

Mastnak, Tomaž (1998): *Evropa: med evolucijo in evtanazijo*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Mikkeli, Heikke (1998): *Europe as an idea and an Identity*. New York: Palgrave – St. Martin's Press.

Mitchell, Jennifer (2005): *The European Union's Democratic Deficit: Bridging the Gap between Citizens and EU Institutions*. Dostopno na <http://www.eumap.org/journal/features/2005/demodef/Mitchell> (20. april 2007).

Mladina (2007): *Bled: Evropski učbenik ne pomeni enotnega pogleda na zgodovino*, 20. marec. Dostopno na <http://www.mladina.si/dnevnik/95986/> (28. maj 2007).

Mladi evropski federalisti (2006a): *Evropska ustava*. Dostopno na <http://www.jef.si/index.php?id=2682> (11. junij 2007).

Mladi evropski federalisti (2006b): *Kaj je federalizem?* Dostopno na <http://www.jef.si/index.php?id=2722> (12. julij 2007).

Moravcsik, Andrew (2004): Is there a 'Democratic deficit' in world politics? A framework for analysis. *Government and opposition Ltd.*, 1–28. Oxford: Blackwell Publishing. Dostopno na <http://www.blackwell-synergy.com/doi/pdf/10.1111/j.1477-7053.2004.00126.x> (2. junij 2007).

Morin, Edgar (1989): *Kako misliti Evropu*. Sarajevo: Svjetlost.

Musolff, Andreas, Christina Schnäffner in Michael Townson (1996): *Conceiving of Europe: Diversity in Unity*. Aldershot – Brookfield: Dartmouth Publishing Company.

Nastran Ule, Mirjana (2000): *Sodobne identitete: v vrtincu diskurzov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Pagon, Neda (2003): Predgovor: O orodjih in orožjih. V Neda Pagon in Mitja Čepič (ur.): *Nacionalna identiteta in kultura*, 7–18. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo.

Palmer, John in Paul Gillespie (2001): *The Mission and Values of the Europe we need*. Dostopno na http://europa.eu.int/constitution/futurum/documents/other/oth200901_2_en.pdf (10. april 2007).

Panebianco, Stefania (1996): European Citizenship and European Identity: from the Treaty of Maastricht to public opinion attitudes. *Jean Monnet Working Papers in Comparative and International Politics* 03.96, december. Dostopno na <http://aei.pitt.edu/384/01/jmwp03.htm> (23. april 2007).

Pinterič, Uroš (2004): National and Supranational Identity in the Context of European Integration. V Algimantas Jankauskas: *Central Europe beyond double enlargement*, 62–77. Vilnius: K. Adenauer Stiftung.

Prodi, Romano in Viviane Reding (2006): *Message from Mr. Prodi and Mrs. Reding*. Dostopno na http://ec.europa.eu/education/archive/million/message_en.html (5. junij 2007).

Risse, Thomas (2003a): *European institutions and identity change: What have we learned?* Dostopno na

http://web.fu-berlin.de/atasp/texte/030730_europeaninstandidentity_rev.pdf (9. junij 2007).

Risse, Thomas (2003b): *An Emerging European Public Sphere? Theoretical Clarifications and Empirical Indicators*. Dostopno na http://www.atasp.de/downloads/030322_europe_public.pdf (24. maj 2007).

Rizman, Rudi (1998): Ali sta nacionalna suverenost in identiteta v zatonu? V Drago Zajc (ur.): *Evropeizacija slovenske politike*, 17–26. Ljubljana: Slovensko politološko društvo.

Rizman, Rudi (2000): Nacionalna država, suverenost in identiteta v času globalizacije. *Revija 2000* (127/128), 177–89.

Rizman, Rudi (2003): Nacionalna in evropska identiteta: kohabitacija, sinergija ali konflikt? V Slavko Gaber (ur.): *Prihodnost Evropske unije*, 112–23. Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije.

Rizman, Rudi (2007a): Spopad in dialog med kulturami in civilizacijami. Drugi utegne imeti prav. *Dnevnikov objektiv*, 9. junij.

Rizman, Rudi (2007b): Evropska unija po kompromisu v Bruslju. Nazaj k suverenosti nacionalnih držav. *Dnevnikov objektiv*, 4. avgust.

RTV SLO (2007): *Ustavna pogodba spet v središču pozornosti*. Dostopno na http://www.rtv slo.si/modload.php?&c_mod=rnews&op=sections&func=read&c_menu=16&c_id=141804&tokens=evropska+ustava (10. junij 2007).

Shaw, Josephine (1997): Citizenship of the Union: Towards Post-national Membership? *Jean Monnet Working Papers N6/97*. Dostopno na <http://www.jeanmonnetprogram.org/papers/97/97-06-.html> (24. april 2007).

Shore, Cris (2001): *European Union and the Politics of Culture*. Dostopno na <http://www.brugesgroup.com/mediacentre/index.live?article=13#author> (7. junij 2007).

Siedentop, Larry (2003): *Demokracija v Evropi*. Ljubljana: Študentska založba.

Smith, Anthony D. (1991): *National Identity*. London: Penguin Books.

Smith, Anthony D. (1992): National Identity and the Idea of European Union. *International affairs*, 68 (1), 55–76.

Snow, David (2001): *Collective Identity and Expressive Forms*. Dostopno na <http://repositories.cdlib.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1016&context=csd> (26. april 2007).

Šabec, Ksenija (2006): *Homo europeus*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Thompson, A. Jessica (2002): *The Will of the People?* Dostopno na <http://europeanlawbooks.org/reviews/getFile.asp?id=123> (23. april 2007).

- Toplak, Cirila (2003): *Združene države Evrope*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Toškan, Petja (2002): *Vizije, institucije in pristojnosti EU*. Predstavitev na Slovenskem forumu o prihodnosti Evrope, Ljubljana, dne 21. maja 2002. Dostopno na <http://evropa.gov.si/ustava/o-konvenciji/govori-clanki/govor-toskan/> (30. avgust 2007).
- Trampuš, Jure (2005): 'Mi smo voljni': Uslužna in ponižna Slovenija je brez zadržkov ratificirala pogodbo o ustavi za Evropo. *Mladina*, 7. februar. Dostopno na http://www.mladina.si/tehdnik/200506/clanek/nar--ustava_eu-jure_trampus/index.print.html-l2 (25. maj 2007).
- Tsakatika, Myrto (2002): Why political responsibility is lacking in the EU: The legacy of the Monnet Method. *White Paper on Governance II*, april. Dostopno na <http://eurealityhome.com/blog/monnet/> (24. maj 2007).
- UMAR (2005): *Strategija razvoja Slovenije. Razvojna vizija in prioritete*. Dostopno na <http://www.gov.si/umar/projekti/srs/SRSvizija.pdf> (14. junij 2007).
- Van Gerven, Walter (2005): *The European Union: a polity of states and people*. Oxford – Portland: Hart 2005.
- Velikonja, Mitja (2005): *Evroza – kritika novega evrocentrizma*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Vladni portal z informacijami o življenju v Evropski uniji (2002): *Modelni evropski parlament v Sloveniji*. Dostopno na <http://evropa.gov.si/za-mladino/natecaji-dogodki/modelni-evropski-parlament/> (2. april 2007).
- Vladni portal z informacijami o življenju v Evropski uniji (2006a): *Pogodbe*. Dostopno na <http://evropa.gov.si/pravni-red/pogodbe/> (12. junij 2007).
- Vladni portal z informacijami o življenju v Evropski uniji (2006b): *Ustava za Evropo*. Dostopno na <http://evropa.gov.si/ustava/> (10. junij 2007).
- Vladni portal z informacijami o življenju v Evropski uniji (2007): *Reformna pogodba namesto Ustave za Evropo*. Dostopno na <http://evropa.gov.si/ustava/> (5. avgust 2007).
- Wallis, Diana in Severine Picard (2005): *The Citizens Right of Initiative in the European Constitution: A second Chance for Democracy?* Dostopno na <http://www.eumap.org/journal/features/2005/demodef/wallis> (20. april 2007).
- Walkenhorst, Heiko (2004): 'The construction of European Identity and the Role of National Educational Systems' – *A case Study on Germany*. Dostopno na http://www.essex.ac.uk/government/Essex_Papers/Number_160.pdf (23. april 2007).
- Wallström, Margot (2006): »Taking the European Union forwards: the next 50 years«. Dostopno na http://ec.europa.eu/nederland/documents/muller_lecture_speech_final.pdf (6. junij 2007).

Wikipedia (2007a): *Comecon*. Dostopno na <http://en.wikipedia.org/wiki/Comecon> (2. junij 2007).

Wikipedia (2007b): *English Civil War*. Dostopno na http://en.wikipedia.org/wiki/English_Civil_War (28. maj 2007).

Wikipedia (2007c): *Federation*. Dostopno na <http://en.wikipedia.org/wiki/Federation> (2. junij 2007).

Žagar, Mitja (2003): Tradicionalne identitete v Evropi, oblikovanje skupnih evropskih identitet in reforma Evropske unije. V Slavko Gaber, Zlatko Šabič in Mitja Žagar: *Prihodnost Evropske unije*, 124–44. Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije.

Žibret, Andreja (2007): Če hočemo zgodovino razumeti, jo moramo pogledati z več zornih kotov. *Sobotna priloga dela*, 10. marec.

7.2 Primarni viri:

Amsterdamska pogodba, ki spreminja Pogodbo o Evropski uniji, sprejeta v Evropskem svetu, podpisana 2. oktobra 1997 v Amsterdamu, v veljavo stopila 1. maja 1999. Dostopno na http://www.svz.gov.si/fileadmin/svz.gov.si/pageuploads/Primarna_zakonodaja/17-sl.pdf (20. april 2007).

Akcijski načrt Komisije za boljše obveščanje o Evropi SEC (2005) 985 končno, predložen s strani Evropske komisije, sprejet 20. julija 2007. Dostopno na http://ec.europa.eu/dgs/communication/pdf/communication_com_en.pdf (28. maj 2007).

Bela knjiga o evropski komunikacijski politiki KOM (2006) 35 končno, predložena s strani Evropske komisije 1. februarja 2006. Dostopno na http://ec.europa.eu/communication_white_paper/doc/white_paper_sl.pdf (3. april 2007).

Deklaracija o evropski identiteti, sprejeta 14. decembra 1973 v Kopenhagenu. Dostopno na <http://www.ena.lu/mce.cfm> (6. junij 2007).

Deklaracija o prihodnosti Evropske unije ali Laekenska deklaracija, sprejeta na zasedanju Evropskega sveta 14. in 15. decembra 2001 v Laekenu. Dostopno na http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/68827.pdf (2. junij 2007).

Enotni evropski akt, podpisan 17. februarja 1986 v Luksemburgu in 28. februarja 1986 v Haagu, v veljavo stopil 1. julija 1987. Dostopno na http://www.svez.gov.si/fileadmin/svez.gov.si/pageuploads/docs/primarna_zakonodaja/PZ_III_-_SL.pdf (8. junij 2007).

Helsinška sklepna listina, sprejeta na Konferenci za varnost in sodelovanje v Evropi, ki se je začela 3. julija 1973 in zaključila 1. avgusta 1975 v Helsinkih. Dostopno na http://www.osce.org/documents/mcs/1975/08/4044_en.pdf (30. maj 2007).

Izjava ob 50. obletnici podpisa rimskih pogodb, znana tudi kot Berlinska deklaracija, podpisana 25. marca 2007 v Berlinu. Dostopno na http://www.eu2007.de/de/News/download_docs/Maerz/0324-RAA/Slovene.pdf (3. junij 2007).

Konvencija o izvajanju Schengenskega sporazuma – Schengenska konvencija, z dne 14. junija 1985. Dostopno na [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/sl/dd/19/02/42000A0922\(02\)SL.pdf](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/sl/dd/19/02/42000A0922(02)SL.pdf) (12. junij 2007).

Načrt D za demokracijo, dialog in debato KOM (2005) 494 končno, sprejet s strani Evropske komisije 13. oktobra 2005. Dostopno na http://ec.europa.eu/commission_barroso/wallstrom/pdf/communication_planD_en.pdf (23. april 2007).

Osnutek pogodbe o Ustavi za Evropo, sprejet na Evropski konvenciji 13. junija in 10. julija 2003. Dostopno na <http://european-convention.eu.int/docs/Treaty/cv850slrev.pdf> (20. april 2007).

Pogodba o ustanovitvi Evropske skupnosti za premog in jeklo, podpisana 18. aprila 1951, v veljavo stopila 25. julija 1952, prenehala veljati julija 2002. Dostopno na http://www.svz.gov.si/si/zakonodaja_in_dokumenti/temeljni_akti_evropske_unije/ (20. april 2007).

Pogodba o Evropski uniji – Maastrichtska pogodba., sprejeta v Evropskem svetu, podpisana v Maastrichtu 7. februarja 1992, v veljavo stopila 1. novembra 1993. Dostopno na http://www.svz.gov.si/fileadmin/svz.gov.si/pageuploads/Primarna_zakonodaja/16-sl.pdf (20. april 2007).

Pogodba iz Nice, ki spreminja Pogodbo o Evropski uniji, Pogodbe o ustanovitvi Evropskih skupnosti in nekatere z njimi povezane akte, podpisana v Nici 26. februarja 2001, v veljavo stopila 1. februarja 2003. Dostopno na http://www.svz.gov.si/fileadmin/svz.gov.si/pageuploads/Primarna_zakonodaja/Nica.pdf (28. maj 2007).

Poročilo Lea Tindemansa, belgijskega predsednika vlade, Evropskemu svetu, z dne 29. decembra 1975. Dostopno na http://aei.pitt.edu/942/01/political_tindemans_report.pdf (4. junij 2007).

Poročilo predsedstva Konvencije predsedniku Evropskega sveta, predloženo 18. julija 2003. Dostopno na <http://european-convention.europa.eu/docs/Treaty/cv00851.en03.pdf> (12. junij 2007).

Rimski pogodbi, ki ustanavljata Evropsko gospodarsko skupnost in Evropsko skupnost za atomsko energijo, podpisani 25. marca 1957, v veljavo stopili 1. januarja 1958. Dostopno na http://www.svz.gov.si/fileadmin/svz.gov.si/pageuploads/Primarna_zakonodaja/Rimski_pogodbiSL.pdf (20. april 2007).